PRÁVNÍ ARCHEOLOGIE

(Sborník z mezinárodní vědecké konference pořádané Katedrou společenských věd FSv ČVUT v Praze a The European Society for History of Law, pod patronátem prezidenta Památkové komory České republiky)

Karel Schelle (ed.)

Uspořádal:

Doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.

OBSAH

ÚVOD 4
Václav Liška, Karel Schelle

METODIKA, ANALÝZA PRÁVNĚ ARCHEOLOGICKÝCH OBJEKTŮ NA PŘÍKLADU ERBU 5
Jiří L. Bílý

MEZNÍKY – SVĚDCI ŽIVOTA STARÝCH ŘÍMANŮ 41
Miroslav Frýdek

O SOCHÁCH ROLANDŮ V ČECHÁCH 58
Karolina Adamová - Antonín Lojek

O KATOVSKÝCH MEČÍCH 63
Vilém Knoll

PRŮVODCE PO BRNĚNSKÝCH VĚZNICÍCH 69
Karel Schelle

DAWNE ZABYTKI PRAWA W KRAKOWIE 74
Marian Małecki

NĚKOLIK POHLEDŮ NA MINCE JAKO SYMBOLY ŘÍMSKOPRÁVNÍCH TRADIC 90
Renata Veselá - Karel Schelle

ÚVOD

Právní archeologie je vědní obor, jehož předmětem zkoumání jsou hmotné právní památky, je součástí právní historie a lze ji považovat za pomocnou vědu historickou.

Právní archeologie má bohatou tradici, na kterou v současné době se jen velmi skromně navazuje. Prvními záblesky oživení této vědy byly dvě konference pořádané katedrou dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v letech 2005 a 2006. Nicméně soustavný výzkum se nepodařilo podnítit. Proto v roce 2011 byla uspořádána mezinárodní konference pod názvem Právo a archeologie, jež si vzala za úkol podnítit soustavný výzkum a vytvořit základnu pro setkávání odborníků z různých akademických pracovišť, odborníků z praxe i státních i nestátních organizací. Jsme přesvědčeni, že tyto aktivity zahájí novou etapu zájmu o tuto vědní oblast u nás i v Evropě.

Václav Liška, Karel Schelle

METODIKA, ANALÝZA PRÁVNĚ ARCHEOLOGICKÝCH OBJEKTŮ NA PŘÍKLADU ERBU

JIŘÍ L. BÍLÝ[1]

PROBLEMATIKA VÝZKUMU PRÁVNĚARCHEOLOGICKÝCH OBJEKTŮ

Právněarcheologické poznatky jsou jako zlatěnky v říčním písku. Přicházíme k nim jako *„bočnímu produktu“* dlouhodobé badatelské činnosti. Mnoho vizuálních pravněarcheologických objektů, jejich právní symboliky- gest a rituálu - nestálo za zaznamenání a dozvídáme o nich jen tak mimochodem[2]. Proto je důležité poznatky kolektivně shromažďovat a také přehledně sumarizovat[3].

Vybral jsem jako právněarcheologický objekt erb, k němuž máme více pramenů také zásluhou pomocné vědy historické – heraldiky a s prací s konkrétní materií chceme ukázat i demonstrací jednotlivých případů, jak by měl vypadat způsob zpracování jednotlivých objektů.

PROBLEMATIKA PRÁVNĚARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU ERBU

Erb byl úzce spojen s právním životem. Již koryfej právní vědy, komentátor Bartolus de Saxoferrato (1314-1355) napsal v polovině 14. století svůj první traktát o znameních a znacích. Heraldika z hlediska svého praktického významu pro právo byla společně se statistikou

[1] Doc. JUDr. Jiří L. Bilý, Ph.D., Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

[2] Např. při badatelské činnosti v olomouckých archivech např. v pozůstalosti olomouckého obchodníka se dozvídáme o vrubovicích, v další pozůstalosti o polním znamení, dále symbolický způsob vyhlašování rozsudků z radničních schodů apod.

[3] ADAMOVÁ, Karolina: Za systematické rozvíjení československé právní archeologie, In: Právněhistorické studie 16, s. 255 – 268.

zařazena do výuky právnických fakult. Obdobně jako u mnoha právněarcheologických objektů můžeme rozlišit erb jako předmět právních vztahů. V tomto hovoříme o **erbovním právu**. Právní instituty erbovního práva v Německu byly zpracovány právníky a právními historiky[4]. V úzkém slova smyslu do **právní archeologie** spadá právní symbolika erbu, taktéž gesta a rituály. Toto rozlišování však nemá větší význam, takže pojednáváme o problematice erbu komplexně[5].

TERMINOLOGIE

Při zkoumání právněarcheologických objektů je třeba vždy věnovat pozornost použité terminologii[6]. Jedná se o sémantiku označení předmětu i zkoumání etymologie použitých termínů.

V českojazyčném prostředí se používá pro označení štítu se znamením a někdy přilbou s přikrývadly a klenotem termín **erb.** Tento termín snad z českojazyčného prostředí přešel do slovenštíny erb, kde vytlačil starší z maďarštiny převzaty termín *címer*, do polštiny herb, do ruštiny gerb a dalších slovanských jazyků. Apelativum *erb* je odvozeno z německého slova *die Erbe = dědic*. Tedy toto apelativum již reflektuje právní funkci tohoto předmětu jako vyjádření příslušnosti k rodu respektive dědění tohoto symbolu. Ukazuje se, že erb byl převzat, kdy již plnil právní funkci. Apelativum *znak* je mladý termín z 19. století. Má daleko širší význam než označení heraldického artefaktu. Jeho rozšíření má zase své právní a politické konotace. Jeho užití v ústavě z roku 1920 symbolizoval distanci od monarchistického zřízení. Stejně tak jeho užívání např. u městských znaků v období socialismu.

V angličtině *„couts of arm"* naráží na znamení na suknici jako rozlišující znamení a němčina a francouzština označením *(Wappen Armoire)* akcentuje militární význam erbu. Ve francouštině je cimer je odvozen od klenotů nošených na přilbách, reflektuje spíše funkci erbu při turnajích. Za Anjuovců zřejmě přešel do uherského proštředí a dostal se do maďarského jazyka.

---

[4] HAUPTMANN, F.: Das Wappenrecht, Bonn 1896, 579 s. (zde uveden přehled starší literatury). KEKULE von Stradonitz : Rechtgeschichte über Wappen und Wappenteile im Mittelalter. Jahrbuch Gesellschaft „Adler", Band XIV., Neue Folge, Wien 1904, s. 50-59. BECK, Edward: Grundfragen der Wappenlehre und Wappenrechts, Speyer am Rhein 1931, 314 s.

[5] BÍLÝ, Jiří L.: Vztah heraldiky a právní historie. In: II. setkání genealogů a heraldiků, 15. 16. 1983, Ostrava, 1983, s. 9. -11.

[6] VRTEĽ, Ladislav: Heraldická terminológia, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, Martin 2009, s. 7-40.

POPIS PŘEDMĚTU

Pro výzkum právněarcheologických objektů je nutné analyzovat popis předmětu. V tomto směru se právní archeologie stýká s muzeologií a archeologií. U erbu se jednalo o reálný bojový štít rytíře, který byl zavěšován v jeho obydlí na řemínku či provazu na hák. Někdy tento způsob zavěšení napodobuje i kamenné provedení erbu. Původně na štítě byly pouze ozdoby, které někdy měly funkční charakter jako např. puklice často vytepané do ozdob, železné pásy štítu či pásy na způsob štenýře sloužící k vyztužení štítu. Později k štítu byla přidávána přilba s klenotem a snad i příkrývadly

Z této ochranné zbroje se vyvinul kresebný symbol. Důležité bylo, že erb nepředstavuje pouze reálný předmět, ale symbol, kde štíty jsou pokryty kovy, kožešina a barvami, v nichž jsou geometrické obrazce (heroldské figury) nebo reálné předměty (obecné figury) a k tomu klenoty na přilbách a přikrývadla.

VNĚJŠÍ ZNAKY PRÁVNĚARCHEOLOGICKÉHO OBJEKTU

Právní archeologie musí klasifikovat právněarcheologické objekty, jednak podle vnějších znaků. I tato zjištění nejsou bez významu pro právní historii.

Často nám ozřejmují, odkud byly tyto předměty přijaty a ukazují, jak se šířilo jejich užívání. Pokusíme se stručně načrtnout, jak tato klasifikace vypadá u erbů.

ERB JAKO PRÁVNĚARCHEOLOGICKÝ OBJEKT

Podle vyobrazení erbu či znamení můžeme rozlišovat úplné znaky, kdy se erb skládal ze štítu, přilby s klenotem a přikrývadly a případně z dalších honosných kusů. Někdy se objevují erby pouze ve formě štítu, případně štítu s hodnostní korunou. Na pečetích se v 14. a 15. století se objevuje u šlechticů pouze vyobrazení klenotu. Jaký byl význam této zvyklosti, zatím nebylo zkoumáno. Mohl mít původ v turnajové praxi a bez hlubšího bádání můžeme vyslovit předběžnou hypotézu, že mohl původ tohoto zobrazování erbu být v majetkových poměrech v rodu. Např. synové moravského markraběte Jana II. Jindřicha Lucemburského měli titul moravského markraběte. Vládce Moravy markrabě Jošt Lucemburský však jediný na své

pečeti užíval klenot. Je možné, že měl klenot symbolizovat jeho postavení v dynastii moravských Lucemburků[7].

Zvláštním druhem erbu je pohřební štít *(rundace, rundáč)*. Při pohřbech zemřelého se k jeho označení používaly kulaté štíty s erbem na papíru obtočený vavřínovým věncem.

ERBOVNÍ LISTINY A ERBOVNÍ MINIATURY

Erbovní listiny jsou zcela artefaktem právního života, neboť vznikly z právní potřeby. Nejstarší listiny z první poloviny 14. století z říšské kanceláře udělovali štít. Takže listina potvrzuje, že panovník předal obdarovaného štít se znamením.

Za císaře Karla IV. sledujeme už vyvinutou praxi udělování znaku. Erbovní listiny můžeme podle svých účinků rozlišovat na ty, jež jsou nobilitačními účinky, a jedním z atributů šlechtictví je udělení erbu. Vedle toho jsou listiny na erb, kde je pouze udělen erb, změněn erb nebo přenesen erb na novou osobu. Součástí listin je pravidelně i vymalování erbu, které však záleží na iniciativě příjemce[8]. Původně vyobrazení erbu se mění ve výjevy, kde erb je pouze ústředním motivem tzv. erbovní miniatury. Z právněarcheolgického hlediska jsou zejména zajímavé miniatury, kde vyobrazen císař zasedající v kolegiu kurfiřtů. Erbovním listinám je po stránce diplomatické, umělecké i heraldické věnovaná zasloužená pozornost[9]

ERBOVNÍKY A ERBOVNÍ REGISTRY

Erbovníky neboli armoriály původně vznikly jako rukopisy sloužící heroldům i jiným úředníků k poznávání erbů a jejich nositele. Heroldovi erbovníky sloužily k právní praxi. Herold tyto knihy potřeboval, neboť přezkoumával, zda osoba, která užívá erb, patří k tomuto rodu, a nedochází k uzurpaci, k ceremoniálním a turnajovým záležitostem, kde na turnajích mohli vystupovat pouze šlechtici. Heroldi také rozhodovali právní záležitosti ve věcech erbů a byli nadáni soudní moci, což symbolizuje heroldská hůl[10]. Heroldi se zachovali zejména ve Velké

---

[7] BÍLÝ, Jiří L: Moravská orlice - symbol panovníka, země a národa (Tři právní významy šachované orlice). In: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 2002- 2005, Brno (2006), 1019 s. 289-290.

[8] KREJČÍK, Tomáš: Ke studiu erbovních listin. In: Sborník I. Setkání genealogů a heraldiků Ostrava 18-19. 10. 1980, Ostrava 1980, s. 38-40.

[9] ŠIŠMIŠ, Milan (ed.): Erbové listiny. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, ktorá sa v dňoch 19-20 októbra 2005 uskutečnila v priestoroch Slovenské národnej knižnice v Martině, vydala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, Martin 2006, 236 s.

[10] RŮŽEK, Vladimír: Znakové soubory v Evropě. In: Heraldická ročenka 1979, vydala Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 1979, s. 68-93.

Británii a v habsburské absolutistické monarchii vyřizování erbovních záležitostí mělo spíše úřední podobu a existovaly pouze Saalbuchy registrující vydané erbovní listiny[11]. Erbovníky také vznikaly jako reprezentace určitých stavů a komunit[12].

ERBOVNÍ GALERIE

Erbovní galerie představuje soubor erbů, které byly umístěny za určitým záměrem, nejčastěji reprezentovat určitá práva. Erbovní galerie symbolizovaly dvůr panovníka, rozsah moci a majetek, zemské a městské soudce, spřízněné rody, úřady, církevních instituce a rytířské řády[13]. Objevují se na exteriérech i interiérech staveb, ale také i v rukopisech. Erby jsou na jednom místě nebo také erby jsou v jednotlivých rukopisech spojených stejnými okolnostmi vzniku např. erby komorníků Markrabství moravského na jednotlivých rukopisech Moravských zemských desek[14].

ERBOVNÍ VÝVODY

Erbovní vývody představují ascendenty určité osoby *(probant)*, jež jsou určeny erby či erbovními znameními a někdy i nápisy pod štítem sloužící jako průkaz šlechtictví, stavovské příslušnosti či titulu. Erbovní vývody se používaly k přístupu ke dvoru a do stavovských institucí.

Z hlediska vnějších znaků můžeme rozdělit erbovní vývody na dvě skupiny. První skupina erbovních vývodů znaky předků zahrnuje do jednoho štítu. Takovým příkladem může být

---

[11] von DOERR August: Der Adel der Böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome welche in den Böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives, Prag 1900, 372 s.

[12] POKORNÝ, Pavel R.: Vídeňský rukopis CPV 8330. In: Sborník archivních prací, roč. L. č. 2, Praha 2000, s. 395-432.

[13] NOVÝ, Rostislav: Jindřichohradecká znaková galerie. In: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3-4, 1971, Studia historica VI-VII, Z pomocných věd historických, Univerzita Karlova, 1971, s. 179-198. ADAMOVÁ, Karolina: K heraldické výzdobě staroměstské mostecké věže. In: Pražský sborník historický XV, Panorama, 1982, s. 44-62. LOJKO, Jerzy: Średniowieczne herby polskie, rysunky herbów Jan Gliński, Krajova agencja wydawnicza, Poznań 1985, 1. vydání, 150 s. NOVÝ, Rostislav: Nejstarší heraldické památky staroměstské radnice v Praze In: Pražský sborník historický XXII, Praha, 1989, s. 33-70. FIALA Michal – HRDLIČKA, Jakub: Znaková galérie v chrámu sv. Víta na Pražském hradě (Příspěvek k panovnické reprezentaci 16. století), Sborník archivních prací, roč. XLII., rok 1992, č. 2, Praha 1992, s. 261-306. RŮŽEK, Vladimír: Chebská radnice a její středověké fresky vyd. Chebské muzeum, Cheb, 1994, 207 s. MÜLLER, Karel: Erbovní "minigalerie" Hofmanna z Grünbüchlu na zámku v Janovicích u Rýmařova. In: Acta historica et museo-logica Slezské univerzity, č. 3/1997, Opava 1997, s. 110-114.

[14] HRUBÝ, František: Moravské zemské desky, vydala Zemská správa moravskoslezská v Brně, Brno 1931, 74 s., 44 faksimilí.

náhrobník slavného astronoma Tychona /Tyga/ Braha v Týnském chrámu v Praze [15]. Druhou skupinu tvoří štíty, které mohou být v koutech (např. náhrobku) nebo uspořádané vedle sebe. Pro kancelářské účely se používal erbovní vývod v podobě stromu, kde dole byl erb probanta a jeho jméno a dále se větvil na otcovskou linii a mateřskou linii v každé generaci přibývalo geometrickou řadou předků. Podle počtu předků pak rozlišujeme na vývody na čtyři, šestnáct, třicet dva a více předků. Někdy se používaly nepravidelné vývody, zvláště tam, kde jedna linie rodu byla velmi starobylá a druhá byla mladší[16]. V horní části vývodu jsou vyobrazeny erby nejstarších předků. Často erbovní vývody mají uměleckou podobu[17].

ERBOVNÍ RODOKMENY A ROZRODY

Erbovní rodokmeny představovaly vyobrazení erbu a často jména nejstaršího předka a jeho manželky a dále jeho descendentů s erby, případně jejich manželek a pokračují linie mužských potomků. Erbovní rozrody i tzv. filiace, což zjištění příbuzenství dvou osob zahrnují i ženské linie rodu. Rodokmeny či rozrody se objevují na architektuře jako reprezentace rodu, ale také v právních záležitostech. Jejich podoba je od jednoduchých náčrtků až po nádherně vyhotovené kusy [18]. Většinou se jedná o rodokmeny v podobě stromů, kde jsou na větvích zavěšeny erby. Někdy přímo vyrůstá z lůna vyobrazeného předka[19]

ALIANČNÍ ERBY

Vznik aliančních erbů se datuje do 2. poloviny 13. století, kdy již znamení erbu neplní jen vizualizaci osoby, ale deklaruje i určitá práva nositele. Podle vnějších znaků můžeme rozdělit alianční erby na sdružené štíty nebo znamení jsou spojeny v jednom štítě. Tyto znamení nebo erby jsou pouze relativně spojené, neboť v případě změny právního stavu mohou být rozpojeny[20]. Z tohoto důvodu např. v britské heraldice není potřeba k tomu zvláštní povolení. V

[15] PRP /Pavel R. Pokorný/: Znak na náhrobku Tychona Brahe. In: Erbovní sešit, vydala Heraldická sekce Klubu vojenské historie při Vojenském historickém ústavu Praha, Praha 1971, s. 39-42

[16] SMETANA Jan: Neobvyklý erbovní vývod z Litoměřic. In: Heraldická ročenka 1984, vydala Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 1984, s. 3-12.

[17] OROS, Zuzana - ŠIŠMIŠ, Milan: Rodové postupnosti a ich grafický vývoj, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť , Martin 2004, 214 s.

[18] OROS, Zuzana - ŠIŠMIŠ, Milan: Rodové postupnosti a ich grafický vývoj, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť , Martin 2004, 214 s.

[19] PAPROCKÝ z Hlohol Bartoloměj: Zrcadlo slavného markrabství Moravského, Olomouc 1593, faksimile prvního vydání, vydala Genealogická agentura, Ostrava 1993, 448 listů.

[20] BÍLÝ, Jiří L.: Alianční znaky v měšťanské heraldice. In: Heraldická ročenka 1982. - Praha : Česká numismatická společnost, 1982, Praha 1982, s. 57-62

britské heraldice se tomuto symbolickému vyjádření říká *marshalling* [21]. Alianční erby můžeme klasifikovat na manželské a úřední aliance.

ERBY PODLE JEJICH POUŽITÍ

Také můžeme erby zkoumat podle jejich využití a sledovat sociálně-právní aspekty. Klasifikace erbů sleduje, kde se všudě erby v životě společnosti uplatnily. Takto můžeme rozlišovat**:** erby na pečetích, erby na portálech, erby na praporech, erby na náhrobcích, epitafech a rundacích, erby v interiéru a exteriéru sídel.

VNITŘNÍ ZNAKY PRÁVNĚARCHEOLOGICKÉHO OBJEKTU

Další formou klasifikace právněarchologických objektů je zkoumání jak tyto objekty fungují v právním životě.

ERB JAKO SYMBOL SVRCHOVANOSTI A VÝSOSTNÝCH PRÁV

Erb byl součástí označení státu (viz státní znaky) a stát sám je nositelem výsostného práva udělovat erby nebo toto právo delegovat na osoby či instituce.

Právo udělovat erb mohlo se již odehrávat na západě 12. století a u nás ve 13. století. V nejstarších dobách suverén předával štít se znamením jako odměnu zasloužilému bojovníkovi. Zřejmě se vyvinulo z odevzdávání čestných zbraní, v tomto případě štítů. Udělený štít byl více ceněný, neboť se opíral o autoritu panovníka. Ve 14. století si panovník osobil právo udělovat šlechtictví (nobilitační listina) s udělením erbu, což byla erbovní listina v širším slova smyslu nebo pouze erb, tedy listina na erb, což byla erbovní listina v užším slova smyslu. Ve střední Evropě za římského císaře a českého krále Karla IV. objevují listiny na znak a nobilitační listiny, kde je současně s povýšením do šlechtického stavu udělen i erb. Později se erb byl také udělován i jiným subjektům např. měšťanům, městům, cechům, spolkům. V mnohých státech se k udělení erbů vyvinuly speciální instituce. V Anglii se jedná *o College of Arms* v Londýně [22], ve Skotsku *Court of the Lord Lyon*, republikánské Irsko má *Office of Arms* a snad výjimkou Francie v každém z evropských států i také v některých zámořských státech mají

[21] BUBEN, Milan: Marshalling v britské heraldice. In: Heraldická ročenka 1987, vydala Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 1987, s. 5-24.

[22] LOUDA, Jiří: College of Arns – svojí výročí. In: Genealogické heraldické informace (GHI), rok 1984, č. 1, Brno 1984, s. 29-31.

heraldickou instituci. V České republice působí Heraldická komise při Parlamentu České republiky[23]

ERBY JAKO PRÁVNÍ SYMBOL SOUDNÍ JURISDIKCE

Právo se na soudech nalézalo a záviselo na rozpoznání spravedlnosti soudců. Odtud se odvíjela jejich autorita. V osobě zemského soudce se musely střetnout tři charakteristiky. Musel být urozený, bohatý a vykazovat duševní schopnosti. Erby soudců v soudní místnosti měly reprezentovat jejich aktuální přítomnost a byly dokladem soudcovské hodnosti i pro budoucnost[24]. Většinou tyto erby tvoří erbovní galerie. S takovými galeriemi se setkáváme v historické budově Moravského zemského sněmu v Brně [25] nebo soudní místnosti u Vladislavského sálu na Pražském hradě [26.] Zvyk umístit erby soudců v prostorách městského soudu bylo obvyklé i ve městech. Zatím byly objeveny a zpracovány erbovní tabule opavského městského soudu[27]. Také v 19. a 20. století je podle vnitřních předpisů umístěn v soudních místnostech státní znak.

Erby se také objevují na sloupech vyznačující hranici jurisdikce.

Erby nacházíme v předmětech sloužících k výkonu trestu. Pranýře byly zakončeny symboly práva (meč či ruka s mečem, rudý prapor) nebo nositele soudní moci (erb vrchnosti, města či prapor města)[28]

ERB A JEHO POUŽITÍ ČI SYMBOLIKA ERBU PŘI OSOBNOSTNÍCH A RODINNÝCH PRÁVECH

Erbem jako osobnostním právem se již v Československu zabýval František Čáda[29]. Jednalo se jen o součást většího celku. Zatím tato otázka u nás nebyla soustavně rozpracována, takže následující část studie tvoří určitý pokus podchytit tuto právní problematiku.

---

[23] von VOLBORTH, Carl-Alexander: Heraldika. Úvod do světa erbů, Ostrava 1996, s. 18.

[24] ŠVECOVÁ, Milena: Spor o valdštejnský erb v roce 1727. In: Heraldická ročenka 1984, vydala Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 19 s. 65

[25] HANÁČEK, Jiří Hanáček: Ročenka na rok 1981. Heraldická výzdoba Nové radnice v Brně, vlastním nákladem, Brno, část 1., Brno, 1981, nestránkováno. TÝŽ: Heraldická výzdoba Nové radnice v Brně, vlastním nákladem, Brno, část 2., Brno, 1982, nestránkováno.

[26] BURDOVÁ, Pavla: Zemský soud v malbách na Pražském hradě a v rukopisu stavovského archivu. Sborník archivních prací, roč. XXXI., rok 1981, č. 1, s. 207-226.

[27] MÜLLER, Karel: Znaková tabla opavského městského soudu ze 17. a 18. století. In: Časopisu Slezského zemského muzea, série B, roč. 40., rok 1991, s. 148-162.

[28] HORNA Richard: Pranýř, Praha 1941, 143 s.

[29] ČÁDA, František: Práva osobnostní u nás. In: Všehrd, roč. IX, Praha s. 1-15.

Základním právně-sociálním významem erbu je vyjádření právní subjektivity osoby vyjadřující schopnost nabývat práva a povinnosti a také někdy způsobilost k právním úkonům. Erb obdobně jako jméno má nezaměnitelně určit osobu nositele a má absolutní charakter v možnosti vyloučit každého, kdo nemá právo užívat erb.

Subjektem erbu mohl být **rod**, jak tomu je ve střední Evropě. Nositelem erbu byl obdařený předek a jeho legitimní potomci. Erb u šlechtických rodů odrážel jejich nedílné majetkové uspořádání rodinných vztahů. Erbovní listiny to vyjadřuje obratem: *„My, aby se týž Petr Vincig i s dědici svými od něho řádně a manželsky pošlými těmi, kteréž nyní má aneb jmíti ještě míti bude obojího pohlaví z Winzigthalu psáti mohli“*[30]*.* Erb přecházel po mužských příslušnících rodu a užívaly erb nebo erbovní znamení také manželky a dcery do provdání. Pokud existoval erb totožný nebo podobný, mohl se nositel, kterému to způsobovalo škodu, domáhat jeho odložení či odlišení. Tyto spory byly v šlechtickém i měšťanské prostředí. Bartolus de Saxoferrato uvádí pouze, že erb udělený panovníkem má přednost před znakem osvojeným. Každý nositel erbu mohl, nejčastěji hlava rodu, zakázat jiným osobám užívat erb či erb, který mohl být zaměnitelný a domáhat se na soudě nápravy. Dokumentuje to spor příslušníka panského rodu Viléma z Pernštejna s vladykou Hrdým z Klokočné[31].

Rozlišení erbu jednotlivých větvi rodu mělo nejčastěji důvody majetkové, tedy rozdělení majetkového nedílu. Nejstarší tradovaný doklad byl ve velmožském rodu Vítkovců, kde nepochybně majetkové rozdělení vedlo k odlišení znaků tinkturami (to jsou barvy: červená růže v stříbrném – z Rožmberka, zlatá růže v modrém - páni z Hradce, stříbrná růže v červeném – páni z Landštejna, modrá či snad původně černá ve zlatém Sezimové z Ústí).

Členové rodu mohou připustit k erbu na Moravě a v Čechách se svolením panovníka i jiné osoby – **erbovní strýcovství**. Se souhlasem nositele na základě panovnického privilegia mohla být připuštěna k erbu další osoba. Buď se jednalo o starší rod, který připustil novou osobu k erbu, nebo vznikla erbovní listina, kde erb byl současně udělen více nepříbuzným osobám. Mikuláš Dačický z Heslova uvádí případ, že jakýsi *„Samuel Horáček syn Horáčka ševce v Ledči, byv pány Trčky, jichž byl poddaným, z poddanosti propuštěn, byl od rytířů Nejepínských z Nejepína k jejich štítu i titulu přijat a psal se odtud Samuel Nejepínský z Nejepína“*[32]*.*

---

[30] MEJTSKÝ, Josef: Příspěvky k dějinám šlechty v Čechách s připojením rodopisu. Rytířů Nebeských z Vojkovic, Praha 1901, s. 32. Erbovní listina Petra Vinciga z Winzigthalu z roku 1585.

[31] VOREL, Petr: Heraldický spor Viléma z Pernštejna. In: Heraldica viva. Sborník příspěvků z konference českých, moravských a slezských heraldiků konané 7. - 8. června 1991 v Pardubicích, vydalo Východočeské muzeum Pardubice, Pardubice 1992, s. 69-74.

[32] MEJTSKÝ, Josef: Příspěvky k dějinám šlechty v Čechách s připojením rodopisu Rytířů Nebeských z Vojkovic, Praha 1901, s. 17.

Někdy můžeme hovořit o kolektivní nobilitě a tyto lidé automaticky získávali stejný erb. V roce 1680 Svatováclavský seminář získal od Leopolda I. palatinát, kdy bylo vynikajícím studentům udělováno osobní šlechtictví a totožný erb[33].

V Polsku připuštění k erbu nevyžadovalo souhlas panovníka. Takto v Polsku vznikají **erbovní rody**[34]. Jeden erb mající jméno *(např. Leliwa, Lis, Poraj)* mohlo užívat více nespřízněných rodů[35].

Ve Velké Británii je erb odrazem skutečnosti, že podle práva majetek dědí pouze nejstarší syn. Erb na jedné straně prokazuje příslušnost k rodu, ale má také i osobní charakter. Neodlišený erb může nosit pouze držitel titulu rodového majetku a ostatní členové rodu si ho musí odlišit. V Anglii se k tomuto účelu používaly příznaky respektive brisury, které se umísťovaly v erbu[36]. Ve Skotsku se dosahuje stejného účelu pomocí heroldských figur např. obrub a řezů heroldských figur[37]. V Portugalsku si příslušníci rodu mohou volit jméno z rodokmenu otce nebo matky. Totéž platí i pro erby. Příznaky v erbu informují, zda erb pochází od děda, báby z otcovy strany[38].

U právnických osob je erb buď osvojený, nebo udělený.

Erb stejně jako jméno zastupoval svého nositele. Přítomnost erbu symbolicky zastupovala jeho nositele za života i po jeho smrti. Právem na erb se rozvíjelo obyčejové právo. Odráželo sociálně-právní uspořádání společnosti. Často zde sleduje emancipace stavu a autonomie právnických osob. Později delegoval panovník respektive stát právo na udělení znaku heraldické autority, které vycházely z výsostných práv panovníka respektive státu.

FYZICKÉ OSOBY

Původně byl erb spojen s fyzickou osobou respektive s rodem, jehož členové nesli do boje štíty a praporce. Vizualizoval přímo osobu. Jakmile přestal být vojenským artefaktem, rozšířil se erb do společnosti. Nositelé erbu proto klasifikujeme podle jejich stavovské příslušnosti.

---

[33] BERÁNEK, Karel: K otázce palatinátu /komitivy/ Pražské univerzity /Nobiles de Lauro/. In: Acta Universitatis Carolinae -Historia Universitatis Carolinae Pregensis, Tom. XIII., fasc. 1-2, pag. 83-98.

[34] KULIKOWSKI, Andrzej: Heraldika szlachecka, wydawnictwo "Chateau", Warszawa 1990, 240 s., 24 tab.

[35] SZYMAŃSKI, Józef: Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego. Wydawnictwo naukowe PWN, kresby Zbigniew Kwiatkiewicz, Warszawa 1993, 316 s.

[36] BUBEN Milan: Brisury v britské heraldice. In: Heraldická ročenka 1985, Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 1985 s. 53-68

[37] von VOLBORTH, Carl-Alexander: Heraldika. Úvod do světa erbů, Ostrava 1996, s. 91.

[38] von VOLBORTH, Carl-Alexander: Heraldika. Úvod do světa erbů, Ostrava 1996, s. 91.

Panovnické erby

Panovnické erby vznikly nejdříve. Mají obdobný vývoj jako šlechtické erby. Vycházely z pečetních a praporových znamení[39]. Nejprve se jednalo o osobní znamení, které se staly dědičnými erby a erby symbolizující moc nad určitou zemí[40,] z kterých vznikly zemské erby.

Šlechtické erby

Šlechtické erby vznikly na západě a jsou projev válečnické kultury v ohledu sociálněprávním a jejich náplň v technickém a psychologickém[41]. Nejstarší erby vznikly u velkých feudálů nejprve kolem roku 1100-1140 jako individuální trvalá znamení a v letech 1140-1180 se změnila z individuálních znamení na štítech na dědičná znamení, jež podléhají určitým pravidlům.

S prvními erby šlechty se na Moravě a v Čechách setkáváme na počátku 13. století. Podle terminologie předkládáme, že erb už k nám přišel jako artefakt právního života. Erby stejně jako predikáty byly šlechtici osvojovány spontánně jako projev západní módy. Erby nebo erbovní znamení šlechtici používají na pečetích nebo také na náhrobcích. K roku 1227 je přivěšená pečeť Kojaty syna Hrabiše, kde jsou v pečetním poli zkřížené hrabě[42]. Na Moravě v chrámu na Velehradě se nachází náhrobník přisouzený Bohuslavu Hrabišici, pokud je identifikace správná, tak je z roku 1241, na němž je vytesaný meč (symbol bojovníka, rytíře) po bocích dva řecké křížky a nad ním kosmo hrábě – znak Hrabišiců[43]. Kronikář zvaný Dalimil jmenoval zemřelé bojovníky v nitvě u moravské Loděnice pouze podle jejich erbů [44].

---

[39] PASTOUREAU, Michel: vznik erbů na Západě. Stav problémů. In: Sborník archivních prací, roč. L. rok 2000, č. 2, Praha 1990, s. 339-352.

[40] BÍLÝ, Jiří L: Moravská orlice - symbol panovníka, země a národa (Tři právní významy šachované orlice). In: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 2002-2005, Brno (2006), s. 261-328. SEDLÁČEK, Pavel: Česká panovnická a státní symbolika, Státní ústřední archiv v Praze, Praha 2002, 149 s.

[41] PASTOUREAU, Michel: vznik erbů na Západě. Stav problémů In: Sborník archivních prací, roč. L., rok 2000, č. 2, Praha 1990, s. 339-352.

[42] KOLÁŘ, Martin: Nejstarší pečeti šlechty české až do roku 1300. Ročenka Gymnasia v Táboře, Tábor, 25 s. DUŠKOVÁ, Sáša -VAŠKŮ, Vladimír (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, tom V, fasciculus 4 (...1253-1278 (... Sigilla), Praha 1993, 500 s., rejstříky. VELÍMSKÝ Tomáš: Hrabišici, páni z Rýzmberka. Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska 1, Praha, 2002, s. 260.

[43] POJSL, Miloslav: Sepulkrální památky na Moravě a Slezsku do roku 1420. Monumenta Moraviae et Silesiae Sepulcralia, Univerzita Palackého, Olomouc 2006, 156-157 s.

[44] Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, k vydání připravili Jan DAŇHELKA, Karel HÁDEK, Bohuslav HAVRÁNEK, Naděžda KVÍTKOVÁ, svazek 2 nakladatelství Academia, Praha 1988,1, vydání, 604 s.

Erby nešlechticů

S prvními erby u nešlechtických osob se setkáváme u lokátorů vesnic a měst a jejich potomků. Zejména se jedná o osoby, které zastávaly úřad, což si vynutilo pečetit a náplní pečeti byl erb nebo pečetní znamení[45]. Užívání erbů souviselo s ještě nevyhraněným stavovským zařazením starého patriciátu[46]. V Itálii vytvořil patriciát městskou šlechtu nebo na Moravě a v Čechách patricijové měst přecházeli volně mezi nižší šlechtu. Patricijské erby chráněny městským soudem. Známy je spor pražských patricijských rodů Lempenfulerů a Rostů o totožnost erbu[47]. V městském prostředí se užívání erbů, zejména na pečetích, domech a náhrobcích rozšířilo i do středních vrstev městského obyvatelstva. Jednalo se většinou menší obchodníky, kramáře a řemeslníky. V těchto erbech se často objevují vlastnické značky, často v podobě merek a tzv. řemeslnické znaky, což jsou obecné symboly řemesla nebo cechovní znaky. Cechovní znak se v tomto právní pojetí vychází z cechu jako tzv. německé korporace, kde se propojují subjektivní práva jednoty členů korporace s individuálními právy člena. Cechovní znak se chápe jako kolektivní znak cechovních mistrů. Napomáhala k tomu skutečnost, že cechmistři si na svoji pečeť nechali vyrýt cechovní znak a ten dále užívaly.

Již o 14. století panovník uděloval erby také měšťanům a listiny měli nobilitační účinek. Avšak sociální a právní proces uzavírání stavů od poloviny 15. století na Moravě a v Čechách, kdy stavy přijímaly nové členy, až zanechali dosavadního způsob obživy a také změnili životní styl a dávaly plná politická práva až jejím potomkům ve třetí generaci, vytvořil ve městech sociální skupinu erbovníků. Tito erbovní měšťané opírali svůj titul, predikát a erb o erbovní listinu vydanou panovníkem, ale jejich nobilitace mohla mít účinky až přijetím do rytířského stavu. Z hlediska stavovského uspořádání společnosti zůstávali příslušníky městského stavu. V německých zemích císař často uděloval listiny na erb pro měšťany bez nobilitačních účinků. Stejně tak tzv. palatinové, kteří v zastoupení panovníka mohli udělovat erb, ovšem bez nobilitačních účinků.

---

[45] Nejstarší pečetě měšťanů v Čechách uvádí: NOVÝ, Rostislav: Počátky znaků českých měst. In: Sborník archivních prací, ročník 26., rok 1976, č. 2, Praha 1976, s. 367-412.

[46] FIALA Michal: Heroltské figury ve znacích měšťanů. Starého Města Pražského v době předhusitské. In: Heraldická ročenka 1989, vydala Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 1990, s. 29-44. týž: Obecné figury ve znacích měšťanů Starého Města Pražského v době předhusitské. In: Heraldická ročenka 1990, vydala Heraldická společnost v Praze, Praha 1990, s. 21-32. MAYER, Wolfgang: Die Siegel der Wiener Ratsbürgerfamilien des Spätmittelalters. Jahrbuch Adler, Folge III, Band 9 Jahrgang 1974/1978, Wien 1978, s. 69-84; Band 10, Jahrgang 1979/1981, Wien 1981, s. 87-107.

[47] NOVÝ, Rostislav: Počátky znaků českých měst. In: Sborník archivních prací, ročník 26., rok 1976, č. 2, Praha 1976, s. 367-412.

V raném novověku jsou vedle měšťanů nositeli erbů vrchnostenští úředníci a graduování lidé[48]. Doktorát se často považoval za určitou formu osobního šlechtictví.

Až v době tzv. papírové heraldiky v habsburské monarchii vznikají pokusy na jedné straně omezit erby nešlechticů a prosadit erb jako čistě šlechtickou záležitost. Volební kapitulace císaře Leopolda I. z roku 1658 zakazuje *„užívati svémocně volených erbů s helmy otevřenými nebo zavřenými“*[49] Ve volební kapitulace císaře Josefa I. se tento požadavek neobjevuje a za Marie Terezie se projevuje snaha nešlechtické erby vizuálně odlišit od vyšších šlechtických erbů. Císař Josef II. v dekretu z 3. července 1781 *„Protože jest zcela nezávažné, jak znaky vyhlížejí, nestojí za to, aby byly censurovány a aby sespisovaly učené knihy o heraldice; nechať každý znaku malované nebo ryté rohy drápy, dravce a zvířata“.* [50]

Přes pohrdlivý postoj císaře Josefa II. jeho nástupci prosadili zásadu, že v 19. století se erb stal v habsburské monarchii výlučným atributem šlechtictví a užívání erbů nešlechtici se potlačovalo a přísně se kontrolovalo, zda nešlechtici neužívají šlechtické erby. V současné době ve většině zemí i v zámoří je dovoleno užívání erbů nešlechtici. Někde může si osobit jedinečný znak každý občan a někde se vyžaduje posouzení a registrace erbu [51]. I v zemích, kde si každý může zvolit svůj erb, se dbá na jeho registraci. Zveřejnění erbu se děje v registrech např. v Německu *Algemeine Deutsche Wappenrole*, ve Švýcarskujsou vedeny registry a na Slovensku vznikl *Heraldický register Slovenskej republiky*.

PRÁVNICKÉ OSOBY

Pozoruhodným vývojem byl erb vztáhnutý k vizualizaci právnické osoby, tedy umělého právního útvaru, kterému právní řád dává schopnost nabývat subjektivní práva a povinnosti.

Zemské znaky

Zemské znaky vznikly v rámci procesu formování stavovského státu. Subjektem znaku země byl zemský národ respektive zemská obec. Zemské znaky se nejčastěji vyvinuly kontinuálně ze znaku vládnoucí dynastie. Například na Moravě se vyvinul v době markraběte Přemysla III. Otakara v šedesátých letech 13. století z markraběcí orlice a v Čechách po krátkém

[48] MILEC Mirosla: Občanské pečetě a znamení na pečetích, nakladatelství PhDr. Ivo Sperát, Brno 2011, I. vydání, 165 s.

[49] MARKUS, Antonín – PILNÁČEK, Josef: Znamení a znaky nešlechticů (Občanská heraldika) Knihovna Rodopisné společnosti č. 6, Praha 1934, s. 6

[50] MARKUS, Antonín – PILNÁČEK, Josef: Znamení a znaky nešlechticů (Občanská heraldika) Knihovna Rodopisné společnosti č. 6, Praha 1934, s. 6

[51] ALEXY, Zdenko G.: Občiansko-rodinná heraldika v zahraničí. In: Občianska heraldika Júlia HAUTOVÁ - Ladislav VRTEĽ (ed.), Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, Martin 2002, s. 133-138.

intermezzu plamenné orlice ze znamení lva užívaného králem Přemyslem II. Otakarem[52]. Výjimečně zemské znaky vznikly z městských znaků a někdy byly nově vytvořeny, např. Zhořelecko.

Státní znaky

Státní znaky se vyvinuly ze zemských znaků. Někdy se tak dělo transformací přes národní symboly. Zemský znak Čech - lev se stal symbolem českého národa a odtud byl převzat do státních znaků Československa a dnešní České republiky[53].

Znaky samosprávných území

Předpokladem erbů samosprávných území byla administrativní a někdy i soudní autonomie vymezeného území. Jednalo o celky menší než země nebo země, které klesly na samosprávné území. Klasickým příkladem jsou erby uherských žup. Erby uherských šlechtických komitátů – žup vznikaly koncem 15. a zejména v 16. století na základě královského privilegia. Zákonný článek č. 62/1550 nařídil všem župám užívat vlastní erb a pečeť. Obsahem erbu byly většinou znamení odvozená z erbu místních magnátských rodů[54].

Městské erby

Na nejstarších městských pečetích se objevují často hradby a věže jako jeden z podstatných atributů města. Jednalo se o symbol zvláštního panovnického privilegia - opevnit sídliště hradbami. Často jako součást se objevuje erb pána města. Nejlépe to dokumentuje pečeť zeměpanského města Brna z roku 1247. Na pečeti jsou hradby, tři věže a uprostřed věž s bránou, kde je zavěšen štít se znamením markraběte – nekorunovaným dvouocasým lvem. Na nejstarších městských pečetích se také objevují erby či erbovní znamení pánů města v právním významu – vlastnického znaku. Již v 13. století nám vznikají institucionální městské erby, což je spojeno s rozvojem městské autonomie[55].

---

[52] NOVÝ, Rostislav: K počátkům feudální monarchie II. - K počátkům českého znaku. Časopis Národního muzea. Historické muzeum, roč. CXLVII, rok 1978, č. 3-4, s. 147-172. BÍLÝ Jiří L.: Moravská orlice - symbol panovníka, země a národa (Tři právní významy šachované orlice), Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 2002-2005, Brno (2006), s. 261-328.

[53] K státním znakům Československá a České republiky viz SEDLÁČEK, Pavel: Česká panovnická a státní symbolika, Státní ústřední archiv v Praze, Praha 2002, 149 s..

[54] VRTEĽ, Ladislav: Osem storočí slovenskej heraldiky, Matice slovenská, Martin, 1999, s. 158.

[55] NOVÝ, Rostislav: Počátky znaků českých měst. In: Sborník archivních prací, ročník 26., rok 1976, č. 2, Praha 1976, s. 367-412.

Cechovní erby

Cechy se vyvinuly z náboženských bratrstev, jež prokazovaly úctu k světci, pod jehož ochranou bylo řemeslo a zabezpečovaly důstojný pohřeb členů. Později se cechy snažily získat tři monopoly – monopol nákupu surovin, monopol výroby a monopol odbytu. Vedle toho dozíraly na kvalitu výroby a zajišťovaly členy cechu v různých sociálních situacích. Základem života v cechu byly cechovní artikule vydané panovníkem nebo městskou radou. Cechovní erby vznikly z cechovních symbolů. Většinou se jednalo o výrobní nástroje, výrobky či náboženské symboly. Jejich heraldizováním vznikly cechovní znaky již ve 14. století a zejména 15. století[56]. Později byly tyto erby udělovány panovníkem[57]

Vesnické erby

Erby vesnic se vyvinuly s rozvojem správní a soudní autonomie[58]. V nejstarších dobách byla pozemkovou vrchností administrativní činnost na vesnici přenesena na rychtáře, který používal pečeť se znamením vrchnosti či osobním znamením rychtáře. Někdy byly zavedeny přímo vrchnostenským nařízením znamení na pečetě jednotlivých rychet a každá měla jednotlivá znamení ze znaku pozemkové vrchnosti. S rozvojem vesnické samosprávy a činnosti vesnických soudů vznikají první vesnické erby[59]. Tyto erby byly úzce spojeny s jeho základním použitím jako pečetního obrazu. S jiným použitím vesnického erbu se setkáváme je výjimečně[60]. Většina znaků či pečetí byla neformálně povolena pozemkovou vrchností. Na Moravě si některé vesnice po způsobu poddanských měst vyžádaly vlastní erbovní privilegia.[61] Jak ukazují soupisy podstatná část vesnic na Moravě v 16. a 17. století měla svoji pečeť se

---

[56] FRANZ, A. Franz: Mährische Zunftsiegel. Museum Francisceum Annales MDCCCXCVII, Brunae 1898, s. 247-290, XIX tab. NOVÁK, Jozef: Cechové znaky, Ilustroval Ján Švec, Bratislava 1975, 1. vydánie, nestr.

[57] SEDLÁK, Vladimír J.: O počátcích erbů pražských cechů, nakladatel Svaz přátel rodopisu v Praze, Praha 1945, 56 s. Jeho teorie o vzniku cechovních znaků v důsledku husitské revoluce se nepotvrdila. HRDLIČKA Jakub: Pražská heraldika. Znaky pražských měst, cechů a měšťanů,Public History, Praha 1994, s 77-149.

[58] Erbovní privilegium z 13. července 1496 pro Křenovice u Kojetína přímo hovoří pro právní funkci znaku. *Chřenovičtí … při právě svojím mnohokráte rozumy svými dosti učiniti nemohouce, na peníze obojích stran pro naučení k vyššímu právu do Kroměříže posílati musejí, kdež už páni Kroměřížané pro mnohé příčiny a příhody chtí, když se těm lidem pro taková naučení a práva k nim posílati přinde, aby obojích stran popsané a zapečetěné byly poslané...*

[59] ŠTARHA, Ivan: K počátkům vesnické pečeti na Moravě. In: Heraldika, roč. 5, 1972, 114-120. týž: Nejstarší vesnické znaky na Moravě. In: Archivní časopis, roč. 42, 1992, 208-212. STEINBACHOVÁ-KONEČNÁ, Věra: Vesnické znaky a pečeti Moravy. In: Heraldika, roč. 5, 1972, 121-130. GALL, Franz: Österreichische Wappenkunde, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 1992, 2. Verbesserte Auflage, s. 240-256.

[60] Vesnický erb obce Boleráz součástí výzdoby zvonu. Viz ŠIMONČIČ Jozef Šimončič: Pečate miest a obcí trnavského okresu do roku 1850) Slovenská archivistika, roč. XIV., rok 1979, č. 2, s. 60-84.

[61] LAPÁČEK, Jiří: Nejstarší známé vesnické znakové privilegium na Moravě je z Křenovic. Sborník Státní okresní archiv v Přerově, Přerov 2002, s. 8-12. MÜLLER, Karel: Privilegium na pečeť pro Velký Týnec. In: Střední Morava, roč. 1/1995, s. 76-77. MÜLLER, Karel – ŠTARHA, Ivan: Znaková privilegia měst, městeček a vsí na Moravě a ve Slezsku, Brno, 1995, 55 s.

znakem či pečetním znamením [62.] V různých zemích zavádění vesnických erbů či pečetí se objevuje v jiných dobách. Naproti Moravě v Čechách a ve Slezsku tento proces se objevuje později. Všeobecné rozšíření vesnických erbů a pečetí bylo spojeno s přípravou pozemkových katastru, které byly zpečetěny vesnickými pečetěmi[63]. V 19. a 20. století pečeti a erby vesnic vyšly z používání a jen výjimečně se s nimi setkáváme na gumových razítcích. Za existence národních výborů zanikla možnost jejich použití. Vzorovým statutem bylo užívání znaku povoleno pouze Městským národním výborům. S obnovením samosprávy po roce 1989 bylo přiznáno právo užívat erb i vesnicím.

Erby církevních úřadů, klášterů, kanonií, řádů a univerzit

V církvi se postupně konstituovaly erby jednotlivých církevních institucí[64]. Na Moravě a v Čechách již 14. století se vytvořily **erby arcidiecézí a diecézí**[65]. Často z pečetních obrazů vznikly **erby kapitul**. V této době také můžeme hledat počátky **erbů duchovních řádů, klášterů a kanonií**[66]**.** Vznik **erbů vikariátů, děkanství a farních úřadů** nacházíme až v 19. a 20. století [67].

Rytířské duchovní řády mají své institucionální erby. Nejčastěji se jedná o heroldský kříž odlišený barevně. Stříbrný v červeném poli – maltézští rytíři, černý v stříbrném poli – němečtí rytíři, zelený kříž ve stříbrném poli – lazarští kříž[68].

---

[62] SLAVÍK, František A.: Staré znaky a pečeti městské a vesnické na Moravě. Separát z Časopisu moravského muzea zemského, roč. V., č. 1, Brno 1905,1-40, tab. XV.

[63] ŠVÁBENSKÝ, Mojmír: Všeobecné zavedení vesnických pečetí na Moravě a předrustikální pečeť Moravské Loděnice z roku 1597. In: Časopis slezského muzea, ročník 31, série B, rok 1982, s. 203- 206.

[64] POKORNÝ, Pavel R.: Církevní heraldika se zvláštním zřetelem k českým zemím. In: Sborník příspěvků I. setkání genealogů a heraldiků Ostrava 18. - 19. 10. 1980, s. 29-32.

[65] LOUDA, Jiří: Moravská církevní heraldika, Znaky olomouckého biskupství a arcibiskupství olomouckých biskupů a arcibiskupů, vydala Apoštolská administratura v Olomouci, Olomouc 1977, 32 s., 54 obr. RYBIČKA, Antonín: O erbích, pečetěch a znacích stavu kněžského v Čechách, Praha, 1862, 31 s. ŠTORM, Břetislav: Znaky stavu kněžského v zemích českých, nákladem Družiny literární a umělecké v Olomouci, Olomouc 1929, /18 s./.

[66] JIRÁSKO, Luděk: Církevní řády a kongregace v zemích českých, vyd. Klášter premonstrátů na Strahově, Praha 1991, 173 s.

[67] BUBEN, Milan: Znak farního úřadu při kostele sv. Michaela archanděla v Borohrádku. Heraldická ročenka 1976, vydal Heraldický klub České numismatické společnosti, Praha 1976, s. 98-99. PECINA, František – ALEXY, Zdenko: Schematismus diecéze královéhradecké 1977. Zpracoval a mapky vikariátů nakreslil František Pecina, znaky biskupů a vikariátů nakreslil Ing. Zdenko Alexy, vydává Kapitulní konsistoř v Hradci Králové, Hradec Králové 1977,315 s. ČECH, Zdirad J. K.: Nové farní znaky. In: Heraldická ročenka 1997, vydala Heraldická společnost v Praze, Praha 1997, s. 51-52. ŠTAFL, Ivan K. J.: Znak děkanství v Chlumci nad Cidlinou. Heraldická ročenka 1974, Heraldický klub České numismatické společnosti, s. 64-65.

[68] KOLAK, Waclaw – MARECKI, Józef: Leksykon godel zakonnych, rysoval Kazimierz Wiśniak, vydal ADI, Krakow 1994, 280 s.

Univerzity byly také původně církevními institucemi. Zakládat je mohl papež a později císař. Na rektora univerzity byla delegována důležitá práva, zejména udělování akademických hodností. K ověřování důležitých listin byla poskytována pečeť, kterou nosil rektor na řetězu na prsou, a pečetní obraz se stal symbolem univerzity. V některých univerzitách se pečetní obraz stal hlavním znamením univerzity[69]. V této tradici pokračují i některé dnešní univerzity[70]. Většina univerzit, zejména v anglosaském světě, užívá erb[71]. Tato praxe se objevuje i ve střední Evropě[72.]

Erby spolků, nadací

Po vzoru duchovních rytířských řádů vznikají i erby rytířských světských řádů založených většinou suverény[73] či rytířských spolků a bratrstev. Jako výraz své identity se objevují znamení či loga spolků, nadací sportovních klubu i politických stran, které někdy používají erby podle heraldických pravidel.

ERBY ČI ERBOVNÍ ZNAMENÍ JAKO SYMBOL PRÁVNÍ PŘÍSLUŠNOSTI

Příslušnost k určité instituci má dvojí povahu. Buď je vyjádřena heraldicky a potom se jedná o právněarcheologické vyjádření příslušnost např. znamení v erbu nebo honosnými kusy doprovázející erb nebo užitím erbu a potom se jedná o vyjádření příslušnosti podle erbovního práva.

V heraldice můžeme nalézt symboly nebo artefakty **příslušnosti k panovníkovu dvoru.** Někdy nalezneme v erbech symboly dvorské služby[74]. Panovník a jeho dvůr byl symbolicky stále přítomný v jeho sídlech prostřednictvím erbovních galerií[75]. Zachovala se nám jedineč-

[69] VOJTÍŠEK, Václav: O starých pečetích University Karlovy. Sborník historický III. Praha 1955, s. 89-110. HERBER, Otto: Insignie, medaile, taláry Univerzity Karlovy, vyd. Univerzita Karlova, Praha, 1987, 150 s.

[70] HINNEROVÁ Jiřina – CSÁDER, Viliam: Akademické insignie a slávnostné obrady na Univerzite Komenského v Bratislave, Bratislava 2006, 56 s.

[71] VOLBORTH Carl Alexander: Heraldik aus aller Welt in Farben. Bearbeitung und Ergänzug der deutschen dr. Ottfried Neubecker, Universitas Verlag Berlin, Berlin 1972, s. 161.

[72] Příklady z habsburské monarchie uvádí: GALL, Franz: Österreichische Wappenkunde, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 1992, 2. verbesserte Auflage, s. 256-258. Erb užívala na pečeti Moravská univerzita: ŠANTAVÝ, František – HOŠEK, Emil: Organizace pečeti a insignie Olomoucké univerzity v letech 1573/1973, Olomouc 1980, 188 s. a 50 stran příloh, rejstřík.

[73] GALL, Franz: Österreichische Wappenkunde, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 1992, 2. Verbesserte Auflage, s. 259-261. DRÁPELA, Jiří P.: Společenství moravských rytířů svatého Rostislava. In: Moravský historický sborník 1999-2001. Ročenka Moravského národního kongresu, Brno 2001, 747-793.

[74] Vladykové z Klukovic mají erb symbolizující dvorskou funkci.

[75] BOBKOVÁ, Lenka: Hrady Karla IV. v Laufu a Tangermünde. Panovnická reprezentace vepsaná do kamene. In: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, Argo, Praha 2004, s. 141-157.

ná erbovní galerie na hradě Laufu v dnešním Bavorsku[76] vzorně zpracována Vladimírem Růžkem.

Velmi často se užívá vyjádření příslušnosti u duchovních osob a řádových rytířů. V erbech duchovních osob je vyjádřena příslušnost k řádu, k úřadu či rytířskému řádu. Velmi často nacházíme vyjádření příslušnosti k duchovním institucím v podobě aliančních erbů nebo erbů duchovních řádů. Velmi často se v církevním prostředí setkáváme s erbovními galeriemi kapitul [77].

Obdobně rytířové světských řádů vyjadřují svoji příslušnost k řádu nejčastěji obtočením řádové insignie. Rytíři Zlatého rouna používají štít obtočený řetězem z křesadel a křesacích kamenů dole zakončený rounem z beránka nebo angličtí rytíři Podvazku dodnes používají štít obtočený podvazkem[78]. Taktéž zde se objevují erbovní galerie. U Podvazkových rytířů jsou erbovní znamení na praporech ve Wensminsterské kapli.

Příslušnost k cechu byla často vyjádřena užíváním cechovního znamení jako měšťanského erbu, někdy i aliančního erbu se znamením cechovním a osobním. Dochovali se nám k reprezentačním účelům i galerie cechovních mistrů.

Unikátním souborem jsou Desky brněnského soukenického cechu z roku 1438 v Moravském zemském archivu s erby jednotlivých cechovních mistrů nebo rozsáhlý soubor erbu cechovních mistrů na kulaté cechovní tabuli z roku 1556 z města Füssen[79].

Erb, jeho znamení nebo jeho část jako právní výraz příslušnosti ke státu je součástí moderních uniforem. Jedná se o armádní uniformy, služební uniformy, (např. městských zaměstnanců). Na nich se vyskytují služební odznaky či nášivky se státním znakem nebo jeho částmi. V této souvislosti připomeňme čepicové označení československých vojenských uni-

[76] PILNÁČEK, Josef: České heraldické památky na hradě Laufu u Norimberka Časopis společnosti přátel starožitností roč. LVII., rok 1949, Praha 1949, s. 65-77, 7 vyobr. ZELENKA Aleš: Der Wappenfries aus dem Wappensaal zu Lauf, Verlag Passavia,leporelo. RŮŽEK Vladimír: Česká znaková galérie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361. (Příspěvek ke skladbě královského dvoru Karla IV.) Separát Sborník archivních prací, XXXVIII, 1988, s. 37-311., rejstřík

[77] MLČÁK, Leoš: Erbovní sál na olomouckém kapitulním děkanství I. In: Střední Morava vlastivědná revue 19, 2004, Memoria, Olomouc 2004, s. 5-26.

[78] MACKINNON of Dunakin Charles: The Observer´s Book of Heraldry, Frederic Warne a Co LTD, London-New York 1975, s. 121 obr. 98

[79] LEONHARD, Walter: Das gro3e Buch der Wappenkunst, Verlag Georg D. W. Callwey, München 1976, s. 281 obr. 7

forem nebo rukávová označení (nášivky) Hradní straže (zde znaky zemí České republiky) a Čestné stráže pražské a bratislavské posádky (zde městské znaky)[80].

ERBY ČI ERBOVNÍ ZNAMENÍ JAKO SYMBOL MANŽELSKÉHO A RODINNÉHO POSTAVENÍ

Nejčastěji se setkáváme s vyjádřením rodinného vztahu u žen. Ženy byly v otcovské moci a měli nárok užívat erb svého rodu. V anglické a francouzské a později v britské moderní heraldice, kde je erb znamením jednotlivce, jsou odlišeny neprovdané ženy a vdovy tím, že užívají zvláštního routového štítu, na níž je pouze klenot postaven bez přilby[81]. V roce 1950 u rozvedených žen byla zavedena černá obruba štítu *(mascle),* neboť rozvedená manželka se musela vrátit ke svému znaku a byla tím odlišena od neprovdaných sester[82].

Provdáním získával muž nad ženou manželskou moc, což se projevilo i v erbech manželek od nejstarších dob. Buď užívala erb otce, nebo manžela. Později byl tento právní vztah vyjádřen v podobě aliančního znaku. Jednalo se o sdružení znamení ve štítu nebo ve svou štítech i více štítech nebo znamení jsou v jednom erbu nebo poloviční figury v jednom štítu. Počátky tohoto heraldického vyjádření právního postavení ženy nacházíme na Moravě a v Čechách již v nejstarších dobách. Uveďme zajímavé doklady Eliška z Dubé, vdova po Václavovi z Koldic měla na pečeti vedle sebe dva štíty, vpravo dělený štít se znamením nahoře vyrůstajícího lva a dole bylo pole čtyřikrát kosmo děleno - pánové z Koldic a vlevo ve štítě zkřížené ostrve – pánové z Dubé. Na pečeti z 29.6. 1356 dvojnásobné vdovy Anežky z Landštejna ovdovělé z Kuenringu a podruhé ovdovělé z Žlebů, kde v pečetním poli jsou tři štíty – růže, břevna a ostrve. Na pečeti ze dne 11. 1. 1387 Herka z Oblanova měla ve štítu vpravo kančí hlavu a vlevo vozové kolo. Pečeť ze dne 12. dubna 1287 Anežky z Obřan představuje na pečeti, kde je v pravé části vidět polovina rodného erbu čtyř střel z kruhu a vlevo zvýšená tři břevna Kunoviců.[83] V britské heraldice tomuto způsobu říká zkracování *(dimidiation)*, podle níž jsou štíty

[80] SVOBODA, Zbyšek: Československá státní a vojenská symbolika, vydalo Federální ministerstvo obrany, Praha 1991, příloha 30 a 33. Zbyšek Svoboda: Česká státní a vojenská symbolika, vydalo Ministerstvo obrany ČR, Praha 1996, 44 s.

[81] OSWALD, Gert: Lexikon der Heraldik, VEB Bibliographisches Institut Leipzig, Leipzig 1984,1. Auflage, s. 324. MACKINNON of Dunakin Charles: The Observer´s Book of Heraldry, Frederic Warne a Co LTD, London-New York 1975, s. 106-110.

[82] BUBEN, Milan: Brisury v britské heraldice. In: Heraldická ročenka 1985, vydala Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 1985, s. 64.

[83] VJS / Vladimír J. Sedlák/: Erby českých paní. In: Heraldika, roč. XIII, rok 1980 č. 1, s. 36-39, č. 2, s. 80, č. 3 s. 120, č. 4, s. 172-174.

manžela manželky vertikálně rozpolceny, přitom pravá strana manželova štítu je spojena s levou částí štítu manželky[84].

Úzce s právním postavením a dědickým právem souvisí vyjádření nemanželského původu. V nemanželské dítě má pouze matku a nemá nárok na otcovo jméno, majetek i erb[85]. Nemanželské dítě v případě nobilitace nebo udělení erbu dostalo nový erb nebo někdy s připomínkou otce. Uveďme případ Václava Kekuleho ze Stradonic na Pravoníně, který zplodil s Alžbětou Trojanovou nemanželské děti. Císař Matyáš II. je 17. února 1614 povýšil do šlechtického stavu s přídomkem Kekule z Žírovic. Do erbu dostali červeno-stříbrně dělený štít na zeleném pahorku lev obrácených tinktur držící hák z otcova erbu hříče[86]. U panovnických rodů a v západní Evropě také nemanželským dětem jsou vyhrazena omezená práva. To se projevuje v právu užívat erb otce se znamením nemanželského původu. Ve francouzské a anglické heraldice je to zúžené břevno (pružec) přes znamení ve štítu nebo kouskovaný lem.

Nárok na erb manželského partnera neměl ten, kdo uzavřel morganatické manželství. Takové manželství bylo platné, ale stavovsky nerovnorodé a proto na titul neměl nárok manželský partner ani děti z tohoto sňatku. Většinou se jedná o panovnické rody s vlastním domácím řádem[87]

Předpokládáme, že důvodem odlišení jednotlivých větví šlechtických rodů bylo majetkové rozdělení respektive rozpad nedílu. Může se jednat o změny tinktur, přidaní nebo zmnožení figur, rozdílné klenoty. V české heraldice je známá pověst o rozdělení majetku Vítkovců, kdy synové každý z nich doslat růži v jiných tinkturách. Je pravdou, že opravdu jednotlivé větve užívali růži v různých tinkturách. U velmožského rodu Buziců se jedná o zmnožení figur nebo přidání další figury jako u Lvů z Rožmitálu, kde do čtvrceného štítu bylo původní znamení kančí hlavy v prvním a čtvrtém poli a zlatého lva v modrém poli v druhém a třetím poli.

Obdobně tomu je ve francouzské a britské heraldice. Erb tří lilií užíval pouze král a následník trůn *(dauphin)* toto znamení čtvrtil s modrým delfínem ve zlatém poli, vévodové z Bour-

[84] BUBEN, Milan: Marshalling v britské heraldice. In: Heraldická ročenka 1987, vydala Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 1987, s. 8.

[85] BARTOLUS de Saxoferrato: Tractatus de insigniis et armis. Přeložil Zdeněk UHLÍŘ. Úvod napsali Jiří L. BÍLÝ a Pavel R. POKORNÝ a k vydání připravil Karel MÜLLER, vydal Klub Heraldiků agenealogů Ostrava, Ostrava 1989, BARTOLUS de Saxoferrato: Tractatus de insigniis et armis – Traktát o znameniach a erboch. Editor Ladislav VRTEĽ, preklad Mária MUNKOVÁ, Veda, Bratislava 2009, čl. XI, s. 82-83.

[86] SEDLÁČEK, August: Českomoravská heraldika, část zvláštní, Praha 1925, s. 469.

[87] HAUPTMANN, F.: Das Wappenrecht, Bonn 1896, s. 356-358. ŽUPANIČ, Jan: Hohenbergové. In: Heraldická ročenka 2007, vydala Heraldická společnost v Praze, s. 135-143.

bonu přes znamení nosili červený pružec, vévodové z Anjou červený lem a orleánští vévodové stříbrný turnajský límec[88].

ERBY ČI ERBOVNÍ ZNAMENÍ JAKO SYMBOL ZÁVISLOSTI

Velmi brzy se znamení na štítu sloužilo jako označení osob, které patřili pod moc feudálního velmože. Buď se jednalo o použití barev štítu v odění tzv. livrej

nebo přímo o vyšitý erb na štítě nebo vyšitý na oděvu při službě nebo v boji. Nevztahovalo se to jen na přímé služebníky i ministeriální šlechtu. Zřejmně zde je původ polských erbovních rodů, kteří se seskupovali kolem jednoho velmožského rodu. Také na Moravě a v Čechách znak panských rodů nosili i rody nižší šlechty. Když vyloučíme zchudlé větve, jistě mnohé rody odvodily své znamení od služby velmožům. Původ byl také i v taktice boje. V boji se útoky zaměřovali na velitele. Z tohoto důvodu někteří šlechtici užívali stejný klenot nebo i stejný znak, aby ochránili svého pána. Erby na nejstarších pečetích lze také chápat jako právní výraz závislosti. Závislost také představovala i ochranu osoby a také někdy privilegium. Pěkným dokladem je případ, kdy Martin Jakubův z Velimi dostal od Hanuše z Kolovrat, pro něhož zdobil graduál, právo nosit a užívat jeho erb, a to i na oděvu. Štít s erbem si smněl malíř pověsit ve svém příbytku[89]. Používání erbu mělo tedy ambivalentní charakter a závislost na druhé straně mohla znamenat i ochranu osoby i její vyznamenání. Tak vznikají erby, kde se objevují znaky panovníka nebo státu v tzv. čestných polích. Příkladem jsou orličtí Švarcenberkové, kteří mají pole s rodovým znamením habsbursko-lotrinského domu, kde na babenberské břevno je položen meč připomínající vítěze nad Napoleonem Karla I. Schwarzenberga.

ERBY ČI ERBOVNÍ ZNAMENÍ JAKO SYMBOL LENNÍ ZÁVISLOSTI

Lenní znamení se podílely na vzniku šlechtických erbů. Předpokládáme, že z praporu jako obecného symbolu léna[90] se měnily v prapory, které představovaly konkrétní léno. Ze zna-

[88] VOLBORTH Carl Alexander: Heraldik aus aller Welt in Farben. Bearbeitung und Ergänzug der deutschen dr. Ottfried Neubecker, Universitas Verlag Berlin, Berlin 1972, s. 85.

[89] MACEK, Josef: Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526), II. díl, Šlechta, Academia, Praha 1994, s. 27 pozn. 88.

[90] Většinou se jednalo o prapory (často gonfanony), které měli list z drahocenné látky často i s drahými kameny růžové či červené barvy. Viz SCHRAMM, Percy E.: Herrschaftszeichen und Staatssymbolik von III. bis XVI. Jahrhundert. Bd. 2., Stuttgart 1955. HORSTMANN, Hans: Die Lehnsfahnender deutschen Bischöfe und ihre Bedeutung für die Heraldik. In: Herold-Jahrbuch, 1. Band, Berlin 1972, s. 41-47.

mení, které na nich byly použity přenesením na štít, vznikly „feudální erby“, které se změnily v šlechtické rodové erby[91].

Na Moravě a v Čechách se všeobecně neujal západní feudální systém a byl v těchto zemích spíše importem. Přesto můžeme i zde najít zřejmě doklady vyjádření lenních vztahů v erbech. Zakladatelem lenní soustavy moravských biskupů byl holštýnský hrabě Bruno ze Šaumburku. Rodové znamení heroldského kopřivového listu se objevuje na jeho elekční pečeti[92]. Specifický erb pánů z Deblína, kde je srdeční štítek s břevnem s obrubou heroldského kopřivového listu (pilovitá obruba) vznikl nepochybně vyjádření lenního vztahu pánů z Deblína k olomouckým biskupům.[93]

ERBY JAKO PRÁVNÍ SYMBOL STAVOVSKÉ PŘÍSLUŠNOSTI

Původně štít a klenot jako součást zbroje bojovníka explicitně vyjadřoval příslušnost k panovnické družině. Ve 13. a 14. století ztratil převážně svoji militární funkci a více se používal ve společenském potažmo právním životě společnosti. Užívání erbu se rozšířilo mezi osoby (šlechtičny, duchovní osoby), které štíty s klenoty ve skutečnosti nepoužívaly a i jiné sociální vrstvy (města, měšťané, svobodníci apod.), které nežily rytířským způsobem života. Formálně se tyto erby od šlechtických původně nelišily. V stavovské společnosti se objevuje snaha vyjádřit příslušnost stavu.

Nejjednodušším dokladem šlechtictví bylo prokázáním šlechtictví erbem otce tzv. jednoštítný vývod. U nově povýšených šlechticů se rozlišovali tzv. jednoštítní šlechticové. Od druhé poloviny 15. století na Moravě a v Čechách k přijetí do stavu a plných politických práv se vyžadovalo prokázání urozenosti do třetí generace.[94] Za osobu dobrého původu se považoval šlechtic, který mohl prokázat erby uspořádaného do tzv. čtyřkoutního vývodu. Tady osoba prokazovala nebo se také reprezentovala erby po otci, matce a také po bábách z mužské a ženské linie.[95] Při sporech o dobrý původ a při urážkách se ukazovaly erby předků.[96]

---

[91] PASTOUREAU, Michel: Původ erbů problém k vyřešení? In: Sborník archivních prací, roč. L., rok 2000, č. 2, Praha 2000, s. 365.

[92] POKORNÝ, Pavel R.: Elekční pečeť olomouckého biskupa Bruna. In: Heraldická ročenka, vydal Heraldický klub České numismatické společnosti, Praha 1977, s. 62-65.

[93] POKORNÝ, Pavel R.: Původ erbu pánů z Deblína. In: Heraldická ročenka 1982, vydal Česká numismatická společnost, pobočka heraldika, Praha 1982, s. 48-55.

[94] KLECANDA, Vladimír: Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. In: Časopis archivní školy, roč. VI., Praha 1928, s. 1-125.

[95] HOUDEK, Vítězslav: Moravské vývody erbovní, Brno 1917, 72 s. SEDLÁČEK, August: Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův, Praha 1914, 111 s. KRÁL rytíř z Dobré Vody Vojtěch: Heraldika. Souhrn předpisův a zvyklostí znakových se zřetelem ku zemím koruny České, Praha-Karlín, 1900, reprint 1. nezměněného vydání Praha 2003, s. 244-245.

Někdy se používá snaha zdůraznit starobylost rodu vývody více generací nebo obcházení nedostatků atypickými vývody.[97] Ukázkou rozsáhlého vývodu je vývod Bukůvky z Bukůvky na Moravě v Ivanovicích na Hané.[98]

Také v habsburské monarchii se prokazovala stavovská příslušnost. Vyžadovala u císařského dvora. Šlechtický původ musely prokázat osoby, které žádali přístup ke dvoru a na místa c.k. pážat, a to erbovním vývodem osmi šlechtických předků a čtyř předků po otci a čtyř po matce. Erbovním vývodem se museli prokázat c. k. komorníci císařského dvora[99]. Stavovská příslušnost respektive šlechtický původ byl vyžadován u rytířských duchovních řádů. Kdo chtěl vstoupit do Řádu maltézských rytířů, musel předložit na pergamenu vývod šestnácti předků rytířských, osm po meči, osm po přeslici s 31 štíty s přilbami a klenoty. Obdobně musel prokázat stavovský původ u Řádu německých rytířů.[100] Také u šlechtických institucí se požadovalo prokázání šlechtického původu erbovním vývodem. Pro uchazečky pro vstup do dámského ústavu savojského ve Vídni nebo dámského ústavu v Praze na Hradčanech nebo dámského ústavu Innsbrucku se požadovalo erbovním vývodem prokázat 16 šlechtických předků a dámského ústavu Mariiny školy v Brně čtyř předků po meči a čtyř po přeslici a dámský ústav ve Štýrském Hradci vyžadoval erbovní vývod šlechtických předků[101].

Od 17. století se objevuje snaha, aby erby šlechticů byly formálně odlišené. Stále více se prosazovala praxe, že otevřené přilby byly vyhrazeny pro šlechtické erby.

Spontánně od 16. století starobylá šlechta se snažila odlišit od nově povýšené šlechty užíváním plášťových přikrývadel (např. Žerotínové, Vratislavové z Mitrovic, Valdštejnové). Tyto erby s přikrývadly ve formě pláště byly kodifikovány prostřednictvím erbovních listin[102]

---

[96] JANIŠOVÁ, Jana: Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě (Edice rokové knihy zemského hejtmana Václava z Ludanic z let 1541-1556, vydala Matice moravská, Brno 2007, I. vydání, 470 s.

[97] SMETANA Jan: Neobvyklý erbovní vývod z Litoměřic. In: Heraldická ročenka 1984, vydala Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 1984, s. 3-12. POKORNÝ, Pavel R.: Ojedinělý tříkoutní erbovní vývod johanitského velkopřevora Václava z Michalovic na hradě ve Strakonicích. In: Heraldická ročenka 2007, vydala heraldická spočnost v Praze, Praha 2007, s. 44-45.

[98] PLICHTA, Jiří a kol.: Erbovní vývody v Ivanovicích na Hané. Příspěvek ke genealogii Bukůvků z Bukůvky, vydala Genealogická a heraldická společnost v Praze - pobočka Brno, Brno 1979, nestr.

[99] KOLÁŘ, Martin: Českomoravská heraldika, upravil August SEDLÁČEK, I. Část všeobecná, Praha 1902, s. 112. Vývody začaly být vydávány - viz VÁSÁRHELYI Miklos – SZLUHA, Márton: Magyar Császári és Királyi Kamarások ösfaj 1740-1918, I díl, A-G, Heraldika Kiadó 2005, 558 s.

[100] KOLÁŘ, Martin: Českomoravská heraldika, upravil August SEDLÁČEK, I. Část všeobecná, Praha 1902, s. 112. NEDOPIL, Leopold: Deutsche Adelsproben aus dem Deutschen Ordens-Central archive, I-III Band, Registr, Wien 1868.

[101] KOLÁŘ, Martin: Českomoravská heraldika, upravil August SEDLÁČEK, I. Část všeobecná, Praha 1902, s. 112.

[102] BRŇOVJÁK, Jiří: Conforme est arti et statui. K barokní heraldické tvorbě v první polovině 18. století na příkladech udělování šlechtických titulů a erbů. In: Těšínský muzejní sborník č. 4/ 2010, s. 169.

Za Marie Terezie se objevuje snaha omezit nešlechtické znaky a odlišit vizuálně šlechtické znaky i v kancelářské praxi. Tereziánským výnosem z roku 1752 měly být nově udělované šlechtické erby odlišeny počtem přileb na štítě. Prostý šlechtic měl mít jednu přilbu, rytíř dvě, svobodný pán tři a hrabě tři a více.[103] Toto pravidlo se aplikovalo pouze určitou dobu a ve prospěch heraldického vkusu bylo v 19. století porušováno.

Nejčastějším vyjádřením stavovské příslušnosti a titulu byly hodnostní koruny a hodnostní papírové koruny. Jedná o koruny, které byly vloženy štít, a nad ním byla přilba s klenotem nebo koruna zcela nahrazovala klenot. Tyto koruny v Anglii jsou skutečné a používají se výhradně při korunovacích panovníka. Většinou se však jedná o tzv. papírové koruny, které ve skutečnosti neexistují. V habsburské monarchii se používal systém korun – s třemi listy a dvěma perlami – šlechtic, koruna se sedmi (původně s pěti) perlami – svobodný pán, s devíti perlami – hrabě a potom následuje knížecí koruna a vévodská koruna[104]

V heraldice ruské a britské symbolem stavu a titulu je právo užívat štítonoše.

Dalším znamením jsou pláště, které jsou rozprostřeny nad knížecími erby a ve francouzské heraldice u pairů se používají pláště se znamením erbu.

V heraldice habsburských zemí připojování dalších figur a honosných kusů ke štítu a klenotu bylo kancelářskou praxi vyhrazeno s výjimkou hesla vyšším stavům od svobodného pána výše.

Na počátku 19. století císař Napoleon I. stvořil ve Francii novou šlechtu[105] a nový systém heraldiky. Napoleonská heraldika vytvořila celou řadu odznaků šlechtických titulů i úřadů nositele. Takže erby měly v podobě hlavy nebo svobodných čtvrtí štítu vyznačenu distinkci jaký má šlechtický titul a jaký zastává úřad. K tomu se na štít stavěly odpovídající a birety *(toque)*[106].

V německých zemích se od 16. století panující nebo bývalé panující rody se snažili vyjádřit svoji suverenitu tzv. regálním polem (*Regalienfeld, Bannschild, Regalienschild)*. Prázdné červené pole bylo odvozeno od červeného lenního praporu[107].

---

[103] ŽUPANIČ, Jan: Nová šlechta rakouského císařství, Agentura Pankrác 2006, s. 197.

[104] GÖBL, Michael: Neuer Kronen-Atlas. Die Kronen der Erde, ihre Geschichte, Bedoutung und Schicksal, Edition Winkler-Hermaden, Neunkirchen 2009, 115 s.

[105] BÍLÝ, Jiří L.: Právní úprava šlechtictví za I. císařství. In: Sborník příspěvků z konference "Vybrané právní aspekty francouzské revoluce a císařství" konané dne 28. 5. 2003 v Olomouci, vydalo nakladatelství Moneta F-M s právnickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc, 2003, s. 5-11.

[106] KOVAŘÍK Jiří A.: Napoleonská heraldika a šlechta císařství. In: Heraldická ročenka 1975, vydala Česká numismatická společnost, Heraldický klub, Praha 1995, s. 19-31.

[107] OSWALD, Gert: Lexikon der Heraldik, VEB Bibliographisches Institut Leipzig, Leipzig 1984,1. Auflage, s. 325-326.

V habsburské monarchii v 19. století se erb stal výlučním znakem šlechtictví.

ERBY ČI ERBOVNÍ ZNAMENÍ JAKO SYMBOL POLITICKÉ PŘÍSLUŠNOSTI

S politickou příslušností v erbech se setkáváme výjimečně. V Čechách může politickou koalici připomínat spojení dvou panských rodů pánů z Opočna a pánů z Choustníka. V erbech bylo spojení znamení obou rodů vyjádřeno znameními - v prvním a čtvrtém poli žebřík pánů z Choustníka a druhém a třetím kosmé břevna pánů z Opočna, jak to můžeme vidět na pečeti Štěpána z Opočna či Beneše z Choustníka (1402)[108].

Politický život Itálie trpěl hlubokým politickým rozdělením na stoupence císařské politiky v Itálii (*Ghibellini)* a stoupence papežské politiky *(Guelfové).* Toto politické rozdělení se také projevilo v erbech. Ghibellini nosili v erbech zlatou hlavu s černou korunovanou orlicí či orlem odvozeného z císařského erbu. Guelfové nosili v erbech modrou hlavu s červeným turnajským límcem pod ním tři zlaté lilie odvozeného ze znaku neapolských králů z rodu Anjou[109].

ERBY JAKO DOKLAD LEGITIMACE OSOBY A SVOLÁVACÍ ZNAMENÍ

Právněarcheologickým objektem byly i svolávací znamení. Tento předmět nejprve legitimoval jeho nositele, ale navíc určoval pod sankcí povinnost pro toho, který ho viděl nebo mu byl předán. V nejstarších dobách se jednalo o předměty charakterizující povinnost nebo sankci. V Čechách viť (provaz z lýčí) jako symbol trestu vyjadřující braneckou povinnost tomu, komu byl odevzdán, V Uhrách meč namočený v ovčí krvi jako symbol trestu pro toho neposlechne výzvy k obraně země. Později byly užity pečeti při obesílání k soudu, kde byl znak nositele nařizovací moci nebo svolávací tabulky, kdy v městech či ceších po jejich ukázání měl oslovený povinnost se dostavit na shromáždění. Na těchto tabulkách se pravidelně objevují cechovní znaky určující nařizovatele[110].

[108] KOLÁŘ, Martin: Českomoravská heraldika, upravil August SEDLÁČEK, I. Část všeobecná, Praha 1902, s. 252

[109] VOLBORTH Carl Alexander: Heraldik aus aller Welt in Farben. Bearbeitung und Ergänzug der deutschen dr. Ottfried Neubecker, Universitas Verlag Berlin, Berlin 1972, s. 133.

[110] NAGYBÁKAY, Péter: Magyarországi céhbehívó -táblák, Corvina Kiádó, Budapest 1981, 63 s., 48 fotografií.

ERB A JEHO POUŽITÍ ČI SYMBOLIKA PŘI MAJETKOVÝCH DISPOZICÍCH

ERBY A JEHO ZNAMENÍ PŘEDMĚTEM MAJETKOVÝCH DISPOZIC

Ve 14. století nebyl erb vyloučen z právního obchodu a nositel znaku mohl ho darovat nebo prodat erb jiným osobám.[111] Podle Stephana Kekuleho von Stradonitz[112] lze tyto dispozice rozdělit do čtyřech typů: koupě erbu *(Verkauf)*, kdy prodatel ztrácel práva k erbu nebo jeho části, nepravá koupě erbu *(unechter Verkauf)*, kdy za kupní cenu pouze připustil k užívání erbu nebo jeho části kupce a obdobně darování erbu *(Schenkung)* a nepravé darování *(unechte Schenkung).* Tyto dispozice ovlivnily i podobu císařského erbu Hohenzolernů. Dne 10. března 1317 Lutold z Regensberga prodal Fridrichovi, purkrabímu z Norimberka za 36 marek dobrého stříbra klenot hlavu psa braka. Na Moravě a v Čechách se nám tento druh právních dispozic nezachoval, ale můžeme usuzovat, že také k tomu mohlo docházet[113.] Rozšířením panovníkova práva udělovat erby ve 14. století tyto dispoziční práva postupně mizí. V měšťanském prostředí zůstaly zachovány právní dispozice v souvislosti s kupování řemeslnických značek. Nový mistr řemesla v některých městech si od cechu kupoval jméno, značku, kterou často tvořil erb města nebo předchozího mistra.

ERBY A JEHO ZNAMENÍ JAKO PRÁVNÍ SYMBOL DRŽBY PANSTVÍ, LÉNA ČI ÚŘADU

První erby a erbovní znamení vznikají u panovníků, kteří chtějí vyjádřit rozsah své vlády. Poprvé se setkáváme s tímto erbovním vyjádření na pečetích. Zde je vyobrazen panovník se štítem a praporem a na praporu a pokrývce (kropíři) koně jsou umístěny štíty dalších zemí[114]. Také vznikají erbovní galerie, kde je erby vyjadřují rozsah pozemkového majetku nositele.

Později se erbovní znamení dostávají do jednoho štítu.

V erbech se setkáváme se znameními, které mají symbolizovat zastávaný úřad. Tímto erb také ostatním oznamoval funkce jeho nositele. Symboly se nachází v poli štítu nebo jako honosnou figuru.

Erb mohl symbolizovat, že osoba zastává významný úřad. Například rody zastávající úřady na císařském dvoře si do svých znaků znamení svého úřadu. Hrabata z Pappenheimu ve

---

[111] BÍLÝ, Jiří L.: K počátkům duševního vlastnictví na Moravě a v Čechách. IURIDICA 4, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas iuridica 4 - 2002 Univerzita Palackého, Olomouc, 2002, s. 20-26.

[112] KEKULE von Stradonitz : Rechtgeschichte über Wappen und Wappenteile im Mittelalter. Jahrbuch Gesellschaft „Adler", Band XIV., Neue Folge, Wien 1904, s. 50-59.

[113] BÍLÝ, Jiří L.: Soukromoprávní dispozice ke znaku v měšťanském prostředí. In: Heraldická ročenka 1983, Pobočka ČNS - Heraldika, Praha 1983, s. 58-67.

[114] ČAREK Jiří: O pečetěch českých a králů z rodu Přemyslova. In: Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl VIII, Praha 1938,1-56.

čtvrceném štítu pod zlatou hlavou s císařským orlem byly v černo-stříbrně děleném poli červené zkřížené meče – úřední znamení říšského dědičného maršála v prvním a čtvrtém poli a druhé a třetí pole pokryté popelčinou.

Markrabata z Brandeburku od roku 1466 nosili v stříbrném štítu červenou orlici mající na prsou modrý štít se zlatým žezlem – úředním znamením říského nejvyššího komorníka[115]

Ještě častěji se objevuji symboly úřadů jako honosné kusy. Například švédský říšský maršál má za štítem dvě červené zkřížené hole nahoře se zlatou korunou[116]

ERBY A JEHO ZNAMENÍ JAKO PRÁVNÍ SYMBOL PATRONÁTNÍHO PRÁVA A DÁRCOVSTVÍ

Zakladatel kostela nebo jiné církevní instituce získal podle kanonického práva patronátní práva. Patronové kostela měli podle práva právo umístit zde svůj znak.

Erb či erby patrona kostela symbolizující přítomnost a ochranu patrona byly často umístěny na svornících klenby kostela, kam se měly vznášet děkovné modlitby kostela. Někdy erby se objevují v exteriéru kostela, nejčastěji u dveří na portálech. V letech 1658-1667 moravští páni z Kounic financovali přestavbu dominikánského kostela sv. Michala v Brně a vymínili si, aby jejich erb byl umístěn na portálu[117]. Stejně erby pořizovatelů, respektive patronů zvonů byly umisťovány na zvonech[118]

Bratrstvo sv. Kryštofa s podporou panovníků v Tyrolsku sbíralo po střední Evropě příspěvky pro špitál sv. Kryštofa na Arlberku v Tyrolsku. Vedle jednorázových příspěvků získávaly i dárce, kteří se zavázali pravidelně přispívat a odkázat peníze v několikanásobné výši po smrti. Tak vznikl erbovník, kde jsou vyobrazeny erby dárců z různých zemí[119].

[115] VOLBORTH Carl Alexander: Heraldik aus aller Welt in Farben. Bearbeitung und Ergänzug der deutschen dr. Ottfried Neubecker, Universitas Verlag Berlin, Berlin 1972, s. 55, 56.

[116] VOLBORTH Carl Alexander: Heraldik aus aller Welt in Farben. Bearbeitung und Ergänzug der deutschen dr. Ottfried Neubecker, Universitas Verlag Berlin, Berlin 1972, s. 56.

[117] SAMEK, Bohumil: Umělecké památky Moravy a Slezska 1. svazek A/I, Akademie věd České republiky, Praha 1994, s. 171

[118] MLČÁK, Leoš: Znaky a pečetě na zvonech severní Moravy, In: Sborník příspěvků II. Setkání Genealogů a heraldiků Ostrava 15-16. 10- 1983, Ostrava 1983, s. 43-45.

[119] HLAVÁČEK, Ivan: Miscelanea k české heraldice doby Václava IV. (Bohemika Insbruckého rukopisu sv. Kryštofa na Arlberku. In: Časopis Národního muzea. Historické muzeum, roč. CXLVII, rok 1976, č. 1-2, s. 20-28.

Vlastnické značky či značky držby jsou starší než erby. Jedná se o symboly odvozené od reálných předmětů nebo abstraktní obrazce z čar. Merky se vyskytují na východě (tamgy) nebo na západě[120]. Merky známe z kupeckých olověných plomb u ruských kupců a zejména v Polsku *(gmerk)* a v německy hovořících zemích. Vznikem erbů došlo k heraldizování vlastnických značek. Předpokládá se, že část polských šlechtických erbů v podobě merek vznikl z vlastnických značek a v německy hovořících zemích z merek vznikly měšťanské výjimečně i šlechtické erby.

Na druhé straně erby nahradily obsah vlastnických značek a jsou umísťovány jako vlastnické značky. S erby se setkáváme na nemovitostech (hrady, zámky, paláce, domy apod.) nebo na movitých věcech (nádobí, porcelán, nábytek apod.).[121]

Vlastnické značky se používali také u knih[122]. Nejstarší knižní značky byly malované. Nejčastěji se jednalo o erb vlastníka. Se zvětšujícím se počtem knih se používalo k označení knih grafických technik. Tak vzniklo **supralibros**, kde knižní značka byla raznicí vytištěná jako dekorativní obraz na přední straně přídeští knihy. Většinou jsou zde dekorace, erb vlastníka nebo jiná vlastnická značka a nápis se jménem vlastníka[123]. **Ex libris** je papírový lístek označující vlastnictví knihy vlepen dovnitř na její začátek a má v legendě obsahovat kromě jiného i jméno majitele knihy v úplném nebo zkráceném tvaru, a to genitivu. Nejstarší ex libris nesli pravidelně erb vlastníka, později byly erby výjevy, které měly odpovídat vkusu pořizovatele nebo charakterizovali jeho činnost, záliby apod.

---

[120] BÍLÝ, Jiří L.: Merky neboli kamenické značky či domovní znamení. In: Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků, roč. IV./10, 1982, č. 1-2, s. 11-14.

[121] RICCI Isabella Massabó-CARASSI Marco – GENTILE Luisa Clotilde : Blu Rosso et Oro. Segni e colori dell´araldica in carte, codici e oggetti d´arte, Electa, Milano 1998, 304 s. Zde bohaté ukázky uplatnění erbů jako vlatnických značek.

[122] JANKOVIČ, Ľubomír: Ex libris a supralibros na Slovensku v 16. - 19. storočí, vyd. Matice slovenská, Martin, 2004, 192 s. LIFKA, Bohumír: Ex libris a supralibros v českých korunních zemích v letech 1000 až 1900, vydal Spolek sběratelů a přátel exlibris, Praha 1980, 229 s. OBRÁTIL Karel J. l: O počátcích českého ex libris /I./ (s. 1-96) týž Po stopách starých českých ex libris II. (s. 3-96) týž: Po stopách starých českých ex libris III. (s. 89-96). In: Sborník pro ex libris a jinou užitkovou grafiku, roč. 1., Praha 1923, s. 1-96,3-96, roč. 2., Praha 1924, s. 3-7. PROCHÁZKA, Alois: Vlastivědný sborník okresu vyškovského, II. díl: Soupis památek pravěkých a historických, X. Erby, Slavkov 1932, 25 s. 16 obr. V textu, 3 tab. RIEDL, Mirko: Ex libris ve fondu starých tisků Státní vědecké knihovny (tj. Moravské zemské knihovny) (s. 2-11) Duha. Informace o knihách a knihovnách z Moravy, ročník 5. rok 1991, č. 2 (léto), 24 s.

[123] POKORNÝ, Pavel: Supralibros Zikmunda Antocha z Helfenberka. In: Heraldická ročenka 1976, vydal Heraldický klub České numismatické společnosti, Praha 1974, s. 82-86.

Papírny pravidelně byly ve vlastnictví pozemkové vrchnosti nebo města, které je propachtovávaly papírníkům. K označení výrobce se požívaly vodoznaky neboli filigrány,[124] které garantovaly jeho kvalitu. Na vodoznacích se vedle jiného objevují erby, erbovním znamení nebo z erbu vytvořenou značky vlastníků papírny. Na papírech je vodoznak s erbem, který se pravidelně objevuje na vyráběných arších[125].

Vedle toho se používaly i **papírnické obchodnické značky** na přebalech archů sloužící k označení výrobce[126].

ERBY JAKO PRÁVNÍ SYMBOL MEZNÍHO PRÁVA

Hranice byly původně vyznačeny přírodními hranečníky. Později se k tomuto účelu používaly hranice kamení a mladší typem byly hranečníky či mezníky, které měli podobu hranolu či desky [127]. Později byly na hranečnících kromě hraniční značky také erby, erbovní znamení či z erbu odvozené značky držitelů panství respektive pozemků [128]. Zde použití erbu bylo právním symbolem počátku či konce jurisdikce či držby pozemků. Rozvinutým epigrafickým a heraldickým obsahem hranečníků představují hranečníky mezi frýdeckým a hukvaldským panství, které tvořilo hranice mezi Moravou a Slezskem. Na hranečnících je letopočet vymezení hranice a zasazení hranečníků *1669*. Plasticky je vytesán erb majitele panství z Opersdorfu a nápis se jménem a tituly majitele panství *FRACIS: EUSEB: S:R:I: COM: AB OPPERSDORF L: B: IN EYCH ET FRIEDSTEIN HAERES: DNVS GLOGOVIAE SVPER FRIDECII ET RATIBOR: S.C: M: CONSIL: ACT: CAM: ET DVCAT: OPPOL: ET RATIB: CAPITANEVS* a nápis upřesňující hranice: *PROSTRED RZEKY GEST HRANICE* a uvedeno jméno[129]. Dodnes přetrvávávají státní znaky na hranicích a tabulky se obecními a městskými znaky na tabulích při vjezdu do obce.

---

[124] BARTOLUS de Saxoferrato: Tractatus de insigniis et armis. Přeložil Zdeněk UHLÍŘ. Úvod napsali Jiří L. BÍLÝ a Pavel R. POKORNÝ a k vydání připravil Karel MÜLLER, vydal Klub Heraldiků a genealogů Ostrava, Ostrava 1989, s. 28-29. BARTOLUS de Saxoferrato: Tractatus de insigniis et armis – Traktát o znameniach a erboch. Editor Ladislav VRTEĽ, preklad Mária MUNKOVÁ, Veda, Bratislava 2009, čl. XII, s. 89.

[125] ZUMAN, František: Papír a heraldika (Studie zapomenutých pramenů). In: Rodokmen, roč. III, rok 1948, č. 3 s. 73-80, č. 4 s. 107-115.

[126] ZUMAN, František: Nové české a moravské papírnické obchodní značky. In: Časopis Národního muzea, roč. CXIV., rok 1940, sv. I. Duchovědný, s. 58-66.

[127] BÍLÝ, Jiří L.: Hranice neboli meze, hranečníky, mezníky v právu. In: Pocta prof. Jozefu Klimkovi, DrSc., 2012 */v tisku/*.

[128] PETRÁŇ, Josef a kol.: Dějiny hmotné kultury II, díl 1, Karolinum, Praha 1995, s. 396 obr. 179/2 (autor Z. Procházka). MUSIL, Jiří: Hranečník v Arboretu Bílá Lhota. In: Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci č. 159, rok 1973, s. 26. ŽUREK, Karel: Hraneční kameny z Červené a Bílé Lhoty. In: Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci č. 258, rok 1989, 25-26.

[129] AL SAHEB, Jan -MÜLLER, Karel: Hraniční kameny z roku 1669 v údolí Černé Ostravice. In: Těšínský muzejní sborník -Cieszyńskie Studia Muzealne, 4/2010, Česky Těšín 2011, s. 123.

Již od 13. století a snad již dřív byly výrobky označovány značkami původu. Později i značku dílny a mistra a v některých řemeslech i značky kvality. Tyto značky se heraldizovaly. Ve značkách místa původu se objevuje městský či vrchnostenský erb či značka odvozená z erbu. Mistrovská značka často byla základem pro vytvoření měšťanského či šlechtického erbu[130] nebo naopak měšťanský či šlechtický erb či z něho vytvořená značka byla základem mistrovské značky[131].

Značky na výrobcích byly poměrně široce rozšířené. Bečváři a bednáři označovali své výrobky značkami. V městě Gdaňsku statut z roku 1597 nařizuje bednářům vypalovat svoje značky na vyrobených bečkách.[132] Hrnčíři označovali své výrobky od předhistorických dob. V raném středověku nacházíme značky feudálních pánů. Hrnčíři ve městech užívali své mistrovské značky.[133] Konváři měli velmi starou tradici užívání řemeslnických značek, které byly na výrobky vyráženy jako kolky[134]. Na Moravě po vzoru konvářů a cínařů v Norimberku a Vídně byl závazně upraven poměr slitiny a ceny za výrobky. Toto ustanovení bylo nejlépe možné kontrolovat pomocí povinnosti označovat cínařské výrobky značkami. Statut vydaný moravskými markrabaty Joštem a Prokopem spolu s purkmistrem, rychtářem a radou města

---

[130] Brněnský mincmistr Jan Konrád Richthausen užíval v letech 1646-1648 jako mincmistrovskou značku trojúhelník s koulí uprostřed. Erbovní listinou byl císařem Ferdinandem III. dne 29. 7. 1653 povýšen do stavu svobodných pánů s predikátem z Chaosu a byl mu udělen erb, kde je uprostřed srdcovité modré pole s obráceným stříbrným rovnostranným trojúhelníkem uprostřed s. červenou koulí. Viz MARCO, Jinřich: Münzzeichen aus aller Welt, Dausien, Artia Verlag, Praha 1982, značka č. 475. FAUST, Ovidius: Monumenta Historica Bratislavensia, I. Archív mesta Bratislavy 1. Súpis erbových listín zemianských, Bratislava erbovní listina č. 93.

[131] Jan z Vartenberka a Albrecht z Gutštejna jako mincmistrovské značky používají rodové erby. MARCO, Jinřich: Münzzeichen aus aller Welt, Dausien, Artia Verlag, Praha 1982, značka č. 376, 377.

[132] SIMSON, P.: Geschichte der Danziger Willkür. In: „Wiadomości Archeologiczne“, 1953, t. XIX, s. 3, s. 180-195.

[133] LABUDA, Josef: Kolkovaná grafická keramika z Banskej Štiavnice ako doklad obchodných vztahov. ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana: Príspevok ku stredovekým kamenárskym značkám z Bratislavy Archaelogia historica 15/90, s. 405-409, s. 447-451.

[134] TISCHER, Franz: Böhmisches Zinn, Leipzig 1928. STARÁ, Dagmar: Zinnmarken aus aller Welt, Dausien, Artia Verlag Praha 1977, 259 s. Táž: Konvářské značky pražských mistrů, díl I., vydalo Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, Roztoky 1974, 1. vydání, 90 s.; LANGROVÁ, Marie-MARTÍNEK, Jiří: Cín výstava ze sbírek Chebského muzea v Chebu a Karlovarského muzea v Karlových Varech, Katalog výstavy vydalo Karlovarské muzeum, Karlovy Vary 1982, nestr., INDRA, Bohumír: Cínařské dílny v městech střední a severní Moravy od 16. do druhé poloviny 19. století. Časopis slezského muzea, série B, roč. 33, rok 1984, č. 1, s. 78-96. INDRA Bohumír: Cínařské dílny v městech střední a severní Moravy od 16. do druhé poloviny 19. století (s. 126-152). Časopis slezského muzea, série B, roč. 33, rok 1984, č. 2 s.; Bohumír Indra: Cínařské dílny v městech střední a severní Moravy od 16. do druhé poloviny 19. století (s. 247-258). Časopis slezského muzea, série B, roč. 32, rok 1983, č. 3, 288 s. KRÁL, Adolf Bunny: Brněnští cínaři (jejich seznam a značky) (s. 120-126) Vlastivědný věstník moravský, ročník XVIII, rok /1965/, č. 1, 175 s. KAPUSTA, Jan, Značkovaný cín olomoucké provenience ve sbírkách muzea v Olomouci. In: Sborník Vlastivědného muzea v Olomouci B VI/1960, s. 133-170. JABŮRKOVÁ, Hana, Značený cín ve sbírkách valašsskomeziříčského muzea. In: Zpravodaj Okresního vlastivědného muzea ve Vsetíně, 1992, s. 10-20.

Brna v roce 1387[135] stanovuje: *"... a budou mít dvě značky: předně náš městský znak, dále znak svého cechu, to jest písmeno B. Ty znaky budou mít oba stejné a k tomu bude mít každý mistr svou zvláštní značku, takže každý výrobek bude nadále značkován třemi značkami"*[136].

O kovařských respetive také mečířských značkách se zmiňuje ve své traktátu již v polovině 14. století věhlasný právník Bartolus de Saxoferrato.[137] Od kovářů převzalo značkování výrobků značkování mnoho kovozpracujících řemesel. V Polsku v městě Poznaň v roce 1782 městská rada poručila jimi vyrobené předměty opatřit značkou cechu nebo soukromou značkou. Poznaňským Židům bylo zakázáno v případě obchodování s kovářskými výrobky, které byly označeny zahraničními značkami. Krejčovské značky se nepochybně se vyvinuly ze soukenických značek. Již v roce 1392 je doloženo, že olomoučtí krejčí označovali své výrobky mistrovskými značkami[138]. Krojíři suken užívali řemeslnické respektive obchodnické značky. Mincmistři ručili za kvalitu výroby mincí a mincmistrovské značky pravně garantovaly tuto kvalitu. Značky byly kolky, které byly vyraženy na minci[139]. Nožířské značky se nepochybně se vyvinuly z kovářských respektive mečířských značek. O jejich existenci nás informuje záznam z roku 1471 v Olomouci, podle něhož byli nožíři povinni označovat své výrobky vyrytými značkami, neboť se v tomto roce zavázali, že nebudou na čepele nože razit štiku, což byla značka, kterou užíval mistr Šénhanus[140]. Ostružnické značky se nepochybně se vyvinuly z kovářských značek. V roce 1786 byla stanovena povinnost označovat ostružnické výrobky značkami, které byly utvořeny tím způsobem, že nejprve byla iniciála místa, kde mistr působil, potom iniciála jeho příjmení a libovolného symbolu, který užíval. O značkách musela se vést evidence[141]. Platnéřské značky byly vyraženy na zbroji[142]. Máme také doloženo, že pekaři užívali na svých výrobcích své značky. Značky na chlebech užívali pekaři již antice, jak to máme doloženo již z nálezů zuhelnatělého chleba v římských Pompejích. Jednalo se o povin-

---

[135] CDM, XI, č. 461, 403. K označování cínu viz KRÁL, Adolf Bunny : O významu cínařských značek /separát/. In: s. 277-286.

[136] Překlad viz FLODROVÁ, Milena- SAMEK, Bohumil, Cín ve sbírkách Muzea města Brna (Katalog se seznamem brněnských cínařů a jejich značky), Brno 1970, s. 8.

[137] BARTOLUS de Saxoferrato, Tractatus de insigniis et armis. K vydání připravili Jiří L. BÍLÝ, Karel MÜLLER, Pavel R. POKORNÝ, Zdeněk UHLÍŘ, Ostrava, 1989, s. 23-24. BARTOLUS de Saxoferrato: Tractatus de insigniis et armis – Traktát o znameniach a erboch. Editor Ladislav VRTEĽ, preklad Mária MUNKOVÁ, Veda, Bratislava 2009, čl. VII, s. 65-67.

[138] ČERMÁK, Miloslav: Olomoucká řemesla a obchod v minulosti, Memoria, Olomouc, 2002, s. 165.

[139] MARCO, Jindřich: Münzzeichen aus aller Welt, Battenberg Verlag, 2. vydání, Augsburg, 1992, 58 s. + 1725 značek.

[140] ČERMÁK, Miloslav, Olomoucká řemesla a obchod v minulosti, Memoria, Olomouc, 2002, s. 161 (SOA Olomouc, AMO, inv. č. 7, fol. 217 b).

[141] ČERMÁK, Miloslav, Olomoucká řemesla a obchod v minulosti, Memoria, Olomouc, 2002, s. 161 (SOA Olomouc, AMO, inv. č. 7, fol. 217 b).

[142] BENEŠ, Ctirad: Vývoj ochranné zbroje V. - VII. Umění a technika ve výrobě zbrojí Muzejní a vlastivědná práce, roč. 29. Časopis společnosti přátel starožitností roč. 99, rok 1991, č. 4, s. 196-217

nost každý výrobek označit svojí značkou, otištěním do výrobku. V Olomouci se s touto povinností setkáváme v roce 1571[143]. Značky se používaly i na střelných zbraních[144]. Zlatnické výrobní značky patří mezi nejstarší, neboť garantovaly ryzost drahých kovů. Již před rokem 1289 v Erfurtu byli zlatníci povinni vyrazit městskou značku na své výrobky. Později jednotliví mistři užívali k označení výrobků své vlastní značky. První doklady ve střední Evropě máme z 14. a 15. století v Braunschweigu (1395) a v Gdaňsku (1395), Wismaru (1403), Badenu (1456)[145]. Pro značení drahých kovů byla celá řada pravidel[146]. Vedle tohoto se vyvíjí značky kvality, jimiž jsou dodnes užívané puncy.[147] Máme doloženy také značky olomouckých zlatníků[148]. V roce 1427 podle olomoucké rady museli soukeníci dražší druhy sukna označit na okraji obrubou z jedné lněné a vlněné niti, levnější pak obrubou ze dvou lněných a vlněných nití. Podle příkazů soukenického cechu na jednotlivých postavách museli být označováni jednou až pěti pečetěmi[149]. Dohlížitelé soukenického cechu v roce 1654 měli povinnost mimo jiné také dohlížet, zda sukno bylo opatřeno značkou či pečetí[150]. Tkalci plátna podle olomouckých cechovních artikulí 1574 měli povinnost své plátno označovat svojí pečetí[151].

Také někdy na obalech byly erby výrobců. Tak tomu bylo v pouzdru mincovních vah lístek s erbem výrobce[152] .

ERBY A JEHO ZNAMENÍ - PŘEDMĚT DĚDICTVÍ I JAKO PRÁVNÍ SYMBOL DĚDICKÉHO

Erby či jejich znamení byly předmětem dědického práva. Ovšem erby stejně jako majetek spadly na panovníka, který mohl udělit erb, někdy i s majetkem udělen jinému šlechtici. V roce 1360 na císaře Karla IV. spadl smrtí Vojtěcha z Leuchtemberka, který zemřel bez dědiců

[143] ČERMÁK, Miloslav: Obchod s pečivem v Olomouci. In: Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci 1979, Olomouc, 1980, s. 73.

[144] VANĚK, Jiří: Lovecké pušky z dílen rodiny Schnepfů ve sbírkách MMB (s. 159-167). Forum brunense 1992, 187 s. Týž: Brněnští puškaři 1650-1900. Historie jednoho řemesla. Muzeum města Brna, 47, s. 97 příloh. GARGELA, Jan – FAKTOR, Zdeněk Faktor: Zeichen auf Handfeuerwaffen, Dausien, Artia Verlag, Praha 1985, 191 s.

[145] BAUER, Konrad F.: Das Bürgerwappen. Ein Buch den Wappen und Eigenmarken der deutschen ürger und Bauern, Frankfurt a. M, 1935, s. 48-49.

[146] HRÁSKÝ, Josef: Značkování výrobků z drahých kovů (Příspěvek k dějinám pražských zlatnických cechů). In: Pražský sborník historický VIII, Praha 1973 s. 29 –55. VOKÁČOVÁ, Věra: Puncovní značky moravských stříbrníků, Forum brunense 1995/1996, Brno 1996, s. 192-197.

[147] DIVIŠ, Jan: Goldstempel aus aller Welt, Dausien, Hanau/M. 1989, 256 s.

[148] MLČÁK, Leoš: K dílu olomouckého barokního zlatníka Wolfganga Rossmayera. In: Střední Morava. Vlastivědná revue, roč. 15., rok 2002, s. 104-109.

[149] ČERMÁK, Miloslav: Olomoucká řemesla a obchod v minulosti, Olomouc, 2002, s. 52.

[150] SOka, Knihy, inv. č. 1304, fol. 1

[151] ČERMÁK, Miloslav: Olomoucká řemesla a obchod v minulosti, Olomouc, 2002, s. 186.

[152] MICHNOVÁ, Věra: Příspěvek ke studiu mincovních vážek. In: Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, č. 120, 1981, s. 20-26.

erb a tento erb udělil zvláštním diplomem Dětřichu z Portic[153]. Později se souhlasem panovnické moci bylo možné přenést erb a titul na dědice posledního rodu. V Čechách v roce 1503 žádá nejvyšší purkrabí Jan Jenec z Janovic a na Petršpurku krále Vladislava a římského krále Maxmiliána, aby se erbu starobylého rodu mohl ujmout švagr, manžel Jakovy sestry Anežky, rytíř Jan Špetle z Prudic a na Žlebích [154]

Součástí dědictví byly i jednotlivá panství. Takže jednotlivá území jsou přímo v erbu symbolizována znameními těchto panství. Příkladem může být historizování knížat Schwarzenbergu. Kníže Ferdinand ze Schwarzenbergu (1652-1703) se oženil s Marií Annou hraběnkou ze Sulzu (+1698), dcerou posledního Jiřího Ludvíka hraběte ze Sulzu z mladší bavorské linie. Císař Leopold I. V roce 1688 Schwazenberkům hrabství Sulz, jehož znamení třemi červenými zuby v stříbrném štítu v druhém poli štítu a další dědictví bylo okněžněné (od 1689) lantkrabství Kleggau a znamení tří zlatých snopů (2,1) v modrém poli se objevuje v srdečním štítu v levém poli. Lantkrabata z Kleggau dědili majetky po svobodných pánech z Brandisu, jejichž znamení kosmé černé hořící ostrve v stříbrném poli se objevuje v třetím štítu.

V některých erbech máme znamení, které představují nárok na nějaký majetek, nejčastěji z titulu dědictví. Rozšířené jsou tato znamení u panovnických erbů. Těmto částem erbu říkáme **pretenční znamení.**

ERBY A JEHO ZNAMENÍ PŘEDMĚTEM VÝKONU TRESTU

Výjimečně může znak, znamení nebo jeho užití. Nejčastěji se jedná o jednorázové zhanobení erbu jako součást výkonu trestu. Na Moravě a v Čechách se setkáváme s převrácením trestu, umístění na nečestném místě (pranýř, šibenice – viz zde gesto otočení erbu), případně mřežování pole štítu [155].

Trvalejší znamení hanby se u nás neexistuje. V Anglii a v Irsku existují znamení snížení cti jen v literatuře za nedodržení, porušení nebo odvolání slova. Mělo se jednat o *delf (delve, deph)*, což měl být jakýsi čtverec, který měl být umístěn do středu štítu. Výjimku tvoří Skotsko. Tam ten z manželů, který je soudně usvědčen z nevěry dostává do erbu *gusset sinister* – znamení cizoložství, které tvarem připomíná trychtýř a vrchní stranou se dotýká horního okraje štítu nebo okraje *gore* – znamení, které se skládá ze dvou zaoblených čar vytvářející u

[153] HOLINKA, Rudolf: O formulích erbovních listin z kanceláře císaře Karla IV. In: Erbovní knížka na rok 1939, Praha 1939, s. 15,17-20

[154] MACEK, Josef: Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526), II. díl, Šlechta, nakl.Academia, Praha 1994, s. 28.

[155] JANIŠOVÁ, Jana: Hanobení erbu a jména v raně novověkém moravském zemském právu. In: Heraldická ročenka 2007, Heraldická společnost v Praze, Praha 2007, s. 62-74.

středu ostrý úhel[156]. V britské heraldice se objevuje point – poznačení štítu za menší přestupky např. vychloubačtství. Tyto finesy symboliky heroldů však nemají odraz v praxi.

PRÁVNÍ GESTA A RITUÁLY

Předmětem našeho zkoumání musí být využití právněarcheologických hmotných objektů v právní symbolice. Rozlišujeme **právní gesta**, které představují konkrétní volní chování mající všeobecné uznané právní důsledky. Zřetězením právních gest vzniká **právní rituál** respektive ceremonie. K této oblasti jen obtížně a často z narativních pramenů získáváme poznatky.

GESTO ODEVZDÁNÍ ŠTÍTU (ERBU)

První erby udělené panovníkem mělo nepochybně formu odevzdání štítu. Na erbovní miniatuře císaře Ludvíka Bavora je přímo zobrazen přijímací štít.

GESTO PŘEVRACENÉHO ERBU

Erb obrácený o 180° měl obecně vyjadřovat ukončení existence určitého stavu. V obecné symbolice převracení znamená protiklad stávajícího. Například se obrácený kříž, otčenáš po zpátku chápal jako protiklad Boha, tedy Satana. Tyto symboly převrácením představovaly opak života, tedy smrt.

V roce 1378 v pohřebním průvodu císaře Karla IV. se nesl jako poslední prapor s obráceným obrazem říšské orlice. Nepochybně symbol ukončení pozemského života císaře[157].

Převrácený erb při pohřbu nebo na náhrobku symbolizuje, že rod vymřel a nikdo se nemůže hlásit k erbu, explicitně také k rodu[158]. Při popisu pohřbu Petra Voka z Rožmberka jako posledního člena rodu se uvádí, že Jan Býšovec z Býšova nesl korouhev s dolů převráceným erbem, *„rod pánů Rožemberských již přítrž vzal“* a i další erby po něm nesené byly obráce-

[156] BUBEN, Milan: Brisury v britské heraldice. In: Heraldická ročenka 1985, vydala Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 1985, s. 63

[157] Red.: Kalendárium roku 1978. In: Heraldická ročenka 1978, vydal Heraldický klub České numismatické společnosti, s. 1-17. Podle popisu pohřebního průvodu Burckarda Zingga z Memmingenu, autora německé kroniky města Augsburgu.

[158] CHROMÝ, Mojmír – KUČERA, František: Náhrobník s převráceným erbem v kostele arnoštovickém In:Heraldická ročenka 1962, vydala Česká numismatická společnost, Praha 1982, s. 43-47. PAVLŮ, Miroslav: Náhrobník s převráceným erbem v Uhřicích na Kyjovsku. In: Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků Ostrava č. 34, Ostrava 1988, s. 13-14.

né[159]. Za zvláštní výzkum a interpretaci stojí, že náhrobky s převraceným se u posledních členů rodu se nevyskytují pravidelně. Co působilo, že toto právní gesto bylo použito a v jiném případě nikoliv by mělo předmětem samostatného výzkumu.

Převrácení erbu přibitého k nástroji výkonu trestu představovalo symbolické potrestání osoby. Ukončení je cti a dobré pověsti. Staří letopisové, když byla v roce 1440 zjištěna zrada staroměstského konšela Zikmunda Slámu z Nezdřeva, že chtěl vydat město Táboritům, *„ erb jeho byl přikován na pranéři a byla kačice se zlatým nosem a nohami, ale přikována byla zpět, hlavú dolů a nohami nahoru“*. Podobně v roce 1419 na pranýř zavěšeny korouhve Jana Městeckého z Opočna a pána z Plavna.[160]

GESTO ROZLOMENÉHO ERBU

Rozlomený erb měl také obecně vyjadřovat ukončení existence rodu. Zápisky Ludvíka hraběte z Rogendorfu popisují pohřeb Jana Drnovského z Drnovic v roce ….. *„ … předstoupil před /smuteční/ shromáždění herolt v černém rouše podle starobylého zvyku a mečem ukazuje na všechny strany světa tázal se, zdali vskutku starý a (mocný) silný rod Drnovských vyhasl a třikráte mu shromáždění potakali. I zlomil potom na důkaz pravdy Drnovských erb, který před rakví nesen byl rouškou jsa zahalen a zvolal: - Není již silných a slavných Drnovských-. Kusy erbu vložili k mrtvole do rakve ….. do krypty nebo sklípku spustili“*[161]

RITUÁL ZHANOBENÍ ERBU

Ukázkou rituálu je zhanobení erbu. Obřad vykonává soudní orgán nebo herold jako nositel soudní moci nad erby. Při nejhorších prohřešeních vykonával zhanobení trestu kat nebo katův pacholek. V Británii za některé zločiny, zejména za velezradu, byl štít heroldy na veřejném prostranství převrácen, pošlapán a roztrhán na kusy jako ztrátu cti a důstojnosti[162]. Trest vykonával herold a skládal z několika gest. Shození erbu na zem, což symbolicky znamenalo znečištění erbu. Další gestem bylo jeho pošlapání a potom roztrhání erbu jako ukon-

[159] BŘEŽAN, Václav: Životy posledních Rožmberků, díl II., Svoboda, Praha 1985 I. vydání s. 634-636. Též SEDLÁČEK, August: Českomoravská heraldika, část všeobecná, Praha 1902, s. 129.

[160] Staří letopisové s. 27,28, 121. SEDLÁČEK, August: Českomoravská heraldika, část všeobecná Praha 1902, s. 129

[161] BŘEŽAN, Václav: Životy posledních Rožmberků, díl II., Svoboda, Praha 1985 I. vydání s. 634-636. Též SEDLÁČEK, August: Českomoravská heraldika, část všeobecná, Praha 1902, s. 129.

[162] BUBEN, Milan: Brisury v britské heraldice. In: Heraldická ročenka 1985, vydala Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 1985, s. 63

čení dobré cti a důstojnosti[163]. Proti hanění erbu soukromými osobami nositel erbu se může bránit soudní cestou[164].

[163] BUBEN, Milan: Brisury v britské heraldice. In: Heraldická ročenka 1985, vydala Česká numismatická společnost, pobočka Heraldika, Praha 1985, s. 64.

[164] JANIŠOVÁ, Jana: Hanobení erbu a jména v raně novověkém moravském zemském právu. In: Heraldická ročenka 2007, Heraldická společnost v Praze, Praha 2007, s. 62-74.

MEZNÍKY – SVĚDCI ŽIVOTA STARÝCH ŘÍMANŮ

MIROSLAV FRÝDEK[1]

MEZNÍK

Mezník je slovo za kterým se skrývá mnohé. Jednak to může být jakýsi imateriální mezník jako datum, bitva či jiná událost, která se stala základem něčeho nového. Například datování před Kristem a po Kristu, nebo před rokom 1989 či po únoru 1948 apod. Nebo je mezník hmotný a značí vymezení určitého okruhu nebo vzdálenosti. Snad nejznámější je tzv. nultý milník v Římě. Mezník v obou dvou významech znamená určité vytyčení – vymezení určitého prostoru. Následující řádky se budou zabývat mezníky jejich úkoly ve starověkém Římě a jejich právní úpravou.

ZALOŽENÍ ČI ZAKLÁDÁNÍ VĚČNÉHO MĚSTA?

Tradiční datum založení Říma je rok 753 př.n.l. Na to, jak byl Řím založen existuje dostatek jak pramenného materiálu, např. Dějiny Tita Livia a Tacitovy Letopisy, ale také archeologický materiál – vykopávky, které nás spravují o prvních počátcích Říma. Při popisu vzniku či vznikání Říma musíme mít neustále na paměti slova Liviova: "*Taková shovívavost se dává starobylým časům, aby mísily lidské počátky měst s božskými a činily je tak vznešenějšími*"[2]. Legenda o založení Říma bude konfrontována s vědeckými poznatky o vzniku Říma, ale po

[1] Mgr. Miroslav Frýdek. Univerzita Palackého v Olomouci Právnická fakulta. Katedra teorie práva a právních dějin. Masarykova univerzita Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva a Ústav dovednostní výuky a inovace studia. Masarykova univerzita Filozofická fakulta. Ústav klasických studií.

[2] Livius. Dějiny I.: Nakladatelství Svoboda, 1971, přeložil Pavel Kucharský a Čestmír Vránek, str. 40

konfrontaci legendy a vědecké hypotézy dojdeme k závěru, že rámec vytvořený legendou se stal podkladem pro právní úpravu.

Vznik Říma je v římské tradici brán jako jednorázové založení a zprávu o tomto založení nám např. podává Titus Livius, Marcus Terentius Varo[3]. Z řecky píšících autorů, kteří podávají zprávu o jednorázovém založení Říma je to Dionysios z Halikarnassu a Diodoros Sicilský. Základem založení Říma byl vznik tzv. pomeria (*pomerium*) a vyorání první brázdy *sulcus primogenius.* Etymologii pomeria nám velice podrobně podává Livius ve svých Dějinách I. 44, dále je o něm v Liviových Dějinách zmínka v I.26 a II. 52. V Tacitových Letopisech je pak zmínka o pomeriu v knize XII. 23 a 24. Dále se o pomeriu resp. o právní platnosti pomeria dovídáme od Cicerona v jeho Předtuchách a výstrahách (De divinatione) II. 35. Dále je zmínka o pomeriu ve Varrově Lingua Latina V. 33, a také Dinysyos z Halikarnassu se zmiňuje o pomeriu ve fragmentu IV.13. Co se týká pomeria, tak jsou o něm publikovány např. studie profesora Rolanda G. Kenta z Pensylvánské univerzity – The etymological meaning of pomerium[4], nebo také studie Samuela Balla Platnera (kompletace a revize Thomas Ashby)[5] a také studie Williama Smithe[6].

Legenda o založení Říma je tedy taková, že dvojčata Romulus a Remus po té co vyvrátili moc krále Amulia v městě Alba Longa a předali moc Numitorovi, tak je přepadla touha založit město na místě, kde byli pohozeni a vychováni. Do těchto míst s sebou odvedli nadbytek lidu albanského a latinského[7]. Tam také, po známé rozepři mezi bratry, založil Romulus nové město a obřadně jeho nové hranice naznačil první brázdou – *sulcus primogenius* – tedy pomeriem. Tedy legenda je taková, že Romulus došel do liduprázdého údolí mezi sedmero pahorky, kde protékal Tiber a tam se se svým průvodem usadili a byl založen Řím.

Proces vzniku Říma jak dokazují archeologické vykopávky a archeologické nálezy tak jednorázový, jak jej líčí legenda, nebyl. Co se týká vzniku Říma, tak je jeho vznik označován termínem *synoikismus*. *Synoikismus* pochází z řeckého výrazu *synoikismos (-mu)*, podle

---

[3] Varovo dílo *Římské starožitnosti* se bouzel nedochovalo, ale je velice často citováno. Varo je i autorem roku 753, jako roku, kdy byl založen Řím

[4] dostupné na adrese: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/journals/TAPA/44/Pomerium*.html

[5] dostupné na adrese http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/Europe/Italy/Lazio/Roma/Rome/_Texts/PLATOP*/Pomerium.html

[6] dostupná na adrese: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Pomoerium.html

[7] Livius. Dějiny I.: Nakladatelství Svoboda, 1971, přeložil Pavel Kucharský a Čestmír Vránek, str. 47

athénské tradice spojení autonomních státečků v Attice ve státní jednotu kolem hradu Kekropie (Akropolis), na jejímž úbočí vyrostlo město Athény[8].

Různí archeologové a vědci předkládají několik hypotéz datace vzniku osídlení v místech, kde je starověký Řím, např. H. Müller - Karpe klade počátek osídlení do počátku 10. století př. n.l., M. Pallotino do poslední čtvrtiny 9. stol. a E. Gierstad do první poloviny 8. století.

Synoikismus Říma měl pět základních fází:

1 fáze) v první fázi došlo k osídení Palatinu – nejdříve byl osídlen pahorek Palatinus, kde je nejstarší římská svatyně. Toto osídlení vzniklo patrně sloučením osad pastevců, avšak pohřebiště bylo mimo území. Na Palatinu byla 21. dubna uctívána bohyně pastevců Pales (což je i datum, kdy byl podle legendy založen Řím). Na její počest se zde konaly slavnosti, které se nazývaly *parilia*.

2 fáze) druhá fáze je označována jako tzv. *Septimontium* – neboli spojení sedmi osad na čtyřech pahorcích (jiných a menších než je pozdějších sedm pahorků římských[9]). Zde byly slaveny slavnosti Lupercalia[10].

3 fáze) ve třetí fázi došlo ke spojení pahorků *montes* a bažin *cloes,* které byly vysušeny. V této fázi se již dá hovořit o vzniku Říma „na sedmi pahorcích".

4 fáze) čtvrtá fáze je spojena s etruským vlivem a je označována jako urbanizace. Ač se jednalo o vcelku rozlehlé území, které bylo osídleno osadami Etrusků, Sabinů a jiných kmenů, tak teprve usilím a hegemonií v oblasti, kterou získali Etruskové se z této osídlené oblasti stalo město, kterému vládli králové (Etruskové). Začaly se stavět dlážděné ulice, dřevěné domy byly nahrazeny domy s kamenými podezdívkami, vzniká forum Boarium, forum Romanum. vznikají první kamenné chrámy, stavěné podle etruských vzorů, především chrám Iova Kapitolského, okrouhlý chrám bohyně Vesty, kde hořel státní oheň, a chrám bohyně Fortuny.

5 fáze) poslední fáze je označována jako civitas - nebo-li vznik městského státu, obdobě řecké polis.

---

[8] kolektiv autorů: Slovník antické kultury, Nakladatelství Svoboda, 1974, str. 59,1 heslo synoikismos

[9] Gran, M.: Dějiny antického Říma, Nakladatelství BB Art, 1999, str. 28 - 29

[10] Lupercalia (-ií), slavnost konaná 15. února na počest boha Fauna jako ochránce stád před vlky. Jeho kněží, zvaní Luperkové, očišťovali pastýře a stáda. Očistu konali symbolicky u dvou mladíků, kterým na čele dotykem obětního nože udělali krvavé znamení, očistili skvrnu vlnou a očisťovaní se zasmáli. Obřad měl očistit pastýře a stáda a přinést plodnost a úrodnost. Luperkové pak rozřezali kůže obětovaných zvířat na řeménky, oděli se jen kozlími kůžemi a běhali po svahu Palatina, kde byla jeskyně (luperkál), zasvěcená Faunovi. Každého na potkání mrskali „pro štěstí". Zejména ženy vyhledávaly setkání s kněžími, neboť věřily, že tím získají štěstí a plodnost v manželství; zdroj Kolektiv autorů: Slovník antické kultury, Praha, Svoboda 1974, heslo „lupercalia" (ií).

Z výše uvedeného stručného exkursu vývoje osídlení je zřejmé jak Řím vznikal. V následujícím textu již budou rozebrány především neprávní prameny a z nich plynoucí právní úprava vzniku pozemkové vlastnictví městského státu Řím. Jak jsem výše citoval Liviova slova a mísení ryze lidských počátků měst s božskými, tak musím poznamenat, že tato oblast římského práva je snad nejvíce protkána božským právem a jeho normami, tedy částí římského práva označovanou jako *fas*.

Tento způsob vzniku pozemkového vlastnictví určitého kmene je vlastní všem „národům". I naše staré pověsti české hovoří o tom, jak došel praotec Čech k třetí řece Vltavě, rozhlédl se z Řípu a řekl, že se zde usadí, tím došlo k zabrání území a vzniku vlastnického práva.

VZNIK STÁTNÍHO POZEMKOVÉHO VLASTNICTVÍ

Založením či vznikáním Říma, nám vyvstává otázka "státní suverenity", podle Jellinkovy tzv. tříprvkové teorie je stát tvořen třemi prvky 1) státním územím, 2) obyvatelstvem a 3) státní moci. Samozřejmě, že tuto novověkou teorii nemůžeme absolutně aplikovat na období vzdáleného starověku, ale přece jen jsme schopni ji aplikovat na vznik Říma jako civitas:

1) území – státní území římské vzniklo vyoráním první brázdy - *sulcus primogenius*, tím se nový městský stát - *civitas* vydělil oproti ostatním městským státům (Lavinium, Alba Longa aj.) a tím vzniklo "římské státní území" a tím tedy vznilo i první pozemkové vlastnictví státu

2) obyvatelstvo – to je dle legendy o založení složeno z Albanů a Latinů, kteří odešli z Lavinia a Alby Longy a přidali se k dvojčatům Romulovi a Removi a stali se tak prvními občany Říma, tedy Římany.

3) státní moc – ta byla vykonávána prvním králem – Romulem, který jak praví Livius ve svých Dějinách I.8 dal obci ústavu, neboť jen zákony mohl lid srůst v tělo jednoho národa a proto jim dal právní řád[11].

Prvním prvněrelevantním aktem, který je dodnes v Římě patrný, je vyorání první brázdy, což můžeme ze stavebního hlediska brát jako „vykopání základů pro hradby budoucího města. Tato brázda, kterou Romulus vyoral a tím vyznačil polohu města se nazývá *pomerium*. *Pomerium* je posvátná hranice starověkých sídlišť, která oddělovala "svět", který je pod ochranou bohů a svět, kde jsou obyvatelé bez božské ochrany. Později se toto *pomerium* stalo nejenom nábožensko-ochranou hranicí, ale také hranicí právní (např. za pomeriem nebylo možno aplikovat provokační právo a také zde tribunové lidu nemohli použít své právo intercesse). Tato posvátná hranice Říma znázorňovala prakticky i celou římskou říši, neboť

[11] Livius. Dějiny I., Nakladatelství Svoboda, 1971, přeložil Pavel Kucharský a Čestmír Vránek, str. 50

bylo možné v případě velkého rozšíření území posunout i *pomerium*, na znamení rozšíření říše. Takovéto rozčíření učinil např. Lucius Cornellius Sulla a Gaius Iulius Caesar, Augustus, Nero, Trajan, Aurelian[12]. O rozšíření města a tím i posunutí pomeria v doě vlády císaře Claudia se dovídáme díky Tacitovým Letopisům XXII. 23: *"Bylo usneseno, aby věštění obecného blaha, pětasedmdesát let opomíjené, bylo obnoveno a konáno nadále. Císař též rozšířil obvod města podle dávného zvyku, který dovoluje těm, kdo zvětšili říši, dále posunout také hranice města. Ale římští vojevůdcové, ačkoli podrobili velké národy, neuplatnili toto právo vyjma Lucia Sullu a zbožněného Augusta."*[13]

Jak je již uvedeno výše, tak etymologii pojmu *pomerium* nám podává Livius ve svých Dějiných I. 44 a to následovně: "*Název pomerium vykládají ti, kdo přihlíží jenom k významu tohoto slova, jako postmoerium, to je záhradbí. Je to však spíše ohradbí, to je místo, které při zakládání měst kdysi Etruskové zasvěcovali pozorování věštných ptáků s určitými mezníky dokola tam, kudy chtěli vést hradbu; měli úmysl, aby se ve vnitřní části nestavěly budovy těsně u hradeb – nyní je obvykle k sobě spojují – a aby také zevně se prostírala nějaká půda nedotčená lidským obdělávánim. Tento prostor, který nebylo povoleno obývat, ani orat, nazvali Římané pomerium čili záhradbí, ale ne proto, že byl za hradbou – spíše že hradba byla za ním. Při vzrůstání města vždycky o kolik měly hradby postoupit vpřed, o tolik byly posunovány vpřed tyto posvátné mezníky"* [14]. *Pomerium* je tedy dle Liviova popisu vytyčené území města, které bylo přejato od Etrusků, kteří toto území zasvěcovali pozorováním věštných znamení – auspicií. Když později nebylo pomerium totožné s hradbami města bylo vytyčeno posvátnými mezníky a při rozšiřování města se vždy posouvaly vpřed i tyto mezníky. O *pomerium* nám zprávu podává i Tacitus ve svých Letopisech XII. 24: "*… poznat počátek založení i obvod města, jak jej ustanvil Romulus. Od Dobytčího trhu (*forum Boarium*), kde spatřujeme kovovou sochu býka, poněvadž se tento druh zvířat zapřahá do pluhu, byla vedena brázda k označení města* (*sulcus designandi oppidi coeptus*) *tak, že zahrnovala veliký oltář Herkulův. Odtud byly v určitých vzdálenostech od sebe zasazeny mezníky na úpatí Palatinského pahorku; u Cosova oltáře, dále u starých kurií, pak u svatyňky Larů; Římské náměstí* (*forum Romanum*) *avak a Capitolium nepřipojil k městu, jak se věřilo, Romulus, nýbrž Titus Tatius. Později byl obvod města podle poměrů rozšiřován. Které hranice mu tehdy stanovil Claudius, dá se snadno poznat a je to zapsáno ve veřejných knihách"*[15]. O funkci *pomerium* nebo jak je *pomerium* překládáno - "uvnitř hradeb" se dovídáme z řeči Marca Furia Camilla vedené proti přesídlení Římanů do Vejí (Livius: Dějiny V. 51 a násl.): " …. *Cožpak i ty druhé*

[12] viz poznámka 3, studie S. B. Platnera, dostupná na: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/Europe/Italy/Lazio/Roma/Rome/_Texts/PLATOP*/Pomerium.html

[13] Tacitus: Letopisy, Nakladatelství Svoboda, 1975, přeložil Ant. Minařík a Ant. Hartmann, str. 302

[14] Livius. Dějiny I., Nakladatelství Svoboda, 1971, přeložil Pavel Kucharský a Čestmír Vránek, str. 101

[15] Tacitus: Letopisy, Nakladatelství Svoboda, 1975, přeložil Ant. Minařík a Ant. Hartmann, str. 303

posvátné úkony, které vykonáváme pro zkoumání vůle bohů skoro všechny uvnitř hradeb? Na ty máme zapomenout nebo jich nedbat? A kde můžeme konat sněm svolávaný podle skupin rodů – kurií, který obstarává vojenské záležitosti, kde má zasedat sněm setninový, na němž volíme konsuly a tribuny vojenské – leda tam, kde se tak děje odedávna podle zvyku, a to po vyzkoumání vůle bohů! I ty přeneseme do Vejí? Anebo se bude národ scházet ke konání sněmů za takových překážek sem, do tohoto města opuštěného od bohů i lidí?"[16]

Pomerium mělo svůj vlastní právní režim, které spadalo do tzv. augurského práva - *ius augurum*, Marcus Tullius Cicero jej ve spise De divinatione II. 35 nazývá jako "*právní platnost pomeria*"[17], neboť jak Cicero sám píše v De divinatione na stejném místě: "*…augurské právo bylo později přece zachováváno a udržováno z důvodů státních, ač se zprvu zakládalo jen na víře v boží řízení*"[18]

POMERIUM JAKO MÍSTNÍ PŘÍSLUŠNOST MAGISTRÁTŮ

Pomerium je náboženská hraniční čára místa, které je předurčeno pro založení města. Římané ji převzali od Etrusků u kterých bylo *pomerium* vyznačené místo, kde se konala *auspicia*, nebo-li věštění z letu ptáků. *Auspicia* byla v každodenním žvitě velmi důležitá. I o prvním králi Říma rozhodla *auspicia*. Řím tedy dle legendy, která přešla do právního zakotvení "statutu" Říma bylo místo, kde byla provedena Romulem a Remem *auspicia* a později se stala územím městského státu Řím. Jak píše Smith[19], tak zvyk pomeria byl společný Latinům a Etruskům, jednalo se o zvyk z nejstarších časů, v místech, kde mělo být založeno město. Jakmile jsme se tedy dostaly k založení města, tak vyvstává otázka úřední moci, resp. místní příslušnosti úředníků národa římského neboť, kde je místní příslušnost a působnost, tam je i území, které je pod svrchovanou mocí.

Úředník národa římského působil buď ve městě, kde disponoval svou přikazovací a zakazovací pravomocí (*imperium* nebo *potestas*) *domi* nebo mimo město *militae, belli*; hranicí bylo *pomerium*. Toto rozlišování vyplynulo z původního rázu římské říše jako městského státu. Úřední úkony konané ve městě uvnitř pomeria a v okruhu Říma až do jedné míle, se pokládaly za úkony civilní – *domi.* Ostatní úkony byly vojenské – *militiae*, i když nešlo jen o válku, nýbrž třeba o akty správní nebo soudní. Označení *militiae* nebo *belli* byly pozůstatkem staré doby, kdy zpravidla působnost římských úředníků mimo město byla rázu

[16] Livius. Dějiny I., Nakladatelství Svoboda, 1971, přeložil Pavel Kucharský a Čestmír Vránek, str. 108
[17] Cicero, M. T.: Předtuchy a výstrahy, Olomouc, VOTOBIA, 1996, 161-162, přeložil Josef Hrůša
[18] tamtéž
[19] viz poznámka č.4, text dostupný na:
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Pomoerium.html

vojenského. Toto rozlišování bylo důležité zejména proto, že tribunská intercesse a právo provokační platilo jen *domi*[20].

POMERIUM VERSUS MURUS

Dle dosavadního výkladu a excerpovaných pramenů je zřejmé, že pomerium a hradby města Říma nebyly totožné, ale oběma pojmům, *pomerium* a *murus*,*-i*, (m) - hradby, se dostalo stejné právní ochrany.

Pomerium byla zjednodušeně řečeno "rýha v zemi" a hradby byly opevněním. Hradby jako hmotná věc dostaly svou právní ochranu a byly v systému římského práva zařazeny do *res sanctae.* Gaius II, 8 : Také res sanctae, například hradby a brány, jsou svým způsobem věci božského práva. 9. To však, co je božského práva, není majetkem žádného (člověka)[21]. O posvátnosti hradeb se dovídáme i z Digest a to z fragmentu Dig. 1.8.11. Pomponius 2 ex var. lect: *Si quis violaverit muros, capite punitur, sicuti si quis transcendet scalis admotis vel alia qualibet ratione. Nam cives romanos alia quam aper portas egredi non licet, cum illud hostile et abominandum sit: nam et Romuli frater Remus occisus traditur ob id, quod murum transcendere voluerit*, tedy: Každý, kdo násilně poruší hradby, bude potrestán smrtí, stejně tak (bude potrestán) pokud někdo překročí hradby pomocí žebříku či jakýmkoli jiným způsobem. Římským občanům není povoleno odejít z města jinak než branami: jiný způsob opuštění města je považován za nepřátelský a prokletý, neboť se traduje, že Romulův bratr Remus byl zabit neboť úmyslně překročil hradby (v místě, kde nebyla brána). Toto překročení bylo vlastně narušení suverenity nového městského státu a trest za toto jednání byla smrt. Je tedy zřejmé, že do právní úpravy i do legendy se dostalo to, že Remus překročil hradby, které tam však nebyly a nemohly být, protože Romulus "teprve" vyoral *sulcus primogenius*, a oba termíny se postupně smísily, jen *pomerium* zůstalo místem pro konání auspicií. Pomerium specifickým výrazem, který označoval vyhraničené místo určené ke konání náboženských úkonů. Hradby jsou pak to, co bránilo město, byly označeny za *res sanctae* a tím též spadaly pod ocharnu bphů jako *pomerium*. K záměně termínů *pomerium* a *murus* došlo patrně z důvodu jejich těsného sousedství a stejného účelu – vyhraničení, vymezení určitého území.

[20] Groh, V.: Život v antickém Římě, Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1967, str. 31 - 32

[21] Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách, Masarykova univerzita, 1981, přeložil Jaromír Kincl, str. 78

VZNIK KVIRITSKÉHO POZEMKOVÉHO VLASTNICTVÍ – *AGRI LIMITATI, AGER GENTILICIUS, HEREDIUM*

V nejstarších obdobích dějin dnešní Itálie byli její obyvatelé příslušníky různých kmenů Volsků, Latinů, Sabinů, Etrusků a pod. Tyto kmeny byly tvořeny jednotlivými rody, které byly základní společenskou jednotkou, a také byly základním článkem společnosti, neboť sdružovaly své členy na základě pokrevního pouta – příbuzenství. Rod byl jednotkou hospodářsky autarkní, ale také byl základní jednotkou politickou a vojenskou. Všichni členové rodu (*gentiles*) pracovali na společné půdě.

V nejstarších dobách bylo vlastnictví v rodu (*gens*) společné, všichni gentilové pracovali na *tzv. ager gentilicius,* což byla půda, která patřila rodu jako celku. Z této půdy získával rod obživu. Základní otázkou je, jak jednotlivé rody *ager gentilicius* získaly?

Dle římské legendy každý obyvatel Říma dostal od zakladatele města – Romula – pověstná dvě iugera (asi 50 arů)[22]. Tyto pozemky získali římští občané do soukromého a zděditelného vlastnictví a označovali se také jako *heredium*. Jako všechny zprávy o nejstarších římských dobách, i tato zní legendárně, ale z pozdějšího vývoje je zřejmé, že tato zpráva má své pevní historické jádro.[23] Orgánem, který pozemky přidělil, nemusel být, dle Milana Bartoška[24] zrovna Romulus (tedy římský král), ale důležité je, že k takovému rozdělení obecního území došlo. Tyto pozemky neměly sloužit pro zemědělskou výrobu, ale pro dům, zahradu, hroby předků a ohradu pro dobytek.[25] S touto Bartoškovou hypotézou lze souhlasit s jednou výhradou a to hroby předků. Dle archeologických průzkumů se pohřebiště Římanů nacházela vždy za hradbami. Nově vzniklá římská obec potřebovala přilákat co největší počet osob, které by se staly jejími „státními občany". O toto se, dle Livia pokoušel i Romulus[26]: „*Vzrůstalo mezitím město opevněními i tím, že zabíralo další a další místa. Opevnění budovali spíše proto, že počítali do budoucnosti s větším a větším počtem obyvatel, s ohledem na tehdejší množství. Potom, aby se město nezvětšovalo jen tak naoko, otevře Romulus jako azyl pro cizince to místo nyní ohrazené, kudy se sestupuje mezi dvěma háji. Tím sledoval starý záměr zakladatelů měst, aby mohlo přijít ještě další obyvatelstvo; to totiž lákali k sobě nízký lid neznámého původu a nepravdivě o něm rozhlašovali, že to jsou potomci narození v této zemi. Do toho azylu*

[22] Skřejpek, M. Ius et religio, Vydavatelství 999, 1999, str. 127 a Bartošek, M.: Administrativní problémy antického Říma do poloviny 3. století př. n. l. In Právněhistorické studie č. 22. str. 227-228.

[23] Bartošek, M.: Administrativní problémy antického Říma do poloviny 3. století př. n. l. In Právněhistorické studie č. 22. str. 228.

[24] Bartošek, M.: Administrativní problémy antického Říma do poloviny 3. století př. n. l. In Právněhistorické studie č. 22. str. 228.

[25] Bartošek, M.: Administrativní problémy antického Říma do poloviny 3. století př. n. l. In Právněhistorické studie č. 22. str. 228.

[26] Ad Urbe condita I,8.

se utekly všeliké davy lidí ze sousedních kmenů bez rozdílu, svobodní i otroci, chtiví změny života. A to právě byl počátek sály tohoto kmene a odtud vzešla jeho velikost."[27] A těmto lidem bylo zajisté potřeba přidělit pozemek, kde by si mohli nový občané postavit dům, jak je uvedeno výše dostali pozemky, kde si mohli postavit dům, založit zahradu a umístnit dobytek.

Do doby vlády Numy Pompilia je datován tento královský zákon (*leges regiae*)*; Dionysos 2,74: zákon o hranicích pozemků* (pozn. autora *de terminis agrorum legislatio): přikázal, aby každý stanovil hranice svého pozemku a postavil na hranicích kameny, ty zasvětil Iovovi Terminovi. Rozhodl, aby ten, kdo mezníky vytahá nebo přesune, byl zasvěcen bohu*[28]. K těmto hranicím pozemků (*limes)* píše Michal Skřejpek ve svém díle Ius et religio následující; ještě jedna „věc" měla zcela specifický právní režim, který rovněž nepochybně souvisel s náboženskými představami. Byly to hranice mezi pozemky (*limes*) a proto také mezní pruh mezi nimi v šíři pěti stop (*confinium*) měl zvláštní úpravu. Nejenže ho nebylo možné podle Zákoníku dvanácti desek vydržet (pozn. LDT deska VII. 4 Vydržení do pěti stop je XII deskami zakázáno[29]), ale také spory o určení hranic měly specifický charakter. Používala se při nich *actio finium regundorum*, která ačkoli se týkala vymezení hranic mezi pozemky a tedy přesného vymezení vlastnického práva, měla povahu žaloby nikoli věcné, ale byla to *actio in personam* – žaloby osobní. Avšak protože hranice mezi pozemky stály pod ochranou boha Termia, mohla mít rozhodnutí v této věci velmi závažné náboženské důsledky.[30] Náboženská ochrana, zasvěcení hranic Iovovi Terminovi, jasně prokazuje, že vlastnické právo ještě v době královské nebylo zavedeným právním institutem a porušení vlastnictví – porušení mezních kamenů – bylo trestáno náboženskými normami, nikoli normami práva lidského.

Římskoprávní institut držení určitého vlastnictví se odvozuje od slova *possessio* – držba, tedy toho co bylo drženo, etymologie je patrně ze slov z *potis sedeo* – sedím jako pán na pozemku[31]. Dalším vývojovým stupněm je pak samotné *dominium* - od pojmu *dominus* – pán, rozuměj ve smyslu všeobecného panství nad věcí.

Mezi *possessio* a *dominium,* dle mého názoru vznikl pojem *heredium. Heredium* je označení pro hmotné a nehmotné[32] věci, co se v rámci rodiny dědilo, tedy přecházelo smrtí na jiného člena rodiny, který se stal určitým dočasným správcem tohoto majetku – *pater familias*, tento majetek patřil rodině, ale jediným, kdo měl právo s ním nakládat byl *pater familias*. Toto „správcovství" nad rodovým/rodinným majetkem je patrné z právní úpravy marno-

---

[27] Citováno z překladu Liviových Dějin I., přeložili od P. Kucharský a Č. Vránek. Svoboda. Praha. 1971. str. 51

[28] Skřejpek, M.: Texty ke studiu římského práva 1. vydání. Praha 2001, str. 18 – 19.

[29] Skřejpek, M.: Texty ke studiu římského práva 1. vydání. Praha 2001, str. 39.

[30] Skřejpek, M. Ius et religio,Vydavatelství 999, 1999, str. 127.

[31] Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, Academia Praha 1995, str. 179

[32] jde o rodinné obřady – *sacra privata*.

tratnictví, kdy je marnotratníkovi – *prodigus* zakázáno zcizovat – rozhazovat – nad míru zděděný majetek[33].

Vůbec to, co může být předmětem vlastnického práva, jsou věci, které definuje mimo jiné i Gaiova Učebnice práva ve čtyřech knihách. Gaius II.1: V předchozím komentáři jsme podali výklad o právu osob. Nyní se podívejme na věci: ty jsou buď v našem panství, anebo se má za to, že jsou mimo naše panství. Gaius II.2: základní rozdělení věcí se tady svádí do dvou skupin: jedny jsou totiž (věci) práva božského, druhé (věci práva) lidského. Gaius II. 3 Božského práva jsou například „*res sacrae*" (věci posvátné) a „*res religiosae*" (věci zasvěcené). Gaius II.10 Ty (věci) pak, které jsou práva lidského, jsou buď veřejné anebo soukromé. Gaius II.11: Ty, které jsou veřejné, nejsou – jak se uznává – v majetku nikoho: má se totiž za to, že patří pospolitosti samé. Soukromé jsou ty, které jsou ve vlastnictví jednotlivců.[34] Další dělení je poté na věci mancipační (Gaius II.14a) a nemancipační (Gaius II.15), ale další dělení již není pro účely tohoto článku důležité, neboť středem zůstává rodina a vlastnictví, resp. to co bylo ve vlastnictví rodiny či jeho jednotlivých členů.

Postupem času docházelo k tomu, že se rod vnitřně diferencoval, jak píše Milan Bartošek v Dějinách římského práva ve třech fázích jeho vývoje, časem jednotlivé agnátské velkorodiny dostávaly od rodu k výlučnému užívání pozemky, na nichž žily a jež odběhávaly, dále v textu Bartošek navazuje na další vývoj a na osamostatnění agnátských velkorodin, individuální rodiny, které se později odpojovaly od agnátských velkorodin, tíhly přirozeně k tomu, aby měly vlastní existenční základnu, z níž by kryly své potřeby, ale z jejího využívání by byli vyloučeni všichni ostatní. Toto jsou již základní znaky soukromého vlastnictví, jehož právní formou v Římě bylo *heredium* (podle tradice dvoujitrové), zděditelné existenční jádro římské rodiny, totiž dům, zahrada, ohrada pro dobytek, časem i pozemek, z něhož rodina žila, stal se jejím soukromým vlastnictvím. K tomu bylo ovšem nutné, aby stát ze svého území takové drobné, stejně velké a ohraničené dílce soukromníkům přidělil *adsignatio*.[35]

Adsignatio bylo rozdělení půdy, tak že se nejdříve vyměřily dvě cesty. Jedna cesta vedla ze severu na jih a nazývala se *cardo maximus,* druhá cesta vedla z východu na západ a nazvala se *decumanus maximus*. Mezi těmito cestami pak vznikala pole, která byla přidělována jednotlivým rodinám[36].

---

[33] k tomu např. Veselá, R. Jak to bylo s marnotratníkem? In Význam peňazí vo vývoji rímského práva. Právnická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. str. 52-57.

[34] Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách, 1981, Nakladatelství Doplněk, k vydání připravil a přeložil J. Kincl, str. 77 a násl.

[35] Bartošek, M.:Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, Academia Praha 1995, str. 179-180.

[36] Obdobný vývoj byl i např. v Řecku, kde se však příděly každoročně losovaly a nazývaly se klérus.

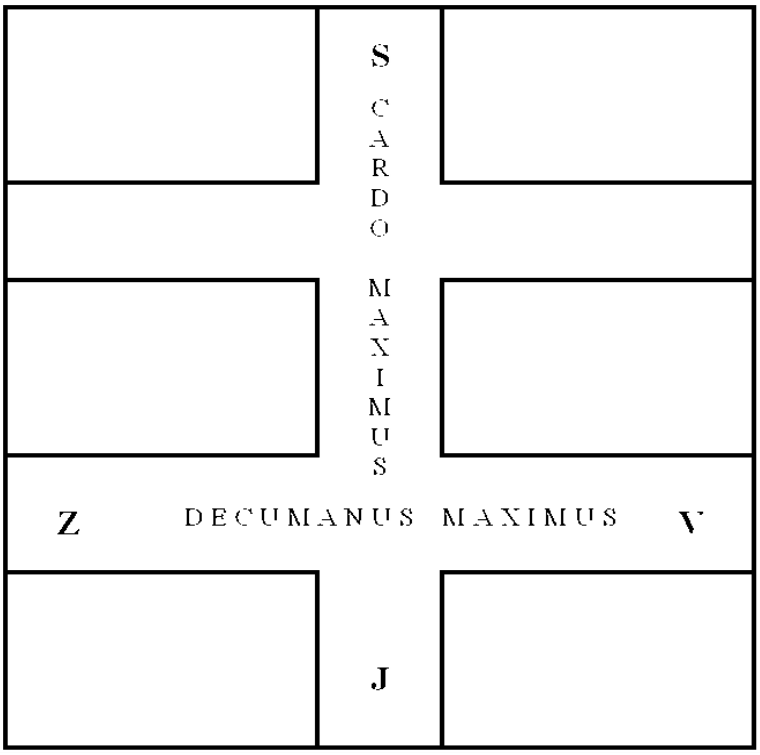

Obr. 1. grafické znázornění adsignatia

Takovéto členění zemědělských pozemků je dodnes patrné v okolí Říma.

Mapa č. 1[37]

[37] Mapa převzata z http://maps.google.cz/maps?hl=cs&tab=wl. cit. dne 28. 6. 2011.

Další zdroj soukromého vlastnictví pak zajisté byla válečná kořist, kterou získávali vojáci ve vítězné bitvě a která byla jejich vlastnictvím. Válečná kořist dostala postupem doby zvláštní právní režim v podobě tzv. *peculium castrensae* – táborového (vojenského) pekulia, tedy majetku, který získal ve válečném tažení voják a byl jeho soukromým vlastnictvím, když byl a tento voják osobou podřízenou cizí moci – *alieni iuris.*

Již Zákon dvanácti desek[38] uvádí na desce V. v třetím odstavci: „ Jak kdo ustanovil o svém majetku…"[39]. Zákon z poloviny 5. stol. př. n. l. již přiznává individuální vlastnictví jako běžný právní institut.

PRÁVNÍ OCHRANA MEZNÍKŮ

Původně byly mezníky pod ochranou boha, který se nazýval Terminus: Dionysos 2,74: zákon o hranicích pozemků: přikázal, aby každý stanovil hranice svého pozemku a postavil na hranicích kameny, ty zasvětil Iovovi Terminovi. Rozhodl, aby ten, kdo mezníky vytahá nebo přesune, byl zasvěcen bohu[40]. Terminus je tedy bohem – ochranitelem hranic a mezí. Ve starověkém Římě byly hraniční znamení a mezníky, velmi důležité, neboť vyznačovaly hranice soukromého vlastnictví, ale byly i posvátné. Nikdo s nimi nesměl bez oprávnění pohnout, jinak by mu hrozil trest smrti. Zasazení každého hraničního kamene bylo slaveno obětí, kterou se na jedné straně zdůrazňovala neporušitelnost a posvátnost hranic a na straně druhé také vyjmutí hraničního kamene (mezníku) z platnosti práva lidského a jeho „přesazení" do práva božského – ius divinum. Z doby vlády krále Tarquinia Superba se dochovala legenda, o

[38] *Lex duodecim tabularum* (LDT)– Zákon dvanácti desek byla první a na dlouhou dobu jediná kodifikace římského práva. Důvody jejího vzniku, všechny skutečnosti, které se k LDT vážou, jsou dochovány např. in: Livius: Ab Urbe condita III. 32 – 58. Roku 462 př. n. l. tribun lidu Terentilius Arsa navrhl, aby byli zvoleni *quingue viri legibus de imperio consulari scribendis*, kteří měli sestavit kodifikace římského práva, tento návrh nebyl přijat a teprve roku 454 př. n. l. byla vyslána tří členná komise do Řecka, která měla za úkol opatřit opis Solonových zákonů a poznat právo jiných řeckých států. Tato komise se vrátila za 2 roky. Na r. 451 př.n.l. byli na návrh konsula Appia Claudia zvoleni decimvirové (*quingue viri legibus de imperio consulari scribendis*), jako jediní úředníci národa římského pro tento rok, kteří měli za úkol sepsat zákony. Decimvirové je sepsali a na deseti deskách předložili centurijnímu sněmu, který je schválil, ale jelikož kodifikace nebyla úplná, tak i na další rok byli znovu zvoleni decimvirové. Tento druhý decimvirát vypracoval další dvě desky, ty však decimvirové nepředložili ke schválení a svůj úřad proměnili v bezohlednou samovládu. Konec vlády decimvirů je spjat s legendou o Virginii po níž decimvir Appius Claudius zatoužil, zinscenoval spor o její svobodu a otec Virginie než aby nechal svou dceru zneuctít, tak ji před soudním tribunálem zabil. To vyvolalo v Římě vzpouru, která smetla decimviry. Ale i přes neslavný konec decimvirů byly dvě desky přijaty a připojeny k deseti předešlým a vznikl Zákon dvanácti desek. LDT obsahuje: právo soukromé (úprava dědictví, vlastnictví…), právo procesní, právo trestní. Nejde o obsáhlou kodifikaci, ale jen o zaznamenání nejspornějších právních ustanovení, která jsou formulována imperativně.

[39] Skřejpek. M. Texty ke studiu římského práva, Orac 2001, str. 35.

[40] Skřejpek, M.: Texty ke studiu římského práva 1. vydání. Praha 2001, str. 18 – 19.

budování chrámu, který měl být zasvěcen nejvyššímu bohu Iovovi. Tento chrám chtěl Tarquinius Superbus postavit na místě, kde stál chrám boha Termina, ale král se neodvážil s jeho chrámem „pohnout“ resp. jej přesunout na jiné místo a tak Jupiter a Terminus měli společný chrám[41]. Tuto neodstranitelnost samotného chrámu následovala i právní úprava neodstranitelnosti mezníků.[42]

Od ryze sakrální povahy ochrany (zasvěcené pachatele přesunutí mezníku) mezníků se brzy upouští a mezníky získávají následující právní režim, kdy je osoba, která mezníky přesune či zničí potrestána veskrze lidskými sankcemi. Právní úprava ochrany mezníků byla zahrnuta do 21. titulu Digest císaře Justiniana s názvem De termino motto – O porušení mezníků.

Tresty jsou velice rozmanité a přihlíží se při potrestání na společenské postavení pachatele[43], také na tom, co jej k tomuto činu vedlo – k pohnutce[44], ale důležitý byl i věk pachatele[45]. Pokud někdo odstranil mezníky, měl být za trest poslán do relegatia[46], pokud byl pachatel mladší, měl být vyhnán na delší dobu, je-li pachatel starší na kratší dobu[47]. Pokud někdo odstranil mezníky za druhého jako vykonání služby, měl být bičován odsouzen na dva roky na nucené práce. Jestliže bylo kameny pohnuto z nevšímavosti nebo náhodou, postačí, když bude jen bičován.[48]

Gaius Caesar vydal zákon, který trestal peněžní pokutou 50 aureů ty, kteří ve zlém úmyslu odstraní mezní kameny z jejich správného místa.[49]

Podle zákona, který vydal božský Nerva, je stanoveno, že pokud otrok nebo otrokyně bez vědomí svého pána spáchá tento trestný čin se zlým úmyslem, musí být potrestáni smrtí, pokud toto jednání svým otrokům přikázal jejich vlastník, měl zaplatit pokutu.[50]

Velmi specifická právní úprava je věnována změně vzhledu místa, kde jsou umístněny mezní kameny, jako např. kdo vysadí stromy, nebo z lesa udělá úhor, nebo dělají něco po-

---

[41] Kol. autorů. Encyklopedie antiky. Heslo. Terminus. Str. 603.

[42] K právní úpravě a prolínání božského a lidského práva dále srovnej např. práci M. Skřejpka. Ius et religio.Vydavatelství 999: 1999. str. 221 – 224.

[43] Dig. 47,21,1 a Dig. 47,21,2

[44] Dig. 47,21,2

[45] Dig. 47,21,2

[46] Slovo *relegatio* je z latinského *relegare* – poslat pryč, vypovědět. Relegatio je mírnější forma vyhnanství. Někdy bývalo *relegatio* spojeno s trestem majetkovým, ztrátou občanstvé nebo i trestem smrti za nedovolený návrat. Relegatio se velmi často udílelo jen na určito dobu, jen občas doživotně.

[47] Dig. 47,21,2

[48] Dig. 47,21,2

[49] Dig. 47,213pr.

[50] Dig. 47,21,3,1

dobného. Jako trest pro tyto osoby, které tento skutek vykonaly, má být poena plectendi – trest bitím.[51]

PŘÍLOHA

Pro úplnost zde umísťuji plné latinské znění s českým překladem 21. titulu 47. knihy Digest císaře Justiniána.

Dig. 47.21.1 Modestinus 8 reg.

Terminorum avulsorum non multa pecuniaria est, sed pro condicione admittentium coercitione transigendum.

Trestem za odstranění mezníků není peněžní pokuta, ale má být uložen trest podle postavení pachatele.

Dig. 47.21.2 Callistratus libro tertio de cognitionibus

Divus hadrianus in haec verba rescripsit: " quin pessimum factum sit eorum, qui terminos finium causa positos propulerunt, dubitari non potest. de poena tamen modus ex condicione personae et mente facientis magis statui potest: nam si splendidiores personae sunt, quae convincuntur, non dubie occupandorum alienorum finium causa id admiserunt, et possunt in tempus, ut cuiusque patiatur aetas, relegari, id est si iuvenior, in longius, si senior, recisius. si vero alii negotium gesserunt et ministerio functi sunt, castigari et ad opus biennio dari. quod si per ignorantiam aut fortuito lapides furati sunt, sufficiet eos verberibus decidere".

Božský Hadrianus odpověděl těmito slovy: „Nemůže být pochyb o tom, že ti, kteří přemístí kameny umístěné na hranicích jako mezníky, budou potrestání za ohavný skutek. Trest je závislý na osobním postavení a pohnutce pachatele. Neboť jestliže jsou skvělými osobami a jsou usvědčeni, že se bez pochyb dopustili zabrání cizí půdy, mohou být v závislosti na jejich věku posláni do relegatia, pokud jsou mladší na delší dobu, jsou-li starší na kratší dobu. Pokud tak někdo učinil za druhého jako vykonání služby, bude bičována odsouzen na dva roky na nucené práce. Jestliže bylo kameny pohnuto z nevšímavosti nebo náhodou, postačí když bude bičován“.

Dig. 47.21.3pr. Callistratus 5 de cogn.

Lege agraria, quam gaius caesar tulit, adversus eos, qui terminos statutos extra suum gradum finesve moverint dolo malo, pecuniaria poena constituta est: nam in terminos singulos, quos eiecerint locove

[51] Dig. 47,21,3,2

moverint, quinquaginta aureos in publico dari iubet: et eius actionem petitionem ei qui volet esse iubet.

Agrární zákon, který vydal Gaius Caesar, byl namířen proti těm, kteří ve zlém úmyslu odstraní mezní kameny z jejich správného místa, pro ně je stanovena peněžní pokuta (*pecuniaria poena*). Ti, kteří odstraní mezní kameny, mají zaplatit 50 aureů. Žaloba má být poskytnuta každému, kdo o ní požádá.

Dig. 47.21.3.1 Callistratus 5 de cogn.

Alia quoque lege agraria, quam divus nerva tulit, cavetur, ut, si servus servave insciente domino dolo malo fecerit, ei capital esse, nisi dominus dominave multam sufferre maluerit.

Podle jiného agrárního zákona, který vydal božský Nerva, je stanoveno, že pokud otrok nebo otrokyně bez vědomí svého pána spáchá tento trestný čin se zlým úmyslem, musí být potrestán smrtí. Pokud ale pán ovládal své otroky, pak by pán měli zaplatit pokutu (multam).

Dig. 47.21.3.2 Callistratus 5 de cogn.

Hi quoque, qui finalium quaestionum obscurandarum causa faciem locorum convertunt, ut ex arbore arbustum aut ex silva novale aut aliquid eiusmodi faciunt, poena plectendi sunt pro persona et condicione et factorum violentia.

Ti, kteří změní vzhled místa, kde jsou umístněny mezní kameny, jako např. vysadí stromy, nebo z lesa udělají úhor, nebo dělají něco podobného. Jako trest pro tyto osoby, které tento skutek vykonaly, má být *poena plectendi* – trest bitím.

PRAMENY

LDT: VII. 4
Just. Inst. IV, XVIII
Dig. 1.1.2
Dig. 1.8.11.
Dig. 48.1.
Dig. 50.16.131pr.
Dig. 50.16.131.1.
Dig. 47.21.1
Dig. 47.21.2
Dig. 47.21.3pr.
Dig. 47.21.3.1
Dig. 47.21.3.2
Gaius II, 8
Gaius II, 9
Gaius II.1
Gaius II.2
Gaius II. 3
Gaius II.10
Gaius II.11
Gaius II.14a
Livius Ab Urbe condita I. 1
Livius Ab Urbe condita I. 8
Livius Ab Urbe condita I. 44
Livius Ab Urbe condita I.26
Livius Ab Urbe condita II. 52
Livius Ab Urbe condita V, 51
Tacitus Annales XII. 23
Tacitus Annales XII. 24
Cicero De divinatione II. 35
Varro Lingua Latina V. 33
Dionyssios z Halikarnassu IV.13.

LITERATURA

CICERO, M. T.: *Tuskulské hovory*. Přeložil Václav Bahník, Praha, 1976.

CICERO, M. T.: *O povinnostech*. Přeložil Jaroslav Ludvíkovský, Praha, 1970.

CICERO, M. T.: *De officiis libri tres*. editor Theodorus Schiche, Lipsko, 1885.

CICERO, M. T.: *Řeči proti Verrovi*. Přeložil Václav Bahník, Praha, 1972.

GAIUS: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Přeložil J. Kincl, Brno, 1999.

LIVIUS: *Dějiny*. Přeložil Pavel Kucharský, Praha, 1976.

TACITUS: *Letopisy*. Přeložili Antonín Minařík a Antonín Hartmann, Praha, 1975.

TACITUS: *Z dějin císařského Říma. Rozprava o řečnících*. Přeložili Antonín Minařík, Antonín Hartman a Václav Bahník, Praha, 1975.

SUETONIUS: *Životopisy dvanácti císařů*. Přeložil Bohumil Ryba, Praha 1956,

BARTOŠEK, M.: *Encyklopedie římského práva*. Praha, 1994.

BARTOŠEK, M.: *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*. Praha, 1995.

BARTOŠEK, M.: *Verrinae Význam Ciceronových řečí proti Verrovi pro základní problémy státu a práva*. Praha, 1977.

BARTOŠEK, M.: *Škola právnického myšlení*. Praha, 1993.

BLAHO, P.: *Justiniánské Inštitúcie*. Trnava, 2000.

BLAHO, P., VAŇKOVÁ, J. Corpus iuris civilis, Tomus I. Bratislava, 2008.

BOHÁČEK, M.: *Nástin přednášek o soukromém právu římském*. 1. a 2 díl, Praha, 1946.

DOBIÁŠ A KOL.: *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Římské impérium, jeho vznik a rozklad*. Praha, 1936.

DULCKEIT, G., SCHWART, F.: *Römische Rechtsgeschichte.* München. 1970.

ECK, W.: *Augustus a jeho doba*. Praha 2004.

GRANT, M.: Dějiny antického Říma, Nakladatelství BB Art, 1999

GROH, V., HEJZLAR, G.: *Život v antickém Římě*. Praha, 1972.

GROH, V.: *Starý Řím*. Praha, 1931.

GROH, V.: *Řím. Studie o jeho počátcích*. Praha, 1923.

GRANT, M.: *Dějiny antického Říma*. Praha, 1999.

HATTENHAUER, H.: *Evropské dějiny práva*. Praha, 1998.

HOŠEK, R.: *Římské náboženství*. Praha, 1986.

KINCL, J., URFUS, V., SKŘEJPEK, M.: *Římské právo*. Praha, 1995.

KRÁL, J.: *Státní zřízení římské*. Praha, 1921.

KOLEKTIV AUTORŮ: *Encyklopedie antiky*. Praha, 1973.

KINCL, J.: *Deset slavných procesů Marka Tullia*. Praha, 1997.

MOMMSEN, T.: *Romisches Strafrecht*. Leipzig, 1899.

PEČÍRKA, J. A KOL.: *Dějiny pravěku a starověku*. Praha, 1979.

PRAŽÁK, J., NOVOTNÝ, F., SEDLÁČEK, J.: *Latinsko – český slovník*. Praha, 1933.

RAFFALT, R.: *Velcí římští císaři. Přeložila.* Monika Kuprová,Praha, 2001.

REIN, W.: *Das Criminalrecht der Romer von Romulus bis auf Justinianus*. Leipzig, 1844.

ROBERT, J-N.:*Řím 753 př.n.l. až 476 n. l*. Praha, 1999.

SASKA, L., GROH, F.: *Mythologie Řekův a Římanův*. Praha, 1915.

SKŘEJPEK, M.: *Multa sanxit civium.* In Právněhistorické studie č. 36. Nakladatelství Karolinum. Praha. 2003.

SKŘEJPEK, M.: *Texty ke studiu římského práva*. Praha, 2001.

SKŘEJPEK, M.: *Ius et religio.* Nakladatelství 999. Pelhřimov. 1999.

SMITH, W.: *A Dictionary of Greek and Roman Antiquites.* London, 1875

Corpus iuris civilis. Edice I. L. G. Becka. Lipsko 1825. I. – 5 díl.

O SOCHÁCH ROLANDŮ V ČECHÁCH[1]

KAROLINA ADAMOVÁ[2] - ANTONÍN LOJEK[3]

Chceme-li se zabývat problematikou Rolandů, musíme se nejdříve zmínit o Bruncvíkovi. Při vyslovení tohoto jména se někomu vybaví báseň o Štifrídovi a Bruncvíkovi, jinému erbovní pověst od Augustina Sedláčka či Jiráskovo vyprávění o bájném, spravedlivém a šlechetném českém knížeti Bruncvíkovi a jeho věrném lvu nebo půvabná pověst o Bruncvíkově meči od Adolfa Weniga. Až prý bude Čechům nejhůře, objeví se na bílém koni svatý Václav se svým komonstvem a s Bruncvíkovým mečem, který má být ukryt v pilíři Karlova mostu a zažene navždy nepřítele české země.

Mnozí z nás si však vyvolají představu štíhlého rytíře od Karlova mostu, jehož socha byla vytesána českým sochařem Ladislavem Šimkem a v roce 1884 vztyčena v blízkosti ostrova Kampy. [obr. 1] Rytíř s vážnou tváří a mečem v ruce inspiroval k jímavým veršům ruskou básnířku Marinu Cvětajevovou, nešťastnou autorku posmutnělých básní, která skončila svůj život v roce 1941 sebevraždou. Pražský Bruncvík byl pro ni symbolem věrnosti, jistotou, kterou jí poskytovala po tři léta Praha, kam se Cvětajevová uchýlila po emigraci ze své vlasti v roce 1922, předtím než odešla do Francie.

Původně na tomto místě ovšem stával od počátku 16. století jiný kamenný rytíř. V roce 1648 byl silně poškozen dělostřelbou při obléhání Prahy Švédy. Jeho torzo se dnes nachází v pražském lapidáriu. Podobu rytíře známe z nejasného dřevorytu panoramatu Prahy z roku 1562. [obr. 2] Zachovala se také její drobná kopie z úbělu z první poloviny 17. století. [obr. 3]

---

[1] K literatuře o rolandech (zejména v Německu je tato literatura velmi bohatá) viz alespoň např. GATHEN, A.: *Rolands als Rechtssymbole*, Berlin 1960. Z novější literatury srv. PÖTSCHKE, D.(Hrsg.): *Rolande, Kaiser und Recht, Zur Rechtsgeschichte des Harzraumes und seiner Umgebung,* Harzforschungen, Bd.11, Berlin 1999 nebo PÖTSCHKE, D. (Hrsg.): *Stadtrecht, Roland und Pranger. Beiträge zur Rechtsgeschichte von Halberstadt, Goslar, Bremen und Städten der Mark Brandenburg* (= Harzforschungen, Bd. 14). Lukas, Berlin 2002.

[2] prof. JUDr. et PhDr. Karolina Adamová, DSc., Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Praha Ústav státu a práva AVČR, Právnická fakulta Západočeské univerzity, Plzeň

[3] JUDr. Antonín Lojek, Ph.D., Ústav státu a práva AVČR, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Při studiu historie této původní sochy se ukazuje, že tu jde s největší pravděpodobností o obdobu německých rolandů – kamenných rytířů, nazvaných snad podle palatina Karla Velikého a hrdiny Písně o Rolandovi, starofrancouzské básnické epopeje z 12. století. Někteří autoři však odvozují jméno Roland (Ruland) od rügen (kárati), jiní poukazují na etymologickou příbuznost názvu s dat rode land – místa nadaná soudní jurisdikcí. Gerichtsstätte. Rot – Blut (červeň, krev) je symbolickou barvou výkonu spravedlnosti. Další spatřují původ tohoto jména ve slově rolla (plat, mýto). V jižní Evropě se užívá často místo Rolanda označení Orlando. Všechny názory o těchto sochách rytířů vyzdvihují jejich symbolický význam.

Zvláště v Německu, Holandsku, Francii, Rakousku a Polsku představovaly od pozdního středověku tyto sochy kamenných rytířů svobodu a nezávislost města či městskou jurisdikci a hrdelní právo měst, v jiných případech městské tržní a celní svobody a právo skladu. Například roland v Quedlinburgu symbolizoval městské svobody. [obr. 4] Roland ve Wedelu byl znakem celního práva. [obr. 5] Roland v Zerbstu prezentoval městské svobody. [obr. 6] Některé z nich představují, tak jako například socha rolanda v Brémách, která je umístěna na tržišti v centru města, významnou historickou památku.[4] [obr. 7] Tak významnou, že v roce 2004 došlo k jejímu zapsání do Seznamu kulturního dědictví UNESCO.

Zastavme se nyní u českých rolandů představujících městská práva. Je sporné, zda lze za rolanda pokládat sochu rytíře v Chebu s kopím a štítem v ruce (ta snad symbolizovala výkon hrdelní pravomoci). Původní dřevěná plastika rytíře Rolanda, která byla umístěna na kašně chebského náměstí roku 1528, vydržela do roku 1591, kdy byla nahrazena pískovcovou sochou od sochaře Wolfa Hempfa. Tohoto rytíře chebský lid nazýval Wastlem s mečem. Původní sochu lze spatřit v chebském muzeu, zatímco kašnu dnes zdobí pískovcová kopie od akademického sochaře J. Živného z roku 1981.[5] [obr. 8]

Rovněž plzeňský Žumbera (podle plzeňských pověstí loupeživý rytíř) umístěný na pilíři plzeňského Císařského domu na náměstí Republiky stával v 17. století jako chrlič na jedné ze čtyř městských kašen. [obr. 9] V roce 1891 kašny zmizely. Roztříštěnou sochu objevil po 20 letech v kolně cukrovaru oficiál městského stavebního úřadu. V 80. letech 20. století sochu restauroval akademický sochař J. Šindelář. Ze stáří i stylu sochy však vyplývají pochybnosti, zda vůbec k rolandům patří.[6]

[4] SCHILD, W.: *Die Geschichte der Gerichtsbarkeit*, Hamburk 1980, s. 74.
[5] http://www.muzeumcheb.cz/texty/vario/kasny.html, nahlíženo 12.11.2011.
[6] GRÉGR, R.: *Pod ochranou Rolandů v Čechách*, Lidé a země, Praha 2009, s. 2.

Nepochybně však můžeme za rolanda považovat kamenného muže z Litoměřic,[7] oděného do kožešiny s palicí v pravé ruce a v levé se štítem, na kterém je v reliéfu zobrazen váček s penězi. Tento roland je svým ztvárněním výjimečný, neboť připomíná spíše bájného Heraklа, než středověkého rytíře. Typově se tento roland řadí k plastikám divých mužů[8], který byl i v Litoměřicích oblíben. [obr. 10]

V tomto kontextu dodejme, že saský belgernský roland vykazuje podobnost se ztvárněním litoměřického divého muže, neboť je jako on bosý. Je přitom jediným rolandem v Sasku a jediným rolandem v Německu, který stojí s bosýma nohama na kamenném podstavci.[9] [obr. 11]

V případě litoměřického rolanda bylo právě ,,heraklovské" vyjádření ideje moci a síly přijatelnější, nežli tradiční postava rytíře, což je pochopitelné, uvědomíme-li si, že v době vzniku této sochy byly v zemi Litoměřice jedním z nejdůležitějších měst, usilujících o zrovnoprávnění měšťanstva vůči šlechtě.[10]

Původní socha byla umístěna u renesanční radnice na vysokém pilíři s datem 1539. Tato plastika byla nahrazena v roce 1978 kopií. [obr. 12] Na pilíři, v jeho dolní části, se dodnes nachází také litoměřický loket pro potřebu trhovců a kupujících. Původně prý socha stávala u řeky Labe a symbolizovala celní a skladové svobody, které Litoměřicím udělil Karel IV., potvrdil je v roce 1459 Jiří z Poděbrad a znovu v roce 1473 Vladislav Jagellonský. Privilegia svých předchůdců opět potvrdil městu Litoměřice 24. 9. 1547 Ferdinand I.

Závěr o tom, že litoměřický roland symbolizuje také ochránce trhu a obchodu podporuje skutečnost, že bezprostředně u pilíře, na kterém socha stála, bývaly umísťovány v době trvání trhu městské délkové míry a váhy.[11]

Vraťme se však ke kamennému rytíři od Karlova mostu. Dodnes se vede polemika, zda původní rytíř byl Bruncvík nebo roland. Existují názory pro podporu obou tvrzení.[12]

Cyril Merhaut se ale domnívá, že nešlo ani o Bruncvíka, ani o rolanda, ale o „pomník Staroměstskými vytvořený individuálně bez plné možnosti druhového zařazení k proklamování

---

[7] Originál sochy restaurovaly akad. sochařky M.Kodedová a T. Konstantinová z Prahy a je umístěn v expozici muzea - bývalé litoměřické radnice. Na pilíři stojí nyní kopie z umělého pískovce od sochaře J.Kaifoše. Srv. KOTYZA, O. a kol.: *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997, s. 176.

[8] Obdobu divého muže, chránícího zlaceným kyjem městský znak, můžeme spatřit také na jedné z chebských kašen. Tuto sochu z červené žuly vytvořil v roce 1738 významný barokní sochař Peter Anton Felsner. Tato socha byla restaurována v roce 1980 J. Živným. http://www.muzeumcheb.cz/texty/vario/kasny.html, nahlíženo 12.11.2011.

[9] http://www.stadtbelgern.de/Stadtinfo/Historisches/Der%20Roland.html, nahlíženo 26.10.2012.

[10] SMETANA, J.: *Litoměřický Roland*, Kulturní měsíčník, Roudnice nad Labem, 14, 1978, s. 161-162.

[11] KOTYZA, O. a kol.: cit. d., s. 179.

[12] Srv. MERHAUT, C.: *Bruncvík na Karlově mostě*, Praha 1940, s. 57-70.

jejich práv a jako projev úcty a vděčnosti českým králům, kteří dovedli oceňovati jejich služby“.[13]

Podobně jako litoměřický roland i pražský rytíř byl symbolem celního práva a práva skladu Starého Města pražského. Roku 1459 udělil Jiří z Poděbrad Starému Městu právo vybírat na mostě clo, v roce 1472 pak Vladislav Jagellonský toto právo Staroměstským potvrdil.

Mezi Staroměstskými a Malostranskými docházelo nicméně v průběhu 15. století ke sporům o mostní výsady a práva k přiléhajícím vltavským břehům. Malostranští měšťané nakonec uznali práva Staroměstských a krátce poté byla koncem roku 1506 vztyčena při ostrovu Kampa socha rytíře v brnění s mečem a štítem, na kterém byl znak Starého Města pražského. Meč symbolizoval zvýšenou právní ochranu místu, kde se mohlo skladovat zboží.

Někdo by se mohl cítit zklamán, že socha rytíře od Karlova mostu, alespoň ta původní, nebyla legendárním Bruncvíkem, ale jen symbolem městských práv. Avšak právo, je-li založeno na mravnosti a humanitě není o nic méně inspirující než pověst o českém knížeti Bruncvíkovi.

Sochy rytířů se objevovaly i na vrcholu některých pranýřů. [obr. 13] Zdá se však, že většinou šlo jen o ozdobný prvek. Jan Klabouch na základě pramenů uvádí, že ,,panáček s mečem v ruce“ se nazýval maňas.[14]

Rovněž Richard Horna ve starším pojednání o pranýřích hovoří o některých postavách rytířů na vrcholu pranýřů jako o maňasech.[15] Doslova píše, že na některých pranýřích ,,vidíme větší nebo menší kamenné figury s helmou a mečem v pravé ruce. Figura tato bývala též z plechu a byla pestře malována.“ Německy se nazývala Prangerhansl, česky maňas.

Horna uvádí, že se tyto figury vysvětlují ,,jako sochy rychtáře.“[16] Upozorňuje také, že v literatuře nebyla dosud do hloubky řešena otázka vztahu těchto postav k sochám rolandů symbolizujících městská práva.[17] Toto tvrzení pozbylo poněkud na své platnosti vydáním německé publikace o pranýřích a rolandech.[18]

Ať již roland reprezentoval městskou jurisdikci, právo skladu či jiné městské svobody (býval umísťován rovněž jako ozdobný prvek na vrchol pranýře), vždy je v jeho symbolice skryt i prvek spravedlnosti. Vždyť všechny městské svobody měly být využívány tak, aby nebyla po-

---

[13] Tamtéž, s. 70.

[14] KLABOUCH, J.: *Staré české soudnictví*, Praha 1967, s. 357.

[15] HORNA, R.: *Pranýř: o některých zachovalých pranýřích v našich a okolních zemích*, Knihovna Sborníku věd právních a státních, Praha 1941, s. 52.

[16] Tamtéž, s. 53.

[17] Tamtéž, s. 53.

[18] PÖTSCHKE, D. (Hrsg.): *Stadtrecht, Roland und Pranger. Beiträge zur Rechtsgeschichte von Halberstadt, Goslar, Bremen und Städten der Mark Brandenburg* (= Harzforschungen, Bd. 14). Lukas, Berlin 2002.

rušena spravedlnost. K tomuto aspektu odkazuje i jeho meč, který jinak bývá atributem výtvarných ztvárnění Spravedlnosti.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

1 Bruncvík u Karlova mostu, Praha.

2 Dřevoryt panoramatu Prahy z roku 1562.

3 Volná kopie Bruncvíka z úbělu I. pol. XVII. stol.

4 Roland v Quedlinburgu, SRN. Postaven v letech 1440-1450.

5 Roland ve Wedelu, SRN. Postaven roku 1651.

6 Roland v Zerbstu, SRN. Postaven roku 1445.

7 Roland v Brémách, SRN. Postaven roku 1412.

8 Roland v Chebu, ČR. Kopie od akademického sochaře J. Živného z roku 1981.

9 Roland v Plzni, ČR.

10 Roland v Litoměřicích z roku 1539, ČR.

11 Roland v Belgernu, SRN. Postaven roku 1610.

12 Kopie litoměřického rolanda, vytvořena roku 1978 sochařem J. Kaifošem.

13 Pranýř ve Vratěníně, ČR.

O KATOVSKÝCH MEČÍCH[1]

VILÉM KNOLL[2]

Na rozdíl od meče soudního, který byl zejména insignií při vyhlášení rozsudku,[3] byl meč katovský nástrojem výkonu spravedlnosti. Za meč, a tedy za zbraň, však pokládán není, neboť se jedná o pouhý nástroj, který má se zbraní shodný jen název a formu, nikoliv funkci.[4] Sloužil k usmrcení delikventa setnutím hlavy (dekapitace), který se prováděl sekem vůči krku obvykle klečícího nebo sedícího odsouzeného. V ideálním případě měla být hlava oddělena od těla jediným úderem, směřujícím mezi třetí a čtvrtý obratel. Na rozdíl od všech ostatních trestů smrti byla poprava ve formě setnutí hlavy mečem považována za čestnou a tak nepoškozovala odsouzeného ani jeho rodinu na cti.[5] Jako jeden z výrazných nástrojů spojených s výkonem katovského řemesla se meč, sloužící k usmrcení odsouzeného, stal také jeho symbolem.

Na rozdíl od soudního meče musel být meč katovský plně funkční. Od jeho účelu se pak odvozovaly jeho konstrukční a technické vlastnosti. Typologicky většina dochovaných a identifikovaných katovských mečů odpovídá pozdně gotickým bojovým mečům. Při celkové délce okolo 97 až 110 cm mají dvousečnou čepel dlouhou obvykle 80 až 90 cm, na které je často vybroušen krátký žlábek. V porovnání s bojovými meči ji charakterizuje značná šíře, pohybující se okolo 4 až 7 cm obvykle po celé délce, a tupé, polokruhové až rovné zakončení. Čepel bývá také tenčí a pružnější. Její šíře přitom může souviset i s potřebou pravidelného brouše-

[1] Presentovaný příspěvek vychází z autorova článku Krátké zamyšlení nad symbolickým významem a podobou meče soudního a meče katovského. In: Naděje právní vědy. Býkov 2010, Plzeň 2011, s. 69–74. Jedná se o předběžný výstup připravovaného rozsáhlejšího zpracování.

[2] JUDr. Vilém Knoll, Ph.D., Katedra právních dějin, Fakulta právnická, Západočeská univerzita v Plzni.

[3] K soudním mečům viz blíže V. Knoll, Krátké zamyšlení…, s. 69–70 a tam citovanou literaturu.

[4] L. Křížek – Z. J. K. Čech, Encyklopedie zbraní a zbroje. Praha 1999, s. 160.

[5] K problematice cti jako podstatného prvku právní způsobilosti jedince nejnověji stručně V. Knoll, Legal personality of natural persons in the Czech medieval private law. Brief Summary. In: Journal on European History of Law 1, London 2010, s. 59–61.

ní. Tupé zakončení katovského meče je dáno tím, že na rozdíl od bojových zbraní nesloužil k bodání, ale pouze k seku. V době, ze které dochované meče pocházejí, přitom směřoval vývoj bojových mečů k užším čepelím, uzpůsobeným spíše k bodu. Obvykle krátká spíše formální záštita je ve většině případů prostá křížová, někdy trochu prohnutá či s rozšířenými konci, výjimečně s ochrannými prstenci. V porovnání s bojovými meči spíše drobnější hlavice má většinou hruškovou, kulovou či tulipánovou formu. Od bojového meče odlišuje meč katovský v řadě případů také materiál záštity i hlavice, které jsou často zhotoveny z mosazi. Délka většinou dřevem obloženého a někdy ještě látkou, kůží či drátem opleteného jilce představuje okolo pětiny délky celého meče (17 až 22 cm) a odpovídá tak ve většině případů používání dvěma rukama. Výjimečně máme dochovány i meče jednoruční. Průměrná váha katovských mečů se pohybuje v rozmezí 1,1 až 2,2 kg (převážně 1,5 až 1,8 kg). Jsou tak obvykle těžší než bojové zbraně odpovídajících rozměrů, jejichž váha většinou nepřesahuje 1,3 až 1,5 kg. Přesto byly obvykle dobře vyvážené, ale jinak než meče bojové. Jejich těžiště spočívá blíže k hrotu, obvykle v polovině či v jedné třetině délky čepele, na rozdíl od mečů bojových, které ho mají blízko záštity. V důsledku toho jsou katovské meče k hrotu pádnější, což plně odpovídá jejich určení k seku. Meč byl ukládán obvykle do prosté pochvy uzpůsobené k zavěšení na řemen k pasu nebo přes rameno.[6]

Některé z dochovaných mečů mají 2 až 3 cm od konce čepele dva, častěji však tři, výjimečně pak čtyři malé otvory (viz obr. č. 7), které se někdy nazývají krevní. Jejich účel je dnes již tajemstvím. Pokud jde o jejich označení jako krevní s tím, že měly sloužit k odtoku krve, je zcela jistě založeno na chybné úvaze romantického původu. Není přitom jasné, odkud a kam

[6] Přehled mečů uložených v českých sbírkách, zpracovaný J. Franckem, eviduje 48 kusů, které představují pravděpodobně jen zlomek dochovaných exemplářů. Současně se pod některými z jím uvedených inventárních čísel ve skutečnosti skrývají zbraně jiného druhu či dokonce zcela jiné věci. Vzhledem i k absenci bližších údajů je přehled jen omezeně použitelný. Uvedené údaje o obvyklé podobě vycházejí zejména ze zpracování kolekce 88 bavorských mečů U. Kühnem, 23 dolnoslezských mečů M. Trzcińským a ze zjištění autora. Samozřejmě existuje i řada exemplářů odlišných parametrů. Průměrné údaje evropských katovských mečů se však obecně pohybují v uvedeném rozmezí. U. Kühn, Das Richtschwert in Bayern. In: Waffen- und Kostümkunde. Zeitschrift der Gesellschaft für historische Waffen- und Kostümkunde. Band 12, München – Berlin 1970, s. 89–126, zvl. s. 89–91, katalog s. 108–126; W. Maisel, Archeologia prawna Polski. Warszawa 1982, s. 180; H. Müller – H. Kölling, Europäische Hieb- und Stichwaffen. Berlin 1981, zvl. s. 67; W. Maisel, Archeologia prawna Europy. Warszawa – Poznań 1989, s. 141–142; J. Francek, Soupis hmotných pramenů. In: J. Francek – T. Šimek, usp., Hrdelní soudnictví českých zemí. Soupis pramenů a literatury. Pardubice 1995, s. 30–31, s. 45 (přehled); E. Wagner, Zbraně sečné a bodné. Praha 2004, s. 23–24, 110–111; J. Šach, Chladné zbraně. Fotografický atlas. Praha 1999, s. 57, 103, 147; M. Trzciński, Miecz Katowski. Pręgierz. Szubienica. Zabytki jurysdykcji karnej na Dolnym Śląsku (XIII–XVIII w.). Wrocław 2001, zvl. s. 52–57, katalog s. 82–117; T. Grabarczyk, Na gardle karanie. Kara śmierci w średniowiecznej Polsce. Warszawa 2008, s. 74–77. K vývoji evropských mečů i dalších chladných zbraní a k jejich typologii viz zvl. E. Oakeshott, The Sword in the Age of Chilvary. London 1964; E. Oakeshott, Records of the Medieval Sword. Woodbridge 2002; E. Wagner, Zbraně sečné a bodné. Praha 2004; J. Šach – P. Moudrý, Chladné zbraně období habsburské monarchie 1526–1918. Praha 2009. V širším kontextu viz také práci P. Klučina, Zbroj a zbraně. Evropa 6. – 17. století. Praha – Litomyšl 2004.

by jejich prostřednictvím měla krev proudit. Jedná se o obdobně mylné označení, jako v případě krevního žlábku.[7] Účel otvorů se někdy vykládá symbolickým odkazem na svatou trojici, která by však připadala v úvahu jen v případě otvorů tří, nikoliv však při jiném počtu. Podle jedné z verzí měly tyto otvory sloužit k upevnění řemínků, na jejichž konci byla olověná závažíčka, která měla zvětšit pádnost úderů.[8] To by však bylo na úkor nutné přesnosti úderu. Závažíčka jak při horizontálním tak i při horním seku vůči krku sedícího nebo klečícího odsouzeného by způsobila jak nepřesnost horizontální, tak i nechtěné natočení čepele. Jiní autoři se domnívají, že důvodem zhotovení otvorů byla snaha, aby se čepel nedala zbrousit do hrotu a použít v boji.[9] I tento názor se však nezdá příliš pravděpodobný, neboť nic nebránilo zbroušení hrotu až nad otvory, přičemž by vzhledem k blízkosti otvorů konci čepele nedošlo k jejímu výraznému zkrácení. Otvory by přitom tuto úpravu výrazně usnadnily. Na druhou stranu je nutno uvést, že standardní katovský meč by již díky svým parametrům byl v boji využitelný jen obtížně. Nelze však také vyloučit technologický účel otvorů, spojený s výrobou meče, případně s testováním jeho kvality v souvislosti s uváděnými mistrovskými zkouškami. Lze uvažovat také o nepříliš pravděpodobných variantách, kdy by otvory mohly sloužit pro uchycení čepele při broušení či pro zavěšení meče na stěnu. V diskusi v rámci konference vyplynuly i další možné verze, například, že mohly usnadňovat odchod duše popraveného na věčnost či byly označením vyřazeného meče, který se již dále neměl používat ke svému účelu, ale současně jako nečistý nástroj nemohl být použit k překování pro jiný účel.

Přestože byly obecně katovské meče méně zdobné, některé z dochovaných kusů jsou mistrovskými díly i z uměleckého hlediska. Zdobení se soustředí zejména na čepele a většinou jasně ukazuje souvislost meče s výkonem spravedlnosti. Často zde jdou vyobrazeny popravčí nástroje, obvykle šibenice (někdy i s oběšencem) nebo exekuční kolo či dokonce celá popravčí scéna. Bývá na nich zobrazena také personifikovaná spravedlnost, křesťanské symboly jako sv. Michael, sv. Jiří, Panna Maria s dítětem či krucifix, ale i Judita s hlavou Holofernovou nebo lebka, snad symbolizující memento mori (viz např. obr. č. 8 a 9).[10] Najdeme na nich však také různé iniciační a invokační nápisy související s jejich posláním, odkazující na rozsudek, dovolávající se boha či jen moralizující. Některé nápisy či erby určují město, respektive hrdelní soud, kterému meč patřil.[11] Ve výjimečných případech je na čepelích seznam významných osob, které jimi byly popraveny či dokonce jméno kata, který ho používal. To vše je pravidelně doplněno různými rozvilinami dle dobové módy. V řadě případů jsou čepele signovány

[7] Ke krevnímu žlábku výstižně L. Kříž ek – Z. J. K. Čech, Encyklopedie…, s. 321. I jeho účelem bylo odlehčení či zpevnění čepele, případně plnil také funkci estetickou.

[8] U. Kühn, Das Richtschwert…, s. 90, příklady viz s. 109, č. 9, s. 117, č. 46, s. 123, č. 83; T. Grabarczyk, Na gardle karanie…, s. 75, obr. č. 21, s. 76.

[9] E. Wagner, Zbraně…, s. 23.

[10] U. Kühn, Das Richtschwert…, s. 101–103; M. Trzciński, Miecz…, zvl. s. 57–60.

[11] U. Kühn, Das Richtschwert…, s. 95–101, 103–106; M. Trzciński, Miecz…, zvl. s. 60–65.

dílenskou značkou či dokonce celým jménem mistra, jehož dílna je zhotovila, nezřídka s připojením roku výroby. Na základě toho víme, že mnoho dochovaných mečů vyrobily špičkové díly z Pasova či Solingenu, přičemž jsme mezi nimi schopni identifikovat i práce nejlepších mečířů své doby. Je však třeba mít na paměti, že stejně jako u zbraní i zde najdeme exempláře s falešnými dílenskými značkami.[12]

Příkladem může být jeden z mečů pocházející původně ze sbírky posledního chebského kata Karla Husa a proto spojovaný s městem Chebem, na jehož čepeli je provolání *„WANN ICH DAS SCHWERD THUN AUFHEBEN / SO GEBE GOTT DEM SUNDER DAS EWIGE LEBEN“*. Vedle dílenské značky (hlava biskupa) pak můžeme číst zdvojený nápis *„PETER MUNICH IHNN SOLINGEN“* a vročení 1677. Nápisy jsou rámovány rostlinnými motivy a je zde vyobrazena také šibenice a exekuční kolo. Meč, jehož autorem byl známý mečíř Peter Munich mladší, působící v Solingenu snad v letech 1620 až 1680, je dnes vystaven v rámci prohlídkového okruhu státního zámku Kynžvart.[13] Z téže dílny přitom pochází řada dalších katovských mečů, rozptýlených po celé Evropě.

Zdobení katovských mečů i jejich signování jistě souvisí s touhou města, respektive soudu, po reprezentaci, která je také často vedla k objednání meče ve špičkových a současně i v 16. a 17. století módních pasovských a solingenských dílnách. Současně pak v některých případech souvisí i s tím, že podle statutů některých mečířských cechů měl být při mistrovské zkoušce vyroben mimo jiné i meč katovský, který byl posléze darován městu.

Katovské meče se do majetku hrdelních soudů, nejčastěji měst, dostaly různými způsoby, které přehledně shrnul Maciej Trzciński.[14] Meč mohl být vyroben na objednávku soudu (či městské rady), který za něj jeho výrobci zaplatil, případně ho sice objednal, ale zaplatil ho odsouzený delikvent. To byl případ zejména šlechticů či obecně bohatších osob, kterým záleželo na cti a tak nechtěli být popraveni již použitým mečem.[15] Městská rada ho však mohla získat také jako mistrovské dílo některého mečíře, který ho městu věnoval bezplatně. Například podle poznaňského cechovního řádu mečířů z roku 1497 měly být při mistrovské zkoušce předloženy tři mistrovské kusy – obyčejný meč, rytířský meč a meč katovský, který byl po zkoušce darován městu.[16] Katovské meče však mohlo město dostat darem i od bohatého mecenáše.[17] Přesto však mohla nastat situace, kdy nebyl žádný speciální meč k dispozici.

---

[12] U. Kühn, Das Richtschwert…, s. 105; M. Trzciński, Miecz…, zvl. s. 65–71.

[13] Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Loket, Státní zámek Kynžvart, inv. č. KY00260.

[14] M. Trzciński, Miecz…, s. 71.

[15] Například v roce 1684 si pro svou popravu nechala ve Wrocławi zhotovit zvláštní meč Juliana ze Žerotína. Meč byl zničen po roce 1942. M. Trzciński, Miecz…, s. 86–87, č. kat. 1.

[16] W. Maisel, Archeologia prawna Polski…, s. 180–181; M. Trzciński, Miecz…, s. 65. K mečířům souhrnně P. Klučina, Zbroj…, s. 664–676.

[17] W. Maisel, Archeologia prawna Polski…, s. 181.

V tom případě mohl být užit (případně upraven) i běžný meč bojový. To je případ dodnes dochovaného meče, který je tradicí spojován s popravou opolského knížete Mikuláše II. v roce 1497.[18]

Přestože se trest smrti ve formě dekapitace objevuje v Evropě o mnoho set let dříve, pochází absolutní většina dochovaných specializovaných katovských mečů až z doby mezi první polovinou 16. století a polovinou 18. století. Současně však svým vzhledem odpovídají pozdně středověkým bojovým zbraním. Specializovaný katovský meč jako takový, který ve své podstatě není zbraní, ale vlastně nářadím, se tak objevil právě někdy na počátku 16. století jako výsledek postupné evoluce a profesionalizace katovského řemesla a v této své vrcholné podobě přečkal až do konce svého užívání.[19] Současně se však jak u katovských, tak i u soudních mečů zejména v pozdním období jednalo také o vědomou archaizaci mající za cíl odkazovat na středověkou tradici soudní moci a výkonu spravedlnosti. V některých případech je archaičnost spojena nejen s formou meče, ale i s uvedením evidentně starších datací, než je jeho možný původ.[20]

Relativně pozdní původ katovského meče jako specializovaného nástroje určitých forem dokládá i dobová ikonografie, která je reprezentována vedle vyobrazení konkrétních poprav zejména ve starším období převážně martyrii některého z křesťanských světců. Je zde přitom obvykle zobrazen běžný bojový meč, odpovídající typově době zhotovení vyobrazení (viz obr. č. 1, 2, 3 a 6). V některých případech je však vyobrazena zbraň orientálních forem či zbraň méně obvyklá, jako je tesák či šavle (viz obr. č. 4 a 5). V tomto případě však je jejich vyobrazení s největší pravděpodobností výsledkem snahy autorů o zobrazení pohanského charakteru kata, usmrcujícího křesťanského světce (obr. č. 5). Překvapivě to přitom odpovídá skutečnosti – mimo jiné právě v arabských zemích byla místo meče užívána k výkonu trestu šavle.

Konec evropských katovských mečů je způsoben osvíceným humanismem 2. poloviny 18. století, kdy dochází k postupnému přechodu na jiné, „humánnější“ formy tresty smrti. Jistým symbolem těchto změn je rok 1792, kdy byla ve Francii zavedena gilotina.

V současné době je relativně velký problém s rozeznáním pravých a falešných katovských mečů. K dochovaným mečům se obvykle váže jen málo archivních pramenů. V důsledku toho, pokud o tom nevypovídají nápisy či vyobrazení na nich samotných, stojíme často před problémem určit, odkud vlastně daný meč pochází a katy kterého hrdelního soudu byl využíván. Je to zejména v důsledku jejich jisté „atraktivnosti“, díky které od 18. a zejména v 19. století, řada z nich prošla různými soukromými sbírkami, často bez ověřitelné tradice původu. Pod označením katovské či popravčí se tak ve sbírkách muzeí i soukromníků nacházejí

[18] K němu M. Trzciński, Miecz…, s. 76, s. 79, obr. 44.
[19] Viz např. M. Trzciński, Miecz…, s. 76.
[20] M. Trzciński, Miecz…, s. 73–74.

velmi různorodé typy mečů, přičemž řada z nich je sice tradicí za katovské považována, ale postrádá jejich charakteristické znaky. Situaci ještě komplikuje skutečnost, že zejména v období historismu a romantismu 19. století byla vyrobena řada kopií či vysloveně falsifikátů katovských mečů, které jsou pak jako pravé často presentovány dodnes. Bohužel jen u malého procenta katovských mečů jsme schopni rekonstruovat řadu jejich majitelů tak, abychom mohli přesvědčivě doložit jejich původ či alespoň cestu, jakou se do sbírek dostaly a tak prověřit jejich pravost.

POPIS K OBRÁZKŮM:

01 – poprava – setnutí mečem, iluminace, 14. století

02 – poprava – setnutí mečem, iluminace, Schilling Spiezer Chronik, 16. století

03 – poprava – poprava Theobalda, kapitána Brescie v roce 1311, iluminace, Codex Balduini Trevirensis, 1330–1340

04 – poprava – setnutí tesákem a vpletení do kola, Darmstadt, 16. století

05 – poprava – setnutí tesákem, sv. Barbora, Lucas Cranach, 16. století

06 – poprava mečem, 14. století, rekonstrukce, SHŠ Invictum Plzeň, hrad Kost, 2011

07 – katovský meč, 16. století, Musée militaire vaudois, Château de Morges

08 – katovský meč, 17. století, gravírované vyobrazení *Justiti*, Erfurt Stadtmuseum

09 – katovský meč, 17. století, gravírované vyobrazení *Prudenti*, Erfurt Stadtmuseum

PRŮVODCE PO BRNĚNSKÝCH VĚZNICÍCH

KAREL SCHELLE[1]

1. POČÁTKY BRNĚNSKÉHO MĚSTSKÉHO VĚZEŇSTVÍ

Středověké věznice měly poněkud jiné poslání jako věznice v novověku. Souvisí to s charakterem trestního práva, které trest považovalo výlučně za pomstu za spáchaný delikt. Tzv. výchovný charakter trestu byl pojem zcela neznámý a tak trest odnětí svobody vykonávaný ve věznicích neměl v katalogu středověkých trestů své místo. Pochopitelně zde byly zejména ekonomické důvody. Hlídání vězňů a jejich obživa byla finančně náročná a tak bylo ekonomicky výhodnější vězně buď zcela fyzicky zlikvidovat – popravit nebo použít různé mrzačící tresty, které ve svém důsledku měly i větší efekt než věznění zločinců. Proto vězení se spíše výjimečně používalo zejména u šlechty. Pro městské a poddanské obyvatelstvo věznice (šatlavy) sloužily většinou jen jako, dnes bychom řekli, vazební věznice, tedy pro zajištění zločinců než bude vykonána poprava nebo jiný druh fyzického trestu.

To je pravděpodobně hlavní důvod, proč o nejstarším brněnském vězeňství toho moc nevíme. Pravděpodobně první zmínky (alespoň uváděné v dostupné literatuře) jsou až z 15. století a jsou spojeny s brněnskou radnicí (dnes nazývanou Starou radnicí) v jejichž prostorách se městská věznice nacházela.[2] Víme jen to, že byla z režných cihel.

2. VĚZENÍ NA ŠPILBERKU

Nesporně neznámější brněnskou věznicí je vězení na Špilberku. Část pevnosti sloužila jako vězení už od vybudování původně gotického hradu. Šlo pouze o pevnostní vězení. Známou

[1] Doc. JUDr. Karel Schelle, právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

[2] Dřímal, Jaroslav (edd.): Dějiny města Brna 1. Brno 1969.

etapou je období pobělohorské, kdy je Špilberk spojen s vězněním moravské šlechty. Tak například po porážce stavovského povstání v roce 1620 byli na Špilberku několik let vězněni jeho přední moravští účastníci. Od poslední čtvrtiny 17. století do počátku 80. let 18. století zde bylo vězněno také několik vojenských osobností, např. rakouští generálové Bonneval a Wallis či proslulý plukovník pandurů Franz Trenck, který na Špilberku zemřel v roce 1749.

K zásadní změně v pojímání trestu došlo za vlády Josefa II., jenž vydává svůj trestní zákoník zvaný Všeobecný zákoník o zločinech a způsobu jejich trestání z roku 1787. Ve vztahu k trestům se zde poprvé objevuje snaha prosadit nápravnou funkci trestu a zachovat umírněnost mezi zločinem as trestem. A tak z trestního práva mizí kruté středověké likvidační nebo mrzačící tresty a začínajíc se uplatňovat tresty spojené s odnětím svobody. A tím je posílena funkce věznic.

V souvislosti s chystanou změnou v trestním právu proto roku 1783 rozhodl císař Josef II. o přeměně věznice na Špilberku na civilní věznici pro nejtěžší zločince. Byli sem posíláni těžcí kriminálníci, tedy vrazi, loupežníci nebo padělatelé peněz. A později také političtí vězni. Kromě starší vězeňské budovy bylo přebudováno horní patro severních kasemat (Josefínský trakt). Po dokončení sem byli přesunuti první vězni v červnu 1784. V prosinci 1784 pak byl proveden další císařův příkaz, aby do nejhorších kasemat v dolním patře byli vsazeni zločinci odsouzení na doživotí. Proto zde bylo postupně vytvořeno 29 jednotlivých kobek, sbitých ze silných trámů i prken, k nimž byli vězňové trvale přikováni. V druhé polovině roku 1785 bylo na vězení upraveno i horní patro jižních kasemat, které však začal využívat až Josefův nástupce Leopold II. (Leopoldův trakt).

Leopold však v květnu 1790 zrušil celé vězení doživotně odsouzených v dolních kasematech včetně trestu přikování a zavedl i další zmírnění pro všechny odsouzence. Horní patro kasemat nadále sloužilo jako vězení až do počátku 30. let 19. století.

Od konce 18. století se v nadzemních prostorách špilberské pevnosti začínají objevovat i „političtí“ vězni, např. francouzský revolucionář Jean B. Drouet, uherský jakobín a spisovatel Ferenc Kazinczy, později italský vlastenec a básník Silvio Pellico, který svou knihou „Mé žaláře“ proslavil špilberské vězení po celé Evropě. Proslula jako obávané vězení a „žalář národů“

Od 10. června 1841 do 29. května 1855 byl na Špilberku uvězněn mimo jiné vězeň č. 1042, vlastním jménem Václav Babinský. Po zrušení špilberské trestnice byl přemístěn do Kartouz u Jičína, kde si odpykal zbytek dvacetiletého trestu.

Správa rakouských věznic už od roku 1848 protestovala, že je Špilberk ve velmi špatném stavu. V roce 1855 pak císař František Josef I. špilberskou věznici zrušil a její prostory se přeměnily na vojenská kasárna, kterými zůstaly dalších sto let. Stěhování vězňů začalo v témže roce převozem žen do trestnice ve Valašském Meziříčí. Ti poslední, kteří pracovali na vyklíze-

ní, byli přemístěni na Cejl. Dne 13. února 1858 opustili zdi někdejšího královského hradu poslední vězni.

Pro vězeňské účely začaly, byly prostory na Špilberku využívány jen ojediněle. Za první světové války zde kromě vojáků byli vězněni i civilní odpůrci rakouského režimu. V prvním roce nacistické okupace Československa zde našlo vězení (a někteří i smrt) několik tisíc českých vlastenců. Německá armáda provedla v letech 1939 - 1941 na Špilberku rozsáhlé úpravy a vytvořila kasárna v romanticko-historizujícím duchu tehdejší velkoněmecké ideologie.[3]

3. VĚZNICE NA CEJLU[4]

Počátky budovy dnes již bývalé věznice na Cejlu č. p. 71 se datuje od vydání dvorského dekretu ze 4. srpna 1770, který přikazoval zřídit pro celou Moravu jednu káznici (moravsko-slezskou provinční věznici) v Brně na Cejlu. Arnošt Kryštof hrabě von Kaunic položil základní kámen káznici a robotárně na Cejlu 20. července 1772. V letech 1772 – 1776 byla stavba provedena. Již v roce 1779 vysvětil brněnský biskup M. F. Chorinský z Ledské vězeňskou kapli Nanebevstoupení Panny Marie.

Krátce po dostavbě však budova sloužila jinému účelu. V roce 1778 byla totiž do Brna přemístěna Stavovská akademie z Olomouce a z tohoto důvodu bylo 147 sirotků z brněnské jezuitské koleje přemístěno do nové budovy na Cejlu. Josef II. sirotčinec v roce 1784 zrušil a budova byla vrácena svému původnímu účelu – káznici. V letech 1786-1855 byli do této káznice umísťováni vězni odsouzení za méně závažné trestné činy. V prvních letech se počet vězněných pohyboval v rozmezí 30 až 40 osob, až po roce 1790 jejich počet výrazněji stoupl. Celkový stav vězňů v káznici v dubnu roku 1797 byl 335 hlav, a to mužů i žen dohromady.

Po bitvě u Slavkova byl v trestnici zřízen špitál pro rakouské vojáky. K přestavbě rozlehlého komplexu došlo mezi léty 1843 - 1844.

Na počátku 20. století proběhla rekonstrukce budovy trestního soudu a věznice. Od roku 1904 měla být budova soudu rozšířena o jednopatrový přístavek a úřední dům.

O dění ve věznici v období mezi válkami se bohužel dochovalo jen velmi málo informací. Důležitým pramenem o tomto období je brožura „Vězeňství v Československé republice“ z

[3] Podrobněji k tomu Franěk, O. – Toman, O.: *Špilberk.* Brno 1968; Vaněk, J.*: Hrad Špilberk. Brno, Fotep 2001;* Umannová, D.: *Podoby hradu Špilberk. Brno*, Muzeum města Brna 2008; Vaněk, J.*: Kasematy Špilberk: Barokní pevnostní stavba a vězení: Expozice Muzea města Brna 1992.* Brno, Muzeum města Brna 1992; Koláček, L. Y.: *Osudy hradu Špilberku, jeho pánů a vězňů*. Třebíč, Akcent, 2005.

[4] Čerpáno především z diplomové práce Hany Frišaufové: *Věznice na Cejlu č. 71 v Brně*¸ Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Brno 2011.

roku 1930, kde byly publikovány především statistické údaje o věznici na Cejlu z let 1926-1929. V období I. republiky patřila cejlská věznice pod brněnský krajský soud, který také sídlil v budově věznice.

Ve věznicích krajských soudů si zatčení odpykávali vazbu a tresty do jednoho roku, udělené krajským soudem. Nacházela se zde oddělení pro ženy, muže a mladistvé, ti mohli být odsouzeni maximálně na půl roku. Věznice krajských soudů se podle obsazenosti dělily na tři typy.

Kapacita věznice za I. republiky stále nevyhovovala potřebám soudu, a proto trpěla neustálým přeplněním. Ze zprávy z roku 1920 vyplývá, že průměrný počet vězňů byl v tomto roce 500 osob.

Německá okupační moc si na Cejlu zabrala pro své účely pouze část budovy, a to první patro zadního traktu, tedy asi 16 až 20 místností. Zbytek zůstal českému krajskému trestnímu soudu, kde pracovali jen čeští dozorci a podmínky zde byly mnohem mírnější. Společná byla vězeňská kuchyně, určená pouze pro vězně.

Po osvobození se prvními novými vězni stali především Němci, vězni policejní věznice, která byla zničena bombardováním, a vězni vojenští. Skupiny policejních a vojenských vězňů budovu postupně opustily do konce roku 1945.

Po druhé světové válce zde byly vězněny a popraveny osoby odsouzené podle tzv. velkého retribučního dekretu.

Po roce 1948 byli do věznice umísťováni také političtí vězni. Dokonce zde byli někteří i popraveni, paradoxně na stejné šibenici jako nacističtí zločinci.

V podstatě již velmi brzy po dostavbě přestala věznice dostačovat svým účelům a tak v roce 1956 kolaudací nově vybudované vazební věznice v Brně - Bohunicích věznice na Cejlu končí.

4. VĚZNICE V BOHUNICÍCH

Věznice v Bohunicích byla postavena roku 1956, je profilována zejména jako vazební věznice. V rámci výkonu vazby bylo zřízeno oddělení se zmírněným režimem a oddělení vazby pro mladistvé odsouzené.

Výkon trestu odnětí svobody zde vykonávají odsouzení se zařazením do věznice s dozorem a všichni jsou zaměstnáni v režii věznice s kapacitou 93 míst. Vedle těchto trvale umístěných vězňů se sem rovněž umisťují vězňové na přechodnou dobu (nástupy do výkonu trestu,

eskorty k jiným soudům apod.). Ve Vazební věznici Brno je také oddělení pro výkon trestu odnětí svobody s ostrahou. Kapacitu má 10 míst a je určeno pro vězně studující VŠ.

V roce 1997 v objektu Vazební věznice Brno zahájila provoz vězeňská nemocnice s rehabilitačním, specializovaným (interním, infekčním, jednotkou intermediální péče a oddělením následné lékařské péče) a psychiatrickým pavilonem. Od 1. ledna 2009 začal v objektu vazební věznice Brno fungovat Ústav zabezpečovací detence určený zejména pro psychicky narušené pachatele závažné trestné činnosti. Od 15. září 2005 se Vazební věznice Brno rozrostla o nový objekt v Rapoticích asi 30 km západně od Brna.

LITERATURA

BAJCURA Lubomír: Nástin periodizace dějin vězeňství v českých zemích v letech 1945-1969. In. České vězeňství, r. 6, 1999, č. 2-3.

DŘÍMAL, Jaroslav (edd.): Dějiny města Brna 1. Brno 1969.

DŘÍMAL, Jaroslav (edd.): Dějiny města Brna 2. Brno 1973.

Fašistické koncentrační tábory a věznice na území Československa za druhé světové války. Praha 1964.

FRANĚK, Otakar – TOMAN: Oldřich: Špilberk. Brno 1968.

HABŘINA, Rajmund – ZATLOUKAL, Jaroslav (edd): Golgata. Věčné memento brněnských žalářů. Brno 1947.

HLADÍK, Ondřej: Tajemství brněnského zvonu. In. České vězenství 3/2004, r. 12, s. 22.

JANÁK, Dušan: Kapitoly o československém vězeňství 1945-1955. Opava 2002.

MENŠÍKOVÁ, Miroslava: Špilberk v době nacistické okupace. In. Morava v boji proti fašismu. Brno 1987.

NEDBÁLEK, František: Charakteristika nacistických věznic a táborů v době okupace na území země moravskoslezské. Brno 1984.

UHLÍŘ, Dušan (přel.): Život v brněnských věznicích před 140 lety. In Forum Brunense 1990, s. 148-163.

Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945-1955. Opava 2001.

Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955. Opava 2000.

DAWNE ZABYTKI PRAWA W KRAKOWIE

MARIAN MAŁECKI[1]

Jako jeden z najwcześniejszych ośrodków miejskich Kraków może poszczycić się także sporą ilością zachowanych zabytków archeologicznoprawnych. Część z nich zachowała się do chwili obecnej, część odwrotnie, zanikła, już to celowo zniszczona przez zaborców (w szczególności przez cesarza Józefa II) już to z powodu upływającego czasu.

Niniejszy szkic jest próbą przedstawienia różnorodności tematyki archeologicznoprawnej dawnej stolicy Polski, w tym ukazania bogactwa dziedzictwa kulturowego w wymiarze szeroko rozumianej kultury prawnej Krakowa i stanowi rodzaj przewodnika .

Na początek wypada wprowadzić jednak kilka spostrzeżeń natury terminologicznej. Jak wiadomo temat "archeologia prawna" wprowadził do nauki Karl von Amira w 1889 r.[2], zaś jego uczeń Kladiusz von Schverin opublikował pierwszą pracę syntetyczną na ten temat.[3] W Polsce pionierem w zakresie badań nad powyższą problematyką stał się profesor Witold Maisel z Poznania. Wydał on dwie fundamentalne prace na ten temat: "Archeologię prawną Polski" (Warszawa – Poznań 1982) oraz "Archeologię prawną Europy" (Warszawa – Poznań).

Termin archeologia prawna budzi jednak sporo wątpliwości. Chodzi w szczególności o podciągnięcie pod pojęcie archeologii prawnej takich pojęć jak: stroje, sfragistyka czy obyczajowość związaną z Wymiarem Sprawiedliwości na co zwrócił uwagę Stanisław Grodziski.

Sprawy terminologiczne stanowią jednak odrębny temat badawczy wykraczający poza ramy niniejszej pracy.

Ot o zestawienie najważniejszych zabytków szeroko rozumianej kultury prawnej Krakowa:

---

[1] Marian Małecki, WPiA UJ

[2] K. Amira "Grundriss des germanischen Rechts", Strassburg 1889. O pojęciu " Rechtsärcheologie" por. s. 15 i n.

[3] K. von Schverin "Rechtsärcheologie", Berlin -Dahlem 1943.

baszta ceklarzy – stale zamieszkiwana aż do rozbiórki baszta pomocników kata i pachołków miejskich. Miała kształt kwadratowej wieży z iglicowym dachem, ozdobiona arkadami i gotyckimi laskowaniami. Na starych sztychach widoczny jest także wystający z niej komin, służący do opalania mieszkań wspomnianej służby. Jak się wydaje cała baszta była raczej dostosowana do potrzeb mieszkaniowych niż do celów obronnych, czego przykładem są także okna mieszkalne, a nie strzelnicze otwory. W XVIII w. Dobudowano do niej szaniec artyleryjski, ale wydłużony czas jego budowy nałożył się z procesem wyburzania baszty. Zaniechano więc jego dalszej budowy. W pobliżu baszty znajdował się średniowieczny wodociąg "Rurmus", którym drewnianymi rurami przekazywano wodę miastu. Niestety, w czasie oblężenia, podczas tzw. "Potopu" szwedzkiego (1655- 1660) został zniszczony.

pręgierz – zwany "piłatem", znajdował się naprzeciwko pałacu Krzysztofory na rynku, pośrodku pomiędzy ul. Szewską a Szczepańską, a wykonany był z piaskowca. Najstarsze jego ikonograficzne przedstawienie pochodzi z mapy rynku krakowskiego z 1669 r., choć sam pręgierz wykonano jeszcze w XVI stuleciu. Przedstawiony jest w postaci słupa usadowionego na środku okrągłej platformy, do którego prowadziły dwa schody. Umiejscowiony został naprzeciwko Pałacu Spiskiego. Jego ikonograficzne przedstawienie znalazło się także na gwaszu poświęconym przysiędze Kościuszki na rynku krakowskim 24 marca 1794 r. autorstwa M. Stachowicza. Pręgierz znajdował się na przeciwko kramów z towarami spożywczymi. Na początku 1796 r. miejscowa administracja zaborcza pod pretekstem upiększania rynku postanowiła zmodernizować tenże rynek poprzez rozbiórkę wielu jego urządzeń, w tym także pręgierza. Został on ostatecznie rozebrany w 1820 r. i przeniesiony na cmentarz do Mydlnik, gdzie stanowił element słupowy statuy maryjnej. Na szczęście sekretarz Senatu Rzeczypospolitej Krakowskiej – Wincenty Darowski zakupił wtedy resztki pręgierza i będąc właścicielem Mydlnik przekazał je na cokół. Krakowski pręgierz pełnił funkcje karne, stąd wyrzucano z miasta banitów, gnając ich ul. Sławkowską, przez tamtejszą bramę w stronę Długiej i poza miasto aż na tzw. Pędzichów, gdzie stała miejska szubienica. W 1625 r. stanął pod nim drukarz Jędrzej Piotrowczyk za opublikowanie trzech broszur broniących Akademię Krakowską przez Jezuitami. Ostatnia publiczna egzekucja pod pręgierzem miała miejsce w 1794 r. na księdzu Macieju Dziewońskim, skazanym za zdradę (dostarczenie Rosjanom polskiego planu obozu pod Bosutowem). Obecnie pręgierz znajduje się obok domu nr 200 we wschodniej części wsi Mydlniki.

cmentarz skazanych – jego powstanie wiąże się z osobą rajcy Andrzeja Wierzynka, który w 1406 r. został przyłapany na defraudacji sporej kwoty z kasy miejskiej. Z przywiązanymi do karku woreczkami pieniędzy ławnicy zaprowadzili go przed sąd ławy, gdzie zapadł wyrok skazujący. Po ścięciu rajcy jego ciało wyniesiono wraz z trumną ul. Sienną za Bramę Nową i pochowano w nie poświęconej ziemi. Na tyłach klasztoru dominikanów, w miejscu feralnego pochówku rodzina Wierzynków, a konkretnie syn zmarłego - Mikołaj wzniósł w latach: 1429

– 1432 kościół pod wezwaniem św. Gertrudy (dziś już nieistniejący, zniszczony w czasie "Potopu" szwedzkiego, choć w późniejszym czasie, w 1666 r. odbudowany[4]). W 1679 r. biskup krakowski Trzebicki ufundował tutaj szpital dla umysłowo chorych. Kościół spłonął ponownie podczas konfederacji barskiej, niemniej znowu został odbudowany w 1778 r. W 1810 r. znajdował się już w stanie grożącym katastrofą budowlaną, więc zamknięto go, a ostatecznie w 1822 r. rozebrano. Zbudowany w formie kwadratu posiadał prostokątne prezbiterium z absydą i sygnaturką na dachu. Cmentarz został zniesiony dopiero w 1822 r. Pochowano na nim także ostatnią ofiarę krakowskiego Wymiaru Sprawiedliwości – zdrajcę z czasów insurekcji kościuszkowskiej - ks. Macieja Dziewońskiego, uznanego za szpiega rosyjskiego.

miejsca sejmów – w Krakowie odbywały się z reguły sejmy koronacyjne, i to również po przeniesieniu stolicy do Warszawy. Sama koronacja odbywała się w katedrze, zaś sejm zbierał się w izbach senatorskiej i poselskiej. Także tu zbierało się Zgromadzenie Reprezentantów Rzeczypospolitej Krakowskiej od 1818 r. do likwidacji czyli do1846 r. W 1587 r. wyjątkowo zamiast Korczyna na zamku krakowskim odbył się też sejmik ziemski prowincjonalny (generalny) dla Małopolski. Także tu obradował w roku 1618 sejmik województwa krakowskiego, choć normalnie zbierał się w Proszowicach.

miejsce obrad synodów kościelnych- to katedra wawelska, gdzie odbyły się tu cztery synody kościelne . Była tu także siedziba biskupstwa krakowskiego, erygowanego przez papieża Sylwestra II w 999 r., a zatwierdzona przez cesarza Ottona III w 1000 r. na zjeździe w Gnieźnie.

Wawel – miejsce będące siedzibą kanclerza koronnego podskarbiego koronnego, marszałka i ich zastępców, oraz hetmana nadwornego. Tu mieściła się także siedziba kasztelana, wielkorządcy krakowskiego, wojewody. Zarówno wojewoda jak i kasztelan krakowski nie należeli jednak do dworu królewskiego. Na Wawelu rozróżniano "gmachy niskie", to znaczy przeznaczone w dolnych kondygnacjach na działalność urzędniczą, gmachy średnie czyli na I piętrze, gdzie mieściła się siedziba i apartamenty króla, oraz gmachy wyższe, gdzie mieściła się siedziba senatu, sejmu, miejsce przyjmowania poselstw. Na terenie zamku odbywały się też posiedzenia rady królewskiej i sądowe, w niektórych wieżach mieściły się więzienia. Na zamku przechowywano insygnia władzy królewskiej (wyjątkowo w czasie "Potopu" przewieziono je do zamku w Lubowli na Spiszu, w 1704 r. przesłano na koronację Stanisława Leszczyńskiego do Warszawy, tak samo w 1764 r. na koronację Stanisława Augusta Poniatowskiego). Archiwum koronne przewieziono do Warszawy w 1765 r. Zamek wawelski był też siedzibą sądów wyższych prawa niemieckiego.

[4] Dziesięć lat później kościół konsekrował biskup Mikołaj Oborski.

Latarnia umarłych – zachowały się co najmniej dwa takie zabytki. Pierwsza latarnia umarłych znajdowała się przed kościołem pod wezwaniem św. Walentego, gdzie pod nią odbywała się spowiedź. Obecnie została przeniesiona na plac kościelny kościoła pod wezwaniem św. Mikołaja przy ul. Mikołajskiej. Przy dzisiejszej ul. Słowiańskiej i wylocie ul. Pędzichów na Kleparzu znajdował się kościół pod wezwaniem św. Walentego do którego przylegał szpitali przeznaczony dla trędowatych. Wzmiankowano go po raz pierwszy w 1441 r. Właśnie w tym miejscu opiekowano się trędowatymi. Przed wejściem na teren szpitala umieszczono wspomnianą latarnię umarłych, której celem było ostrzeżenie zwykłych mieszkańców przed grożącym im niebezpieczeństwem zarażenia się trądem. Miejsce to na swój sposób było pechowe, gdyż wspomniany kościół już w 1528 r. spłonął, zaś odbudowano go stosując tzw. "mur pruski". Jednak w czasie najazdu Szwedów w 1655 r. świątynia po raz kolejny ucierpiała, stąd mieszczanin kleparski – Tomasz Olszowski począł od 1661 r. wznosić świątynię murowaną. Kościół został jednak zniszczony w czasie konfederacji barskiej. Po raz kolejny odbudowany został na początku 1818 r. sprzedany na rozbiórkę. Latarnię umarłych przeniesiono więc na plac kościelny przy kościele św. Mikołaja.

Drugi taki zabytek znajduje się za kompleksem Hotelu Garnizonowego – tzw. "Hotelu Royal". Stała ona przypuszczalnie obok kościoła pod wezwaniem św. Sebastiana, który tak jak kościółek kleparski także był połączony ze szpitalikiem. Leczono tu osoby cierpiące na dolegliwości weneryczne. Kompleks szpitala jak i kościół wzniesiono już w 1528 r., jednak huragan mający miejsce nad Krakowem w 1793 r. zniszczył kościół a brakowało pieniędzy na jego odbudowę. Grożącą zawaleniem budowlę Senat Wolnego Miasta Krakowa zburzył, zaś chorych przeniósł do szpitala św. Ducha. Pozostałością po tym kościele jest ul. św. Sebastiana.

miejsca wykonywania kary śmierci

- spalenie na stosie -było wykonywane naprzeciwko wejścia głównego do Kościoła Mariackiego (tak w 1539 r. i w 1588 r.); wyjątkowo także na Salwatorze, nad Wisłą.

Przykłady :

Wyrok w sprawie z 1539 r. dotyczący kobiety – Katarzyny z Zalaszkowskich Wajglowej, żony rajcy miejskiego i złotnika Melchiora Wajgla brzmiał: "Katarzyna Malcherowa, rajczyni krakowska, przez żydy zmamiona, chrześcijańską wiarą wzgardziła, a częścią jej też to przyszło z skażenia głowy albo rozpaczy, bo się o wszystko prawowała rada. A gdy jej od obłędu odwieść nie mnożono, osądzona jest przez Piotra Gamrata, biskupa krakowskiego na śmierć, na którą szła tak śmiele jak na wesele, spalona pośród rynku krakowskiego".

W 1588 r. spalono na stosie mężczyznę niejakiego Zakrzewskiego, który miał 1 lipca tego roku ranić ministranta i samego księdza odprawiającego mszę i sprofanować hostie, "a przecie na to przyszło, że dnia 1 miesiąca lipca, w piątek za długimi rozmysłami, o godzinie 10.00

na całym zegarze przed kościołem Panny Marie, w rynku krakowskim spalony ten Zakrzewski".

- kara śmierci, także przez ścięcie naprzeciwko Kamienicy Szarej na rynku[5], na dziedzińcu ratuszowym, a także przy wejściu do miasta od strony ul. Floriańskiej, wyroki śmierci wykonywano też przy pręgierzu na rynku, zaś szlachtę ścinano na Wawelu, bo tam mieścił się dla niej sąd grodzki; można było także ściąć w miejscu popełnienia przestępstwa.[6]
- powieszenie wykonywano przy ul. Pędzichów, na miejskiej szubienicy.
- dla Kazimierza szubienica mieściła się na Krzemionkach, tam wykonywano też niektóre kwalifikowane kary śmierci, np. na Aleksandrze Kostce Napierskim, którego wbito na pal, co obrazował wiersz towarzysza husarskiego Wespazjana Kochowskiego: "Nie wiem, co to za nowy kucharz się pojawił, miasto pieczeni, Kostkę nam na rożen wprawił".

szubienica – zaznaczona została na tzw. planie kołłątajowskim, mniej więcej w miejscu, gdzie dziś znajduje się zakład Helzlów, gdzieś przy końcu ul. Pędzichów. Skazańcy szli na nią z rynku przez ulice: Sławkowską, Długą i na tzw. Pędzichów. Ta ostatnia ulica to pozostałość po siole, które w źródłach określane jest jako część Kleparza: "Pendzichow in Kleparz".[7]

Krakowska murowana szubienica znajdowała się w okolicy miejsca, gdzie dziś stoi budynek ZUS na skrzyżowaniu Helclów i Pędzichowa Szubienicę zlikwidowali – w duchu józefinizmu – Austriacy w 1796 r.

Inne miejsce, gdzie wieszano więźniów w czasach austriackich to ul. Kanonicza, gdzie znajdowały się właśnie we wspomnianych czasach austriackich: komendy policji, sądy i więzienia. Na podwórku domu należącego dziś do politechniki wykonywano kary śmierci przez powieszenie. Zachowało się , zamurowane dziś przejście, którym prowadzono skazańców oraz miejsce po szafocie (dziś jest tu trawnik).

insygnia władzy królewskiej

-włócznia św. Maurycego – wg tradycji została przekazana przez Ottona III podczas zjazdu gnieźnieńskiego Bolesławowi Chrobremu wraz z gwoździem Męki Pańskiej. Podobnych

---

[5] Miejsce to uważane było za hańbiące, a pewnym reliktem pogardy do tego miejsca może być fakt, iż mimo wystawienia tam pomnika A. Mickiewicza handlowano tam jeszcze pod koniec XIX i na początku XX w. służbą domową. (nazywano ów proceder "targ na sługi"). Służące posiadały "książeczkę pracy", w której w trzech rubrykach wpisywano dane jak: "wierna, pilna, obyczajna" .

[6] Pierwszą karę ścięcia wykonano w Krakowie w 1395 r. , a wykonano ją na nietypowej osobie, bo sędzi grodzkim Spytku z Dytrychowa za gwałt i nadużycia władzy.

[7] Pędzichów w XV w. należał do zakonu duchaków.

włóczni posiadał cesarz kilka, jedną z nich miał wręczyć także królowi Węgier Stefanowi Wielkiemu. W XIV w. pozostawiano ją w katedrze wawelskiej, a jak zanotował Marcin Kromer umieszczona była w ołtarzu głównym, tam gdzie biskup siada. Jest to najstarsze polskie insygnium władzy. Trumienne insygnia władzy królowej Jadwigi zachowały się w katedrze wawelskiej przy grobie świętej. Podobnie na Wawelu zachowała się trumienna korona króla Kazimierza Wielkiego.

narzędzia tortur – znajdują się w Domu Jana Matejki. W 1873 r. podczas remontu znaleziono te narzędzia w podziemiach ratusza. Przeznczono je do zniszczenia, ale odkupił je Jan Matejko. Wśród tych narzędzi jest: knebel na usta, topór katowski, kajdany, kuny i tzw. „hiszpański but" do miażdżenia stawów.

inne kary stosowane w Krakowie

- **klątwa kościeln**a – najstarszą w Polsce karę klątwy rzucił w Polsce biskup krakowski Stanisław ze Szczepanowa za co został skazany na dziedzińcu zamku wawelskiego na karę obcięcia członków (truncatio). Obrzęd rzucenia klątwy odbywał się w kościele u stóp ołtarza przy palących się świecach, intonowaniu psalmów i biciu w dzwony. Treść klątwy była następująca: "Niech będzie przeklęty tak, iż w nim zdrowego członka nie pozostanie, od wierzchu głowy aż do stopy nożnej. Niech wypłyną wnętrzności jego, a ciało niech robactwo toczy. (-) Niechaj na ostatnim sądzie przeklęty będzie z diabłem i anioły jego i na wieki niechaj zginie, jeśli się nie opamięta".
- **Chłosta** -wykonywana była z reguły przy pręgierzu, ale były od tego wyjątki. Jeszcze w czasach Rzeczpospolitej Krakowskiej 15 kijów wymierzono publicznie pod Wieżą Ratuszową i cukiernią Wielanda - synowi rajcy kantonalnego z Graűbinden, Szwajcarowi Janowi Wazonowi. Miał on jako czeladnik cukierniczy, podczas balu, wejść w ostry spór z gen. Pawłem Grabowskim, w wyniku czego doszło do rękoczynów. Senat Rządzący miał wówczas wydać wspomniany wyrok. Mimo dodatkowego orzeczenia deportacji do miejsca urodzenia Wazon opuścił Kraków wcześniej. Skutkiem niejako ubocznym wspomnianego zdarzenia miało być powstanie w Krakowie dwóch wzajemnie zwalczających się stronnictw, "... które aż do 1931 r. w nieustającej ze sobą walce pozostawały".
- **obowiązek pracy-** kara dość często orzekana w XIX w. ze względu na jej indywidualno -prewencyjny charakter. Bardzo często wykonywano ją w formie pracy przy urządzeniach miejskich, a także przy oczyszczaniu miasta. Zachowała się dość zabawna informacja z 1834 r., kiedy to karę tę orzeczono wobec niejakiego Anastazego Podgórskiego, który udając hrabiego został skazany najpierw za potwarz na banicję z miasta, potem jednak zawrócono go i skazano na więzienie. W czasie od-

czytywania wyroku stał na rusztowaniu naprzeciwko Sukiennic od strony ul. Brackiej, z kajdanami i wyrokiem zawieszonym na szyi, ale już jako więzień zamiatając ulice podbiegał pod powozy wysiadających dam i wysadzał przerażone kobiety.

- **kara chłosty na odwachu** – wykonywana była na dziedzińcu odwachu, na rynku. Miała charakter niepubliczny, zatem niehańbiący – w 1836 r. skazano mieszkańca Krakowa na tę karę za obrazę austriackiego żołnierza, stojącego na warcie "pod Baranami", gdzie rezydował gen. Kaufmann.

Kuny – dwa wrzeciądze żelazne do zawieszania na szyi skazanego zachowały się przy bocznym wejściu do kościoła Mariackiego.

Izba przemysłowo – handlowa – znajdowała się przy ul. Długiej 1 (obecnie siedziba Towarzystwa Literackiego). Została zaprojektowana przez Franciszka Mączyńskiego i Tadeusza Stryjeńskiego w latach: 1904 – 1906. Uwagę zwraca sala mehofferowska, znajdująca się na I piętrze, ze słynnymi obrazami Józefa Mehoffera. W klatce schodowej umieszczono witraże – projektu Franciszka Mączyńskiego, ukazujące alegorię przemysłu i handlu.

dom kata – zasadniczo chodzi o tzw. basztę katowską, o której wiadomo, iż posiadała renesansową attykę, w której umieszczono herby miasta, zaś w elewacji frontowej postaci lwich głów. Baszta po remoncie w 1601 r. otrzymała narożne skarpy. Posiadała iglicowy dach, stąd sugestia, że w XVI w. po prostu ją tylko przebudowano (gzyms i renesansowa attyka), a ona sama istniała wcześniej. Stała u wylotu dzisiejszej ul. św. Marka (dawnej ul. Rogackiej). Mieściło się tu mieszkanie krakowskiego kata. Miał on obowiązek oczyszczania fosy miejskiej na odcinku od wylotu ul. Sławkowskiej po ul. Szczepańską. Nazwę "Baszta Katowska" nadał jednak temu miejscu dopiero Ambroży Grabowski.

powięzienny budynek klasztoru św. Michała – był powiązany systemem obronnym z Wawelem, w podziemiach znajdują się powiązane z Wawelem kilkukondygnacyjne budowle obronne. Aż do XVIII w. Teren ten (jak zresztą Planty) otoczony był mokradłami.

dwór opata tynieckiego – miał się wg dokumentu z 1482 r. znajdować w pobliżu domu kanonicznego dziekana katedry krakowskiej przy ul. Kanoniczej.

kaplica złoczyńców – boczna kaplica znajdująca się po lewej stronie głównego wejścia do Kościoła Mariackiego. Miejsce, w którym spędzali ostatnie chwile skazani na śmierć i gdzie korzystali z pomocy duszpasterskiej księży pracujących w parafii mariackiej. Po nocy spędzonej w kaplicy rankiem wyprowadzano ich w asyście duchownych na miejsce kaźni, znajdujące się zresztą nieopodal – naprzeciwko kościoła lub naprzeciw Kamienicy Szarej. W środku kaplicy znajduje się barokowy ołtarz z XVII w. z przedstawieniem św. Antoniego. W dniu egzekucji bił dzwon zawieszony na wieży niższej mariackiej bazyliki.

nóż oszelmowania – właściwie jest to kopia, co jakiś czas wykonywana od nowa, z uwagi na osobliwe kradzieże tego "zabytku". Zawieszony jest w "krzyżu" Sukiennic, a służył do "oszelmowania" czyli wykonania kary okaleczenia za drobne przestępstwa (w tym drobne kradzieże). Legenda związana z tym przedmiotem mówi jednak o zabójstwie , jakiego dokonał jeden z braci budujących Kościół Mariacki na swoim bracie. Był zazdrosny o wybudowanie przez niego wyższej wieży Kościoła Mariackiego.

Sukiennice – powstały w XIII wieku przebudowane w wieku XVI, oprócz swego handlowego przeznaczenia, miały również funkcje reprezentacyjne. Urządzano tu liczne bale a nawet złożono cesarzowi Franciszkowi Józefowi I hołd lenny w 1880 roku. Uroczystości w Sukiennicach uświetniali w przeszłości m.in. Stanisław August Poniatowski (1787), Książę Józef Poniatowski (1809) oraz Książę Warszawski Fryderyk August Wettin (1810). Na cześć wspomnianych gości w Sukiennicach odbywały się wówczas bale.

miejsce hołdownicze – jest to niewielka część rynku u wylotu ul. Brackiej naprzeciwko domu o numerze 21, zwanego Kamienicą Pod Ewangelistami albo Waxmanowską, Bolepinowską, Lanckorońskich, gdzie zasiadali królowie polscy i siedząc na tronie ("na majestacie") odbierali hołdy, przede wszystkim miasta Krakowa. Stąd miejsce to nazywano: "Na Majestacie", czy "Na Goldzie". Królowie zasiadali na drewnianym podwyższeniu, które nazywano "Theatrum". Dziś, choć nie do końca dokładnie, miejsce to wyznacza tablica "Hołdu Pruskiego"[8]. Wiadomo, iż pierwszy hołd złożyli w tym miejscu mieszczanie królowi Władysławowi Łokietkowi 21 stycznia 1320 r. Król miał odebrać klucze od miasta, a niezależnie od tego 1000 czerwonych złotych, przy okazji nobilitując co znaczniejszych mieszczan krakowskich. Z pewnością hołdu nie przyjmowali w Krakowie Stanisław Leszczyński jak i Stanisław August Poniatowski, koronowani w Warszawie. Inaczej wyglądało z pobytem w Krakowie Franciszka Józefa I. Jak opisywał jego pobyt St. Cyrankiewicz: "Pieszo szedł monarcha z Pod Baranów z namiestnikiem ówczesnym hr. Alfredem Potockim bez świty między tłumem, który witał bez końca monarchę, który do sali sukiennic przechodził, w hali postał trochę pod tronem, dla niego umyślnie postawionym na wzniesieniu przy przejściu od ulicy Szewskiej, a wtedy przed nim parami w rodzaju poloneza przesunęło się krakowskie wesele i złożyło u stóp tronu chleb, sól i wielkiego kołacza". Chleb, ogromnych rozmiarów podarował monarsze hr. K. Badeni.

Ratusz . Najstarsza wzmianka o nim pochodzi z 1313 roku. Ratusz oprócz funkcji miejskich musiał spełniać również funkcje sakralne, ponieważ w 1383 roku pojawiła się informacja o nadaniu odpustów przez arcybiskupa Dymitra- legata papieskiego dla kaplicy ratuszowej.

[8] Miejsce to znajdowało się naprzeciwko ul. Brackiej, przed kamienica "Pod Ewangelistami"

W II poł. XV wieku dzięki mistrzowi Janowi z Torunia, zakończono budowę dachu i prawdopodobnie datę tę należy uznać za zakończenie budowy ratusza. Do Ratusza dobudowywano szereg budynków niekoniecznie związanych z ich ogólnomiejskim przeznaczeniem. W 1562 roku dobudowano od północy spichlerz miejski. W latach 1637-1640 nastąpiła dalsza rozbudowa ratusza. Wartym odnotowania jest umieszczenie na fryzie attyki portretów królów polskich. Obok wnętrz użytkowych ratusz posiadał reprezentacyjne sale w szczególności tzw. Izbę Pańską, w której odbywały się zebrania Rady Miejskiej oraz Izbę Ławniczą, na której ścianach umieszczono malowidła królów polskich. Na początki XIX wieku w związku z katastrofalnym stanem niektórych pomieszczeń ratuszowych, rozpoczęto ich sukcesywne wyburzanie, i tak w 1817 roku Sejm Rzeczypospolitej Krakowskiej nakazał zburzenie najpierw spichlerza, a później pozostałych części Ratusza. Proces rozbiórki zakończył się w 1820 roku. Wprawdzie postanowiono odbudować rozebraną część Ratusza, ale projekt ów nigdy nie został zrealizowany. To, co pozostało to wieża ratuszowa. Pochodzi ona z 1383 roku, chociaż jej początki datuje się nawet na koniec XIII wieku. Całość wieży nakrywał hełm gotycki, który strawił pożar w 1556 roku. Wieża paliła się także w 1680 roku. W kilka lat później odbudowano tak fundamenty wieży jak i jej zwieńczenie w postaci hełmu. Właściwą restaurację wieży ratuszowej przeprowadzono w latach 1783-1784. Przed wejściem do wieży ratuszowej umieszczono parę lwów, które pochodzą z Pałacu w Pławowicach, a które zastępują oryginalne lwy, które uległy częściowemu zniszczeniu przez działania atmosferyczne (jeden z nich zachował się w muzealnym lapidarium). Od strony południowej wieży znajduje się portal wiodący do podziemi, w których znajduje się scena teatru.

Podziemia ratusza składały się z piwnicy, którą była karczma, zwana "Piwnicą świdnicką", a to z uwagi na sprzedawane tam piwo świdnickie lub „Indyjami”, do której wejście prowadziło od strony ul. Szewskiej i Św. Jana oraz z "tortorni", czyli sali tortur. To ostatnie pomieszczenie miało zejście w dół do właściwego miejskiego więzienia, zwanego "Dorotką", przeznaczonego dla zbrodniarzy.

Z sali obrad rady miejskiej zachował się portal z XVI w. z tzw. Izby Pańskiej znajdujący się na I piętrze Wieży Ratuszowej.

Narzędzia z izby tortur częściowo uratował Jan Matejko i od tej pory znajdują się one w domu Jana Matejki przy ul. Floriańskiej.

Herb Akademii Krakowskiej – przedstawia trzy berła rektorskie. Herb znany od czasów Władysława Jagiełły. Wg Jana Brożka geneza herbu była następująca: "była za Jagiełły długa deliberacyja, coby za herb Akademii dać. Po rozmaitych mowach stanęło na tym, aby jako zacna Kapituła ma trzy korony, tak zaś Akademia miała dwoje sceptra".

porządkowi w mieście – porządek w mieście utrzymywali podlegli burgrabiemu vel hutmanowi ratuszowemu wietelnicy (zw. "circulatores") oraz pachołkowie miejscy (nie należy ich mylić ze strażą nocną zwaną "vigiles"). Podstawowym ich obowiązkiem była służba wartownicza i pełnienie funkcji policyjnych. Było ich kilkunastu, a na ich czele stał magister circulatorum. Otrzymywali za swą prace wynagrodzenie w wysokości 6 groszy. Byli uzbrojeni w tarcze, hełmy i nosili pancerze. Wśród wielu uprawnień posiadali też prawo aresztowania podejrzanego.

dwór wójta – mieścił się "na Gródku", w warownym miejscu wschodniej części Krakowa, to jest w pobliżu dzisiejszego kościółka Matki Boskiej Śnieżnej. W XIII w. Miejsce to włączono do pasa umocnień miejskich. Było to miejsce ważne, gdyż tu można było najkrótszą drogą dojść na "Mały Rynek", a droga stąd prowadziła od Krakowa po Sandomierz. W istniejącym fragmencie murów obronnych zachował się do naszych czasów ryzalit, w miejscu dawnej Bramy Rzeźniczej, wzniesionej po 1285 r. Na pocz. XIV w. mieściła się nieopodal siedziba wójta Alberta, skonfliktowanego z księciem Władysławem Łokietkiem. Została ona zburzona przez księcia Władysława, juz po stłumieniu buntu, to jest po 1312 r. W miejscu tym wzniesiono inny zameczek, zwany "gródkiem łokietkowym", znajdujący się pomiędzy Bramą Rzeźniczą a Bramą Mikołajską. To w tym miejscu znajdowała się od połowy XIV w. siedziba starostwa grodowego. Urząd starosty utworzył król Wacław II Przemyślida, panujący w Polsce w latach: 1300 – 1305 jako antidotum na coraz bardziej niewydolny system kasztelański. Później gródek należał do rodzin szlacheckich, między innymi do Tarnowskich, lecz w 1475 r. spłonął. Ci odbudowali go i przebywali aż do XVII w., kiedy przekazano budynek dominikankom.[9]

Siedziba władz biskupich – wg tradycji początkowo biskupi krakowscy rekrutowali się spośród benedyktynów tynieckich podobnie jak cała kuria biskupia, stąd silne związki biskupstwa krakowskiego z Tyńcem. Siedziba ich mieściła się na zamku wawelskim w pobliżu katedry i przy ul. Kanoniczej, później zajmowali pałac arcybiskupi naprzeciwko kościoła franciszkanów przy ul. Franciszkańskiej.

siedziba władz komunistycznych – przy ul. Tomasza 43, tzw. Dom Partii wzniesiono według projektu Ludwika Wojtyczki w okresie międzywojennym (1921) z przeznaczeniem na giełdę zbożową. W latach: 1944 – 1990 pełnił funkcję siedziby komitetu krakowskiej PZPR. Nie do końca słusznie nazywany był pierwszym krakowskim wieżowcem.[10]

Ostatni publiczny wyrok śmierci – wykonano w Krakowie podczas insurekcji kościuszkowskiej, kiedy to 31 maja 1794 r. ścięto o 10.30 na rynku przed "Szarą Kamienicą"

---

[9] W 1621 r. Anna Lubomirska przekazała zameczek od Gabriela Tarnowskiego i wykorzystując średniowieczny budulec wystawiła tam kościół i klasztor dla wspomnianych zakonnic.

[10] M. Rożek "Przewodnik...", s. 53.

rosyjskiego szpiega księdza Macieja Dziewońskiego. Powodem wydania takiego wyroku było pisanie przez nieszczęsnego księdza listów do swej siostry, która wyszła za mąż za rosyjskiego generała o nazwisku Parczewski, zawierającego dane o stacjonujących w Krakowie wojskach powstańczych. Sąd insurekcyjny dzień wcześniej wydał wyrok śmierci, orzekając wykonanie kary miecza w ciągu 24 godzin. Warto odnotować przebieg egzekucji według relacji Ambrożego Grabowskiego "Więziony był [ks. Dziewoński] w ratuszu krakowskim. W dniu egzekucji wyprowadzono go stamtąd pod strażą milicji miejskiej, tj. obywateli krakowskich złożonej, gdyż innego wojska nie było. Ks. Józef Męciński, reformat, dysponował go na śmierć i wyprowadził na plac, który był przy kościółku św. Wojciecha, naprzeciwko Szarej Kamienicy. Cały plac egzekucji otoczony był wspomnianą milicją. Ks. Dziewoński, ubrany w koszulę śmiertelną, szedł na plac egzekucji więcej umarły, niż żywy. Gdy już stanął w kole śmiertelnym, posadzono go na stołku; przystąpił kat z obnażonymi rękami, zrobił śmiertelną toaletę, podgarnąwszy w górę włosy pod szlafmycę, i w jeden moment głowa spadła. Była już przygotowana trumna czarna, z białymi liniami; w tę włożono ciało i głowę i zaraz chłopi wziąwszy trumnę na drąg, wynieśli na cmentarzyk kościoła św. Gertrudy, gdzie go pochowano, stosownie do zwyczajów, ile, że przy tym kościółku zwyczajnie grzebano ściętych". Na tym nie skończyła się kara. Kat miał wykrzyknąć: "Niech żyje Rzeczpospolita", po czym spalono nieszczęsną korespondencję.

Rynek kleparski – centrum administracyjne miasteczka o tej nazwie, dziś dzielnicy Krakowa. Rynek zajmował środek miasteczka, na który składały się dzisiejsze place: Rynek Kleparski i Plac Matejki. Miasteczko wytyczały ulice: Szlak, Ku Promnikowi czyli dzisiejsza ul. Warszawska, dalej ul. Długa i Krowia (dzisiejsza ul. św. Filipa) oraz Podwale (dziś to zasadniczo ul. Basztowa) i św. Walentego (dawna ul. Pędzichów), tam, gdzie stała szubienica miejska Krakowa.

W rynku umieszczono ratusz, wprawdzie murowany lecz z drewnianą wieżą. Pierwsza wzmianka o nim pochodzi z 1465 r. Wziąwszy pod uwagę bliskość stołecznego Krakowa Kleparz narażony był na zniszczenia wojsk oblegających dawną stolicę Polski. Sporemu zniszczeniu uległ za czasów najazdu pretendenta do tronu polskiego – arcyksięcia Maksymiliana Habsburga, spalono go w 1665 r. podczas "Potopu" szwedzkiego, czy w czasie konfederacji barskiej, ale jeszcze w 1774 r. podjęto odbudowę ratusza w formie jednopiętrowego budynku. W XIX w. ów ratusz stał się jedną z kamienic mieszczańskich, ponieważ w 1805 r. przekazano go rodzinie mieszczańskiej, potem zburzono a w to miejsce wybudowano wspomnianą kamienicę. W 1906 r. dokopano się do jego średniowiecznych fundamentów.[11] Dziś

[11] Michał Rożek "Przewodnik…", s . 15.

jego relikty znajdują się pod nr 19 Rynku Kleparskiego.[12] Ratusz był siedzibą władz samorządowych Kleparza.

Pod koniec I Rzeczypospolitej Kleparz liczył 120 budynków, niestety tylko 17 murowanych, co narazało go na liczne pożary. W sąsiedztwie ratusza kleparskiego zachowały się kościoły: św. Filipa i Jakuba, św. Floriana (gdzie początek tzw. drogi królewskiej), sw. Walentego, św. Szymona i Judy Tadeusza.

Kleparz – leżał na tzw. trakcie toruńskim prowadzącym do Torunia przez Miechów. Miasto było lokowane na prawie magdeburskim, wzorowanym na krakowskim, w 1366 r. Nie posiadał prawa składu i przywileju na wagę miejską. Słynne były w nim targi końskie. Ludność aż do końca Rzeczypospolitej nie przekraczała 1 tys. mieszkańców. Mieszkańcy zajmowali się zajęciami ubocznymi, co świadczyło o agraryzacji miasteczka (dominowało rolnictwo i warzywnictwo a także drobne rzemiosło). Organizacja samorządu miejskiego oparta była na krakowskim, choć w szczegółach różniła się nieco. Władzę wykonawczą sprawowała rada miejska, obok urzędu wójtowsko – ławniczego, typowego organu sądowniczego w mieście. Ta odrębność względem sąsiedniego Krakowa istniała aż do schyłku XVIII w. , kiedy miasto wcielono do Krakowa. W XIX w. Kleparz uzyskał dzisiejszy wygląd urbanistyczny.

jurydyki Krakowa: przylegające do Kleparza to od północy Szlak (por. dzisiejszą ulice o tej nazwie), od wschodu zabudowania wsi Prądnik (od XVII w. nazywane Wesołą), od zachodu – Biskupie, Pędzichów i Błonie

siedziby związków zawodowych – Związek Zawodowy Kolejarzy mieścił się przy ul. Warszawskiej 17, tam gdzie znajduje się dawny pałac Przeworskich. Był siedzibą związku w okresie międzywojennym.[13]

Sąd wojskowy c.k. Monarchii – mieścił się niedaleko koszar arcyksięcia Rudolfa przy ul. Montelupich. Powstał w 1880 r. jako sąd garnizonowy c.k. Monarchii wraz z Sądem Obrony Krajowej. Budynek według wzorców austriackich zaprojektował nieznany architekt austriacki. W bezpośrednim sąsiedztwie sądów znajdowały się koszary batalionu pionierów.[14]

łańcuchy miejskie- zwane łańcuchami bezpieczeństwa – spinały poprzecznie ulice w Krakowie, by utrudnić swobodne poruszanie się nieprzyjaciela na wypadek wdarcia się do miasta. Najstarsze informacje o ich stosowaniu w Krakowie pochodzą z końca XIV w. Zachowały się w różnych częściach miasta, w tym na skarpie przy kamienicy przy ul. św. Tomasza 18.

kajdany wotywne – kajdany znajdujące się w prezbiterium kościoła pod wezwaniem Matki Boskiej Świętojańskiej od Wykupu Niewolników a według tradycji złożone w charak-

[12] M. Rożek, "Przewodnik...", s. 26.
[13] M. Rożek, "Przewodnik...", s. 28.
[14] Michał Rożek "Przewodnik...", s. 29.

terze wotów za ocalenie więźnia od śmierci. Według tradycji związanej z tym kościołem przechodzący na śmierć więzień został tu szczęśliwie ocalony od śmierci za sprawą Matki Boskiej. Sam kościół ma proweniencję romańską a miał zostać założony przez komesa Bolesława Krzywoustego i Władysława II Wygnańca – Piotra Włostowica zwanego Duninem (Duńczykiem).

Dzwony odpustowe – to tzw. dzwonki za konających, które uruchamiane były w razie śmierci lub agonii kogoś bliskiego. Zasadniczo każdy kościół posiadał taki dzwonek a jego używanie obwarowane było specjalnymi odpustami udzielanymi przez samego papieża. Dzwonek taki znajduje się przy wejściu do furty klasztornej kościoła ojców reformatów, przy ul. Reformackiej[15].

Towarzystwo Dla Kredytu Hipotecznego i Osobliwego – przy ul. św. Anny 9. Budynek wzniesiony w 1908 r. wg projektu Rajmunda Meusa dla wspomnianego Towarzystwa. Obecnie znajduje się w nim siedziba Izby Rzemieślniczej. Wcześniej, przed wzniesieniem wspomnianego domu mieściła się tu drukarnia akademicka.

Stróż praw Uniwersytetu Jagiellońskiego – chodzi o osobę św. Bernarda z Clairvaux. Został on umieszczony na fasadzie kościoła św. Anny, zaś papież Marcin V ustanowił go patronem praw uniwersyteckich. Św. Bernard był cystersem, mariologiem, filozofem, intelektualistą średniowiecznym, faktycznym organizatorem II wyprawy krzyżowej, twórcą reguły zakonu templariuszy. W 1418 r. cystersi otrzymali prawo patronatu nad kościołem św. Anny stąd prawdopodobnie posąg świętego w tym kościele akademickim[16].

Alegoria wydziału prawa – najstarszego Wydziału w Polsce znajduje się w kościele akademickim pod wezwaniem św. Anny przy ulicy o tej samej nazwie. Umieszczona została w konfesji św. Jana Kantego – profesora tejże uczelni. Trumna świętego spoczywa na barkach wyobrażeń wydziałów: prawa, medycyny, filozofii i teologii.

Sejm Rzeczypospolitej Krakowskiej – miejscem obrad był dzisiejszy gmach Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego przy ul. św. Anny 12, wcześniej Collegium Nowodworskiego. W roku 1855 dzięki projektowi Tomasza Majewskiego do wspomnianego budynku dobudowano osobne skrzydło z arkadową logią i oryginalnymi schodami. Później umieszczono tu czytelnie i biura Biblioteki Jagiellońskiej.

Kamień graniczny – pomiędzy Kleparzem a Pędzichowem z 1782r. Znajduje się przy ul. Pędzichów pomiędzy nr 1 a 3. Od XV w. znajdowała się tu osobna jurydyka duchowna należąca do wikariuszy katedralnych na Wawelu.

---

[15] Michał Rożek, "Przewodnik....", s. 118.
[16] Michał Rożek, "Przewodnik...", s. 137.

Rynek Główny- posiada wymiary około 200x200 metrów a został wytyczony podczas lokacji miasta na prawie niemieckim w 1257 roku. W Krakowie istniały cztery kwartały, które swymi granicami stykały się na środku rynku. Były to kwartały: grodzki, garncarski, rzeźniczy i sławkowski. W XIII wieku na rynku pojawiły się Sukiennice, które przebudowano w wieku XVI. W II połowie XVI wieku na rynku znajdowały się 342 krany. Można zatem przyjąć, iż rynek sam w sobie był miasteczkiem. Na terenie rynku wznosiły się gmachy użyteczności publicznej dla mieszczan: ratusz, wielka waga, Sukiennice, odwach i kościoły: Św. Wojciecha i Mariacki. Również na rynku odbywały się egzekucje. Zasadniczo w dwóch miejscach: naprzeciwko Kościoła Mariackiego, na wprost kamienicy Szarej oraz na dziedzińcu przylegającym do ratusza, gdzie znajdowało się więzienie miejskie. W I poł. XIX wieku wzmiankowany był targ i skład solny (w północno-zachodniej pierzei rynku, zaś pomiędzy ratuszem a połacią rynku od ulicy Brackiej do Wiślnej umieszczono targ węglowy. Do targu solnego przylega od części północnej tzw. targ kurzy natomiast od ulicy Brackiej do Grodzkiej na przedłużeniu targu węglowego, znajdował się targ ołowiowy. W pobliżu romańskiego Kościoła Św. Wojciecha znajdował się targ żydowski. Okazjonalnie pojawiały się również inne mniejsze targi jak bednarski, chlebowy, rakowy czy rybny.

Kamienica Szara - (rynek 6), miejsce kwaterunku sztabu Tadeusza Kościuszki po zaprzysiężeniu powstania w 1794 roku, w 1846 roku mieściła się tu siedziba Rządu Narodowego, na czele którego stali dyktatorzy Jan Tyssowski oraz profesor Michał Wiszniewski. Miejsce to było siedzibą rządu przez czas trwania powstania. Nieco wcześniej, bo w 1570 roku przebywał tu po swej koronacji pierwszy polski król elekcyjny Henryk Walezy, podejmowany przez Piotra Zborowskiego. To w tym miejscu ukrywał się Samuel Zborowski skazany na banicję, który na rozkaz hetmana i kanclerza Jana Zamoyskiego został skazany na karę śmierci przez ścięcie mieczem. Kamienica Szara miała powstać w XIV wieku jako dom dla ukochanej króla Kazimierza Wielkiego, Sary i z tego wzięła się nazwa Kamienica Szara. Faktycznie kamienica powstała dopiero w XVI w.

Kamienica Bonerowska (Firlejowska) - mieści się na rynku pod numerem 9 i jest miejscem związanym z zawarciem ślubu w 1605 roku Maryny Mniszchówny z carem Dymitrem Samozwańcem. Wówczas połączono dwie kamienice numer 7 i 8 z Firlejowską i urządzono w tym miejscu wesele. Warto odnotować fakt, że w domowej kaplicy Firlejów połączono węzłem małżeńskim Marynę Mniszchównę w dość szczególny sposób, bo przez pełnomocnika cara Dymitra, sekretarza Ofnasa Własiowa. W uroczystościach weselnych wziął udział król Polski Zygmunt III Waza. Kamienica Bonerowska w XVI wieku należała do rodziny Bonerów (Jana a później słynnego mecenasa sztuki Seweryna Bonera, który ożenił się z żoną Zofia z Betmanów. Po zaślubinach Zofii Bonerówny z Janem Firlejem ówczesnym wojewodą krakowskim, kamienica przeszła w ręce Firlejów. W domu tym w 1574 roku małego Henryka Firleja trzymał do chrztu pierwszy elekcyjny król Polski, Henryk Walezy.

Budynek Ambasady Rzeczpospolitej Weneckiej - jest to kamienica „Pod Karpiem Szarym" numer 11 na rynku. Znajdował się tu dom, w którym zatrzymywali się posłowie doży weneckiego. Nad domem umieszczono kartusz herbowy Najjaśniejszej Rzeczpospolitej Weneckiej przedstawiający wyobrażenie Św. Marka Ewangelisty. Pod koniec XVI wieku znalazł się ów dom w posiadaniu rodziny Alantse i mieściła się tu apteka. Niestety na początku XX wieku zburzono ów dom a na jego miejscu w 1914 roku postawiono nową kamienicę rekonstruując jedynie fasadę z 1788 r.

Wierzynek – według tradycji jest to miejsce międzynarodowego zjazdu (konferencji) monarchów europejskich z września 1364 roku. W miejscu tym król Kazimierz Wielki gościł: cesarza Karola IV, króla Ludwika Wielkiego władcę Węgier, króla Cypru Piotra Luzyniana, króla Danii Waldemara oraz książąt: Ottona z Brandenburgii, Władysława Opolskiego, Bolka Świdnickiego czy Siemowita III Mazowieckiego. Uczta u Wierzynka była przyjęciem na cześć zaproszonych monarchów wydanym przez radę miasta. Nazwa „uczty u Wierzynka" bierze się od Mikołaja Wierzynka, który w imieniu rady miejskiej podejmował monarchów. W trakcie trwania owej konferencji, podjęto kilka decyzji dotyczących problematyki międzynarodowej, w tym udzielenia pomocy królowi Cypru i zorganizowania wyprawy krzyżowej. Trubadur Guillame de Machaut piewca czynów króla Piotra opisał zwycięstwo w szrankach turniejowych na Wawelu króla Piotra Luzyniana. Dopiero w 1945 roku otwarto tutaj słynną dziś restaurację u Wierzynka.

Kamienica Hetmańska – znajduje się pod numerem 17 na rynku i zwana jest Starą Mennicą. Została zbudowana około 1300 roku. Z XIV wieku zachowała się gotycka sala ze zwornikami ozdobionymi wizerunkami Kazimierza Wielkiego i królowej węgierskiej Elżbiety Łokietkówny. Z końcem XIV wieku kamienica należała do Piotra Borka królewskiego mincerza.

Pałac pod Baranami – miejsce przebywania władców europejskich: w 1709 syna Piotra I, carewicza Aleksego, w 1809 roku księcia Józefa Poniatowskiego – marszałka Francji, w 1810 roku króla saskiego i księcia warszawskiego Fryderyka Augusta, w 1880 roku cesarza Franciszka Józefa I. Pałac Pod Baranami początkami sięgał w swych początkach XIV wieku. Na obecny pałac składają się trzy gotyckie domy: Karniowski, Kislingowski i Szastembergerowski. Budynek ten po 1545 roku nabył sekretarz i podskarbi Zygmunta Augusta Just Decjusz.

WYBRANA LITERATURA

„Alfabet krakowski Andrzeja Kozioła", Kraków 2009;

Grabowski Ambroży „Przedmieścia i okolice Krakowa", Kraków 2007;

Kozioł Andrzej „Na kraowskim rynku. Historia i obyczaje od lokacji do najnowszych czasów", Kraków 2007;

Kuczała Barbara „Dom Jana Matejki”, Kraków 1973;

Nazar Andrzej „Tajemnice krakowskich budowli”, Kraków 2009;

Pianowski Zbigniew „Z dziejów średniowiecznego Krakowa”, Kraków 1984;

Rożek Michał „Przewodnik po zabytkach Krakowa”, Kraków 2010;

Salmonowicz Stanisław, Szwaja Janusz, Waltoś Stanisław „Pitawal Krakowski”, 2010;

Targosz Karolina „Królewskie uroczystości weselne w Krakowie i na Wawelu 1512 – 1605”, Kraków 2007;

Tobiasz Mieczysław „Pierwsze wieki Krakowa”, Kraków 1974;

Wilk Bernadeta „W<<małym Wiedniu nad Wisłą>>”, Kraków 2008;

„Zdziejów najstarszego wydziału Wszechnicy Jagiellońskiej. Katalog wystawy”, Kraków 2009, kurator dr Marcin Kwiecień;

NĚKOLIK POHLEDŮ NA MINCE JAKO SYMBOLY ŘÍMSKOPRÁVNÍCH TRADIC

RENATA VESELÁ[1] **– KAREL SCHELLE**[2]

Málo která věc nám symbolizuje dobu, v níž vznikla jako mince. Svědčí nejen o ekonomické síle subjektu, který ji vydal, ale o politické, ale i kulturní vyspělosti tohoto subjektu.

Římské mince jsou překrásným dokladem vyspělosti a kultury lidské společnosti před více než dvěma tisíci lety. Jejich obraz je velmi dokonalý a s mnohými detaily zachycujícími především různá božstva nebo vydavatele.

Předchůdcem aes signatum (značený kov) byla tzv. aes rude, tedy kusová, syrová měď. Byl to kus mědi o hmotnosti 2 gramy až 2,5 kilogramu, který byl na italském území používán jako platidlo v 1. tisíciletí před naším letopočtem až do přelomu 3. a 4. století před naším letopočtem. Aes signatum se objevuje jako první římská „mince" v podobě bronzové destičky o rozměru 90 x 170 milimetrů o váze přibližně 1600 gramů. Litím kovu vznikal obraz, v němž Římané často viděli zvíře. Nejčastěji to byl býk, skot. Od latinského pojmu pecus (skot) je odvozen i název pro peníze – pecinka. Možná i odtud možná vzniklo české slovo peníz, peníze.

A poté již následovaly skutečné mince kulatého tvaru. Byly také měděné, na obou stranách měly reliéfy. Považují se za počátek římského mincovnictví. Nazývaly se aes grave a údajně vážily jednu libru, tedy asi 273 gramů později snad 327 gramů.

Po roce 290 př. n. l. se pro ražbu mincí začalo používat i zlato stříbro. Mince zvané didrachmy s vyraženou legendární vlčicí kojící zakladatele Říma poté nahradily tzv. statéry a denáry, zavedené do běhu v letech 213 -211 př. n. l. Denár byl stříbrnou mincí raženou v první polovině 3. století př. n. l., jejíž název je pravděpodobně odvozen z latinského denarius.

[1] JUDr. Renata Veselá, Ph.D., Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
[2] Doc. JUDr. Karel Schelle, CSc., Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Z římského denáru (denarius grossus) z roku 211 př. n. l. je pravděpodobně odvozen pozdější název platidla groš.

V posledních letech římské republiky začaly být raženy nové zlaté mince s názvem aureus. Mince o hmotnosti 5,46 - 7,28 gramů a průměru 17 – 18 milimetrů byla velmi vysoce ceněna.

Za císařství se v římském impériu setkáváme ještě s celou řadou jiných mincí: solidus, quinarius, dupondius, follis, tremissis, centenionalis. Některé z těchto mincí byly nalezeny i našem území. Přestože jde o jednotlivé kusy, tyto archeologické památky zřetelně vypovídají o tom, že obchodní a průzkumné výpravy Římanů sahaly až na naše území. Nelze také opomenout, že mince sloužily také vydržování vojenských posádek.

Někteří badatelé se domnívají, že mnohdy nešlo o přímé platby a římské mince nebyly v oběhu. Sloužily pouze ve vztahu římský obchodník - náš trh a zpět. Je nutné si uvědomit, že v germánském prostředí převládal pouze směnný obchod a nebyla domácí mince. Někdy se používaly starší stříbrné (v Římě již neplatné) denáry, nebo serrati (zoubkované mince) zvláště ražené Římem pro obchody s Germány.

Nálezy těchto mincí jsou na našem území relativně dosti četné, zejména jednotlivé kusy, jakoby ztracené. Hromadné nálezy bývají vzácné a zahrnují velmi rozsáhlé období, což by dokladovalo částečný zpožděný oběh nesouvisející s platností mincí na územích ovládané Římany. Především se nacházejí mince z 1. - 2. století a z 3. - 4. století.[3]

Existence vyspělých mincí svědčí o vyspělém bankovním systému v antickém Římu. A zde jsme u římského práva týkajícího se obchodu s penězi.

Obchodem s penězi se v antickém Římu zabývali jednak směnárníci směnárníci (nummularii), kteří se realizovali ve sféře penězoměnecké a (proti)falzátorské, jednak se objevují bankéři (argentarii), kteří se zabývali klasickými bankovními operacemi. Význam obou profesí nespočívá pouze v tom, že usnadňovali tehdejší obchodní styky, ale lze jej najít i v oblasti praktického života a také v rámci práva.

Značný objem peněžních transakcí v Římě prostřednictvím bankéřů vyvolal totiž potřebu kontroly bankovních operací. Kontrola činnosti bankéřů měla zejména předejít případným budoucím sporům. Dozor nad bankéři měl v Římě *praefectus urbi,* v provinciích její správce. *Praefectus urbi* nevykonával nad bankéři jen jakýsi policejní dozor, ale zabýval se také spory vzniklými z jejich činnosti: D.1.12.2 Paulus l.S. de off. praef. urb. *Adiri etiam ab argentariis vel adversus eos ex epistula divi hadriani et in pecuniariis causis potest* (Paulus, O povinnostech

[3] Petráň, Z. - Fridrichovský, J.: *Mince císařského Říma*, ČNS Praha 1993; Kurz, K.:*Úvod do antické numismatiky. Římské mince,* ČNS, Praha 1998; Seaby, D. R.: *Roman coins and their values,* Seaby Publications Ltd. London; B.Ralph Kankelfitz: *Katalog Rőmischer Műnzen,* Battenberg Verlag Műnchen.

městského prefekta: *Podle listu zbožnělého Hadriána se mu /prefektovi/ předkládají žádosti bankéře nebo proti bankéři týkající se peněžních případů*).

Praefectus urbi kontroloval rovněž směnárníky: D.1.12.1.9 Ulpianus l.S. de off. praef. urb. Praeterea curare debebit praefectus urbi, ut nummularii probe se agant circa omne negotium suum et temperent his, quae sunt prohibita. (Ulpianus, O povinnostech městského prefekta: Dále pak je povinností prefekta zajistit, aby směnárníci jednali poctivě v každém svém obchodování a omezit ta /jednání/, která jsou zakázána.).

O tom, co jsou to ona zakázaná jednání, nás Ulpianus dále neinformuje. Můžeme, ale předpokládat, že se jednalo buď o nedodržování místně obvyklého kurzu měn, nebo o spekulace s padělky.

Kontrola bankéřů probíhala prostřednictvím kontroly jejich účtů, které si bankéři vedli: D.2.13.10pr. Gaius 1 ad ed. provinc. Argentarius rationes edere iubetur: nec interest cum ipso argentario controversia sit an cum alio. (Gaius, K provinčnímu ediktu, 1. Kniha: Bankéři je nařízeno vést účty. Není příčiny sporu v tom, zda si vede účty sám /bankéř/ či /s pomocí/ někoho jiného). D.2.13.10.1 Gaius 1 ad ed. provinc. Ideo autem argentarios tantum neque alios ullos absimiles eis edere rationes cogit, quia officium eorum atque ministerium publicam habet causam et haec principalis eorum opera est, ut actus sui rationes diligenter conficiant. (Gaius, K provinčnímu ediktu, 1. Kniha: Důvod proč prétor přikazuje vést účty pouze bankéřům a ne jiným /osobám/ činným v odlišném podnikání je, že činnosti těchto /bankéřů/ ve veřejném zájmu a jejich hlavním úkolem je vést pečlivě účty o tom, co udělali).

Účetnictví bankéřů bylo skutečně (alespoň po formální stránce) státem bedlivě střeženo a ostatně z veřejného hlediska se jeví vedení účtů jako snad nejdůležitější činnost bankéřů *(…ministerium publicam…. sui rationes diligenter conficiant)*. Účty byl povinen vést každý, kdo se zabýval bankovní činností. Pokud se touto činností zabýval se svolením svého pána otrok, odpovědný za vedení účtů je jeho pán, a to i v případě, že otrok využívá jako kapitál své *peculium*.[4] Rovněž tak je povinen vést účty ten, kdo s bankovnictvím přestal.[5] Dědic bankéře je povinen pokračovat v účetnictví banky. V případě, že byla banka součástí spoludědictví, vede účty ten, u koho se nalézají účetní knihy.[6] Účty se vedou na tom místě (v té provincii), kde je provozována bankovní činnost, respektive kde je provedena obchodní transakce.[7]

Všechny relevantní obchodní transakce bankéř zaznamenával do účetní knihy *(codex accepti et expensi syn. ratio accepti et expensi)*. D.2.13.4pr. Ulpianus 4 ad ed. Praetor ait: *„argentariae mensae exercitores rationem, quae ad se pertinet, edent adiecto die et consule“*.

[4] D. 2, 13, 4, 3
[5] D. 4, 13, 4, 4
[6] D. 4, 13, 6, 1
[7] D. 4, 13, 4, 5

(Ulpianus, K ediktu 4. kniha: Prétor říká: „*Ať ti, kdo se věnují bankovnictví, vedou účty v záležitostech týkajících se jejich podnikání, a to s uvedením dne a konzula*“).

Římští bankéři vedli tři účetní knihy. Jedna obsahovala záznamy o denním obratu, příjmy a výdaje. Tato kniha se nazývala *adversalis* nebo také *ephemeris.* Položky se pak jednou za měsíc přenášeli do další knihy - již zmíněný *codex accepti et expensi.* V této hlavní účetní knize se chronologicky uváděly hotové příjmy a výdaje spolu s pohledávkami a závazky banky. Každý věřitel i dlužník tu měl svůj účet (*ratio*). Tato kniha měla svoji stránku příjmovou (*ratio accepti*) a výdajovou (*ratio expensi*). V této knize měl svůj vlastní účet také sám bankéř. Pro bezhotovostní platební styk zde byla rovněž zvláštní strana (*ratio*). Do *codexu accepti et expensi* se rovněž zapisovaly fingované pohledávky (jakoby *mutuum*) učiněné se svolením dlužníka, čímž vzniklo *litteratum* (literární kontrakt). V určitých pravidelných obdobích bankéř sestavil bilanci (*rationem putare*), sečetl obě strany knihy, vyšší částku odečetl od nižší (*rationem subducere*) a zjistil saldo dluhů a pohledávek (*reliqua*).

Bankéř měl povinnost předkládat účetní knihy k nahlédnutí soudu (*edere rationes*). V případě, že bankéř účty nevede, hrozí mu trest, a to i v případě, kdy se v účtech dopustil úmyslně chyby.[8] Trestem je zaplacení finanční kompenzace v hodnotě, jakou měla finanční operace v době, kdy se o ní měl učinit záznam do účetní knihy.[9]

Směnárníci nebyli povinni vést účty o všech transakcích, ale účty vedly jen na požádání zákazníka (v tomto případě to bylo jejich povinností).[10]

Zajímavým aspektem vztahu mezi bankéřem a zákazníkem je otázka úroků (*usurae*). Ty byly stanoveny akcesorickou obligací (nejčastěji *stipulací*), která se vázala k obligaci primární (ponejvíce *mutuum*). V době republiky se pohybovala obvyklá úroveň úroků okolo 12 %, za raného principátu kolem 6 %. V provinciích byly úroky výrazně vyšší (někdy až 48 %).

Další oblastí, která zasahuje do podnikání římského bankéře je problematika finančních kompenzací (*compensationes*). Přestože je vztah mezi bankéřem a jeho zákazníkem založený převážně na bázi kontraktů *bona fide* (velmi často *mandata*), existuje situace, kdy bankéř musí použít přesně danou žalobu v režimu *stricti iuris.* Bankéř je povinen (*compensatio necessaria*) žalovat své zákazníky jen po srážce protipohledávek z téhož obchodního spojení (*agere cum compensatione*): Gaius IV., 64. *Alia causa est illius actionis, qua argentarius experitur. nam is cogitur cum conpensatione agere, et ea conpensatio uerbis formulae exprimitur, adeo quidem, ut statim ab initio conpensatione facta minus intendat sibi dari oportere. ecce enim si sestertium X milia debeat Titio, atque ei XX debeantur, sic intendit: SI PARET TITIVM*

[8] D. 4, 13, 8 pr.
[9] D. 4, 13, 8, 1
[10] D. 2, 13, 9, 3

SIBI X MILIA DARE OPORTERE AMPLIVS QVAM IPSE TITIO DEBET. (*Jinak je tomu s onou žalobou, kterou /na dlužníka/ nastupuje bankéř: ten je totiž nucen žalovat s kompensací a ta kompensace je vyjádřena /přímo/ slovy formule. Dokonce tak, že /bankéř v důsledku/ provedení kompensace vznáší od/samého/ počátku nárok, že /žalovaný/ má povinnost plnit méně. Neboť je-li, dejme tomu Titiovi dlužen 10 tisíc sesterciů a Titius je mu dlužen 20, vznese nárok takto: Vyjde-li najevo, že Titus má povinnost dát mu o 10 tisíc více, než /kolik on/ sám je Titiovi dlužen. Žaloval-li jen o trochu více než činil takový rozdíl, ztrácel celý spor*).[11]

Právní regulace činnosti bankéřů posílila svým způsobem také pozici neformálních slibů (*pacta*), a to v případě *recepta argentaria. Receptum argentarium* je bezforemné převzetí záruky (patří mezi *pacta praetoria*) bankéřem, který slibuje určitého dne zaplatit na účet svého zákazníka částku někomu třetímu. Této osobě pak vzchází žaloba (*actio repticia*) proti bankéři, který nezaplatil slíbenou částku. Podle toho jestli je tato částka kryta klientem, nebo nikoliv, jde o otevření běžného účtu, nebo úvěru.

Byly i situace, kdy je bankéř zprostředkovatelem dražby, neboť i v tomto případě nalezneme několik zajímavých institutů. *Argentarius* je často organizátorem dražby, vyplácí také místní (*forani*) dodavatele a producenty zboží, které bylo draženo. Jako pomocník je bankéři k dispozici *argentarius coactor,* který vymáhá poplatky od přespolních kupců (*circumforani*). Prodala-li se věc v dražbě, směl bankéř požadovat stipulovanou trhovou cenu až po odevzdání věci (*excepcio mercis non traditae*), pokud nebylo ujednáno jinak: Gaius IV., 126a. *Item si argentarius pretium rei, quae in auctionem uenerit, persequatur, obicitur ei exceptio, ut ita demum emptor damnetur, si ei res, quam emerit, tradita est, et est iusta exceptio. sed si in auctione praedictum est, ne ante emptori res traderetur, quam si pretium soluerit, replicatione tali argentarius adiuvatur aut si praedictum est, ne aliter emptori restraderetur, quam si pretium emptor solverit.* (*Také proti bankéři, který žádá zaplacení ceny věci, jež byla prodána v dražbě, se vznáší námitka, že kupec má být odsouzen pouze tehdy byla-li mu věc, kterou koupil, předána. A je to spravedlivá námitka. Bylo-li však při dražbě předem oznámeno, že kupci se věc nepředá dřív, dokud nezaplatí trhovou cenu, vypomáhá se bankéři takovouto replikou anebo bylo-li předem oznámeno, že se věc nepředá kupci jinak, než, že zaplatí trhovou cenu.*)[12]

---

[11] Gaius IV., 68

[12] Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva, Praha, 1994; Bartošek, M. : Dějiny římského práva, Praha, 1995; Bürge, A.: Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtlichen Strukturen des römischen Bankwesen, ZSS 104, (1987), pp.465-558; Crook J. R.: Law and Life of Rome, pp.232-233; Hošek R., Marek V.: Řím Marka Aurelia, Praha 1990 ; Kincl J.: Gaius (Učebnice práva ve čtyřech knihách), Brno, 1999; Encyklopedie antiky, Praha 1974; Slovník antické kultury, Praha, 1974; Kurz K.: Finanční a mincovní správa za raného císařství, Num.listy, XLVII,(1993), 5 - 6, pp 129 – 137; Kurz K.: Úvod do antické numismatiky-Římské mince, Praha 1997; Sear D. R.: Greek Imperial coins and their Values, London, 1997; Suetonius: Životopisy dvanácti císařů (přel. B.Ryba), Pra-

Příklady aspektů některých právních vztahů mezi bankéři a zákazníky byly jen demonstrativní, ilustrující četnost finančně obchodních vztahů v antickém Římu a v závislosti na to bohatost právní regulace.

ha, 1974; Zimermann R.: The Law of Obligations, pp.468-9, 514-5, 764-7; Watson A.(ed.): The Digest of Justinian [revised English-language edition], 2 vols. 1997

je sdružení, jehož cílem je všestranně podporovat rozvoj a propagaci tradičních hodnot, zejména vzdělávání a vědu, v oblasti právních dějin a římského práva.

Úkolem **The European Society for History of Law** je podporovat výzkum v oblasti právních dějin a romanistiky v různých evropských zemích. Předmět zájmu tedy tvoří:

- právní systémy a právní instituty,
- právní struktury,
- významné osobnosti právní historie,
- římské právo,
- dějiny právního myšlení.

The European Society for History of Law organizuje pro své členy konference, přednášky, semináře, exkurze a společná setkání, na kterých jsou diskutovány aktuální otázky evropských právních dějin a které slouží jako platforma pro prezentaci vědeckých výsledků právních historiků z evropských států. K posledně jmenovanému významně přispívá rovněž i vydávání anglicky a německy psaného recenzovaného časopisu **Journal on European History of Law (ISSN: 2042-6402)**, který za pomoci těchto dvou „univerzálních" jazyků zprostředkovává poznatky z právní historie a romanistiky zájemcům z celého světa.

The European Society for History of Law sdružuje nejen osoby z akademického prostředí, nýbrž spolupracuje i s významnými osobnostmi z justice (především Ústavního soudu), státního zastupitelství, advokacie či veřejné správy, které výrazným způsobem přispívají k naplnění cílů sdružení.

The European Society for History of Law velmi úzce spolupracuje s Katedrou dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a s Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte, Juristische Fakultät, Universität Wien.

The European Society for History of Law vytváří platformu pro spolupráci mezi evropskými právními historiky a právně historickými pracovišti jak v oblasti publikační činnosti, tak i v možnosti setkávání se právních historiků. Svůj potenciál těží The European Society for History of Law právě ze skutečnosti, že je situovaná „ve středu Evropy" a umožňuje tak vzájemně spojovat právní historiky a právněhistorickou vědu jak ze zemí bývalého východního bloku, tak i ze zemí západní Evropy.

Více informací včetně přihlášky naleznete na:

www.historyoflaw.eu

Kontaktní údaje: **The European Society for History of Law, Foltýnova 2, 635 00, Brno, Česká republika**
IČ 26555620; tel: 00420-604 538 120; email: info@historyoflaw.eu; www.historyoflaw.eu